فيبروري ١٩٣٨ع

سنڌو

ايڊيٽر:- بولچند وسومل راجپال

چندو چار روپيه   قيمت:- ڇهه آنا

ايشن انشورنس ڪمپني لميٽيڊ

برپا ٿيل ۱۹۱۰ع — هيڊ آفيس بمبئي

خاص خوبون :-

دائما بيڪاريءَ ۾ سهائتا
گهر ٺاهڻ لاءِ سهائتا
گولڊن (سون ورني) پاليسي
ٻٽي ٽڪني ٻڌي پاليسي
اتفاقي موت لئي ٻٽي رقم
ايجنٽ جون ڪميشنون دائما چالو

لکپڙه ڪريو:-

پرسرام وشن سنگهه ٿهلراماڻي بي-اي.

برانچ سيڪريٽري سنڌ ۽ بلوچستان

چيف ايجنٽ:-

راجپال ۽ ڪمپني شڪارپور سنڌ

آرگنائيزر:-

لکميچند نارائڻداس ڪراچي.

دي لڪشمي

[برپا ٿيل ۱۹۲۴ع ۾]

جا سنڌي حياتين جي ويمي ڪمپنين جي سرمور آهي.

نئون ڪم ۳۰-اپريل ۱۹۳۷ع تائين مليل ۱،۵۱،۰۰،۰۰۰ روپيه

[هڪ ڪروڙ ۽ ايڪونجاه لک]

بونس :- دائمي حياتيءَ جي پاليسيءَ تي هڪ هزار تي ويهه روپيه سال ۾
مدي واريءَ پاليسيءَ تي هڪ هزار تي ۱۶ روپيه سال ۾

ڪليمن جي تڪڙي نيڪال ڪرڻ ۾ مشهور، جنهنجون برانچون ساري هندوستان، برما ۽ ساؤٿ آفريڪا ۾ آهن.

ڪراچي ۾ بندر روڊ تي ڪمپنيءَ لاءِ عمدي ڇهه ماڙ جاءِ تيار ٿي رهي آهي جنهن تي اٽڪل پنج لک روپيه خرچ لڳي ويندو.

وڌيڪ حقيقتن لاءِ لکپڙه ڪريو:- برانچ سيڪريٽري

لڪشمي انشورنس ڪمپني لميٽيڊ بندر روڊ ڪراچي.

نقلي مال کان پاڻ بچايو!

هميشه خريد ڪريو

جي- بي منگهارام ڪمپنيءَ جا اوچا سوديشي ڪٽمٺا

جي هندوستان ۾ سڀ کان سستا، عمده ۽ لذيذ ثابت ٿيا آهن

ڇاڪاڻ ته

١- "J.B" مارڪي وارا ڪٽمٺا اوچيءَ سوديشيءَ ڪڻڪ مان، تندرستيءَ جي اصولن موجب (Modern) **ماڊرن** نموني ۾ اسٽيم جي ذريعي تيار ڪيا وڃن ٿا.

٢- منجهن (Glucose) **گلوڪوس** (طاقت ڏيڻ واري شيءِ) 40% (چاليهه سيڪڙو) ڪم آندو وڃي ٿو، جنهنڪري هي ڪٽمٺا خوراڪي پرڪٺا طاقت بخشيندڙ ۽ هاضمو سڌاريندڙ ثابت ٿيا آهن.

٣- (Essences) **اسينس** تمام اُچيءَ (Quality) **ڪواليٽيءَ** جا، دل کي وڻندڙ ۽ تازن ميون جي خوشبوءِ ڏيندڙ ڪم آندا وڃن ٿا.

٤- (Harmless Vegetable Colours) يعني **مٺا رنگ** ڪم آندا وڃن ٿا، جي تندرستيءَ کي ڪو به نقصان نٿا پهچائين.

٥- هن ڪمپنيءَ کي مال جي سٺائيءَ صفائيءَ ڪري سون سرٽفڪيٽ ۽ سونا بلا انعام مليل آهن.

نوٽ:- هر هڪ ڪٽمٺي تي "J.B" نالو ڏسي پوءِ خريد ڪريو جئين دوڪاندار توهان کي نقلي مال نه ڏين.

جي- بي منگهارام اينڊ ڪو

هاءِ ڪلاس ڪنفيڪشنري ۽ بسڪوٽ مئنيوفئڪچررس

سکر (سنڌ)

نقلي مال کان پاڻ بچايو!

هميشه خريد ڪريو

جي - بي منگهارام ڪمپنيءَ جا اوچا سوديشي ڪٽمٺڙا

جي هندوستان ۾ سڀ کان سٺا، عمده ۽ لذيذ ثابت ٿيا آهن

ڇاڪاڻ ته

١- "J.B" مارڪي وارا ڪٽمٺڙا اوچيءَ سوديشيءَ کنڊ مان، تندرستيءَ جي اصولن موجب (Modern) **ماڊرن** نموني ۾ اسٽيم جي ذريعي تيار ڪيا ويندا آهن.

٢- منجهن (Glucose) **گلوڪوس** (طاقت ڏيڻ واري شيءِ) 40% (چاليهه سيڪڙو) ڪم آندو ويو آهي، جنهنڪري هي ڪٽمٺڙا خوراڪ کي پورا طاقت بخشيندڙ ۽ هاضمو سڌاريندڙ ثابت ٿيا آهن.

٣- (Essences) **اسينس** تمام اُچيءَ (Quality) **ڪوالٽيءَ** جا، دل کي وڻندڙ ۽ تازن ميون جي خوشبوءِ ڏيندڙ ڪم آندا ويندا آهن.

٤- (Harmless Vegetable Colours) يعني **سٺا رنگ** ڪم آندا ويندا آهن، جي تندرستيءَ کي ڪو به نقصان نٿا پهچائين.

٥- هن ڪمپنيءَ کي مال جي سٺائيءَ صفائيءَ ڪري سونا سرٽيفڪيٽ ۽ سونا بلا انعام مليل آهن.

نوٽ:- هر هڪ ڪٽمٺڙي تي "J.B" نالو ڏسي پوءِ خريد ڪريو جئين دوڪاندار توهان کي نقلي مال نه ڏين.

جي - بي منگهارام اينڊ ڪو

هاءِ ڪلاس ڪنفيڪشنري ۽ بسڪوٽ مئنيوفئڪچررس

سکر (سنڌ)

فهرست

نمبر	ليک	ليکڪ	صفحو
١	ڪافي	فقير غلام علي	١
٢	صلح جي صدا	پرنسيپال ٽيجومل شهاڻي، ايم. اي.	٢
٣	چوانچڪا	... ...	١٦
٤	بدريناٿ ياترا	ولڀداس چونيلعل پروهت	٢١
٥	بيت	شاهو فقير	٣٠
٦	ڳلا	هيرانند سوڀراج ميرچنداڻي بي. اي	٣١
٧	چندرا (آکاڻي)	تاراچند روچيرام (قتيل)	٣٣
٨	ڊاڪٽر اقبال جو شعر ۽ شاعري	پروفيسر مولچند ٺڪر، ايم. اي.	٤٠
٩	رباعيات	ديوان نرملداس فتحچند	٤٤
١٠	پنڊت جواهرلعل (شعر)	منگهارام شيوڪرام [مستان]	٤٥
١١	صوفي ساڌنا ۽ سنت	آتمارام ساڌورام ڪتاربا	٤٦
١٢	چتاوڻيون	سوڀراج نرملداس [فاني]	٥٤
١٣	حضرت عيسيٰ ۽ دنيا (شعر)	موٽڻداس ٽيجومل	٥٥
١٤	مان ولايت ۾ ڇا ڏٺو	شريمتي شيام لعل، ايم. اي.	٥٧
١٥	رشيا ۾ مذهب خلاف جهاد	ماڌوداس شوالومل	٦١
١٦	ڪافي	دريا خان فقير	٦٧
١٧	اتحاد تورانيت	مولائي شيدائي	٦٨
١٨	سک ۽ شانتي	ارجنداس تارواڻي، [فنا].	٧٣
١٩	وڏي دل (شعر)	شريمتي ڪشنچند ڪتري، [بيوس]	٧٦
٢٠	نيوز، نوٽس ۽ ڪمينٽس	... ...	٧٧

اوهان ورتو آهي؟ مهاتما گانڌيءَ جو تازو لکيل "برهمچريه" ڪتاب.
قيمت فقط چار آنا. معرفت "سنڌو آفيس" ميان جو ڳوٺ

هيءَ اخبار مسٽر بولچند وسومل راجپال بي. ايس سي "راجپال پريس" ميان جي ڳوٺ ۾ ڇپي پڌري ڪئي.

فهرست

نمبر	ليک	ليکڪ	صفحو
١	ڪافي	فقير غلام علي	١
٢	صلح جي صدا	پرنسيپال ٽيڪومل شهاڻي، ايم. اي.	٢
٣	چونڊ چٽڪا	... ...	١٦
٤	بدريناٿ ياترا	ولڀداس چونيلعل پروهت	٢١
٥	بيت	شاهو فقير	٣٠
٦	گلا	هيرانند سوڀراج ميرچنداڻي بي. اي	٣١
٧	چندرا (آکاڻي)	تاراچند روچيرام (قتيل)	٣٣
٨	ڊاڪٽر اقبال جو شعر ۽ شاعري	پروفيسر مولچند ٺڪر، ايم. اي.	٤٠
٩	رباعيات	ديوان ٽهلداس فتحچند	٤٤
١٠	پنڊت جواهرلعل (شعر)	منگهارام شيوڪرام [مستانو]	٤٥
١١	صوفي ساڌنا ۽ سنت	آتمارام ساڌورام ڪتاريا	٤٦
١٢	چتاونيون	سوڀراج ٽهلداس [فاني]	٥٤
١٣	حضرت عيسيٰ ۽ دنيا (شعر)	موٽلداس ٽيڪومل	٥٥
١٤	مان ولايت ۾ ڇا ڏٺو	شريمت شيامرلعل، ايم. اي.	٥٧
١٥	روشيا ۾ مذهب خلاف جهاد	ماڌوداس شوالومل	٦١
١٦	ڪافي	دريا خان فقير	٦٧
١٧	الهاد تورا نيمت	مولائي شيدائي	٦٨
١٨	سک ۽ شانتي	ارجنداس تارواڻي [فنا]	٧٣
١٩	وڏي دل (شعر)	شريمت ڪشنچند ڪتري [بيوس]	٧٦
٢٠	نيوز، نوٽس ۽ ڪمينٽس	... ...	٧٧

اوهان ورتو آهي؟ مهاتما گانڌي ۽ جو تازو لکيل "برهمچريه" ڪتاب.
قيمت فقط چار آنا. **معرفت "سنڌو آفيس" ميان جو ڳوٺ**

هيءَ اخبار مسٽر بولچند وسومل راجپال بي. ايس سي "راجپال پريس" ميان جي ڳوٺ ۾ ڇپي پڌري ڪئي.

سال ۷] فيبروري ۱۹۳۸ع [انڪ ۷۴

ڪافي

[روپ جوڳ]

مارن کي او سانگن کي ڪيو ساهه ساري - وهان ڪئن
وساري.
(۱) سانين لڳ سومرا ميان لا - وڇڙهيچن کي واري
محبت انجي ماري.
(۲) آهن ڪم ڪريم تي ميان لا - وڌا مون ٽان واري
کهڙي ڏوه ڏهڪاري.
(۳) ڏوتيڙا ٽان ڏيهه ۾ ميان لا - ڏور منجهه ڏيکاري
عشق جي آري.
(۴) شاهو شاه وواڄ اسانکي وي ميان - ڀرتون ڀرپياري
نظر نيهن نهاري.
(۵) غلام علي ووهن ري ميان لا - گوندر منجهه گذاري
همت گهڙي نه گهاري.

فقير غلام علي

صلح جي صدا
يا
بچاءَ وارو اُپاءُ

ليکڪ:- پرنسيپال تيجومل ڪرمچند شهاڻي، ايم-اي.

[دنيا ۾ چوڌاري اشانتي ڦهليل آهي. شپين جي گهرو لڙائي اڃا چالو آهي. جاپان، چين کي ڳرڪائڻ سانگي ان مٿان بم گولن، زهري گئس ۽ بندوقن سان لباهي آٽي رهيو آهي. اٽلي ضعيف ابيسينيا کي هڙپ ڪري ويو آهي. جرمني پڻ ڪرڪٽي رهيو آهي. الهي حرص جو ڪهڙو نتيجو نڪرندو تنهنجو اندازو ڪرڻ هن وقت ڏکيو آهي. ودوان ليکڪ ثابت ڪيو آهي ته دنيا مٿان جا مهاڀاري لڙائيءَ جي مصيبت اچي ڪڙڪي آهي تنهنجي ٽارڻ لاءِ فقط آميريڪا ئي ڪارگر هٿيار آهي. ايڊيٽر]

وودرو ولسن جا آدرش

سنه ١٩١٤ - ١٩١٨ع واري مهاڀاري ويڙهه هلندڙ هئي ته اڪثري ڪنن تي ايهو ئي پڙلاءُ پيو پوندو هو ته اها ويڙهه آهي ويڙهه کي نابود ڪرڻ لاءِ يعني ته دنيا مان ويڙهه جي نالي نيشان ٽوڙي ڪڍڻ لاءِ. انهن ئي چيو ويو ته اهو جنگ و جدل جو قصو صلح پسند مخلوقات کي آخرين طور پورو ڪرڻ ضرور آهي جنهن ۾ بي جائز دعويٰ رکندڙ ۽ فتور اُٿاريندڙ قومن، جرمني ۽ آسٽريا، کي شڪست ڏيڻ بعد دنيا ۾ اهڙو اَمن اَمان ۽ قومي انصاف جو سرشتو جاري ڪيو ويندو جو وري ويڙهه جي واڳي ڪٿي به پڌري ۾ نه ايندي.

آميريڪا (يونائيٽيڊ اسٽيٽس) جي مهارشي راجنيتگيه پريزيڊنٽ **وودرو ولسن** جڏهن تمام ٿڌي سيني سان غور ڪرڻ بعد انهيءَ پيالڪ پد ۾ شامل ٿي ٽسينگ جرمنيءَ کي گوڏن ڀر آٽي وڌو تڏهين هن پرميشور جي پياري قومن کي دائمي صلح ۽ سانت جي واٽ ۾ لڳائڻ لاءِ پنهنجي طرفان ڪين گهٽايو. سندس چوڏهن نقطا (Fourteen Points) ديس ديسانتر ڦهلايا ويا جنهجو تات پرج اهو هو ته "جيتيل دشمن تي ڪا ئي نه وهائي وڃي، پاڙي جهاڙي وٺڻ يا مال-ملڪ کسيا ڪا به بي بيهودي گهر ڪرڻ مان دائمي راض رس جو امڪان نه رهندو. پر انصاف جي راهه وٺڻ لاءِ سڀني قومن جي عيوضين جي جماعت (League of Nations) اهڙيءَ ڪڙيءَ تي ٻيهاري وڃي جو ڪا به ضعيف ستايل قوم ڪنهن به باڪي، بيپرواهه، غالب پوندڙ، ناحق ڪندڙ سلطنت کي انهيءَ بين الاقوامي ڪچهريءَ اڳيان رجوع ڪري انصاف

روءِ ۽ حق حاصل ڪري سگهي. انهيءَ درگاهه اڳيان شينهن ٻڪري ٻئي هڪ سمان باز ۽ ڪبوتر جو پيدائي نه رهندو؛ هٿيار پنوهار ۽ جنگي اسباب خير ڪو ٺاهڻ ۾ ايندو. جي ڪا به زبردست قوم عام مت جي برخلاف ڪنهن ضعيف قوم تي هٿ هلائڻ جي ڪندي ته سڀ گڏجي ڪيس ٽالهيون لاهي ساڻس سڀ مالي ۽ ٻنگتي ڏي وٺ بند ڪري ڇڏيندا ۽ ڪيس سڌي ڪرڻ جا سڀ اُپاءَ ڪم ۾ آڻيندا."

ووڊرو ولسن جا آدرش وڏا ئي هوا. سندس رهبريءَ هيٺ صلح جي صدا سڄي لوڪن جون دليون ڇنيون.

قول نامي (Covenant) جي ١٠، ١٦، ١٩ قلم تي آڌار

اهو هو سنه ١٩١٨ع وارو آمريڪا جو دنيا لاءِ منو سنيهو. آمريڪا جي جنگي ڪوشش ڪري ئي جرمنيءَ جي هار ٿي هئي ۽ آمريڪا وٽان ئي وري شڪست کاڌل ڌرجي دلين تي ٺار وجهڻ لاءِ جاودان صلح سانت جو پيغام آيو. انهيءَ پيغام جي آڌار تي ئي جرمني آڻ مڃي ۽ پئرس واري صلحي مجموعي (Paris Peace Conference) وقت جا چمڪبازي، حرفت بازي، چالاڪي ۽ تندمزاجي فاتح ڌر جي اڳوانن **لائڊ جارج ڪليمنشو** ۽ اٽليءَ جي سرپنچ **بئرن سونينو** (Baron Sonnino) ڪري ڀلٽي، تنهن ته وچاري سنت پوش **ووڊرو ولسن** جي آدرش کي لهت لوڙهي ڇڏيو.

جرمنيءَ سان نسورو ويل وهايو ويو. چڪتاڻ کي جهل ئي ڪا نه هئي. جرمنيءَ تي مال، ملڪ، ڇٽين ڏنڊن، نقصان ڀري ڏيڻ، پالت پالت جي تقاضائن، ڪروڙن بلڪ اربن پائونڊن جي شمار ۾ ڀاري بوجو ڌريو ويو. سندس بحري ۽ خشڪي فوج برطرف ڪئي ويئي ۽ جنگي اسباب ۽ سندس بيٺڪن (Colonies) تي قبضو ڪيو ويو. مٿس وڙهه جي سڄي جوابداريءَ جو الزام ڌريو ويو. ڪيس هر ڳالهه لاءِ ڏوهي بنائي خراب خوار ڪرڻ ۾ فاتحن گهٽتائي ڪين.

ووڊرو ولسن جي باقي اها هڪڙي سڪڻي آشا رهي ته انتر راشٽريه سڀا (League of Nations) دوارا **ورسائيل** عهدنامي (Treaty of Versailles) جي سختين جو پس پيش تدارڪ ڪيو ويندو ڇو جو انهي جماعت جي مشهور قول نامي (Covenant) جي ١٩ قلم ۾ هو ته "قومن لاءِ اهنج ايذاءَ جي دانهن ڪوڪ اُٿاري ويندي ۽ انصاف جي نظر سان مالي توڙي ملڪي توڙي سياسي ٻنگتي ظلمن تي پورو ڌيان ڏنو ويندو."

جرمنيءَ کي به انهيءَ پاڪ دستاويز جي ١٩ قلم ۾ اُميد هئي ته ليگ اهو ساڻس مددگار ٿيندو. قول نامي (Covenant) جي قلم ١٠ ۽ ١٦ ۾ نهايت بلنديءَ سان پڪاريو ويو ته "وڙهه، جهيڙي خواه ڀيانڪ حادثه جو ڪڏهن به ۽ ڪٿي به ڪڍڻ امڪان ٿئي ته هيءَ انتر راشٽريه سڀا پنهنجي ڪائونسل معرفت پوري ڪوجنا ڪري ٽڪراءَ تي ٺهرايل ڏوهي قوم کي پوري لغام هيٺ رکي، جي باز نه اچي ته ساڻس هر طرح جي

مالي، وطبع واپاري ڏي وٺ بندڪري؛ ٻه جي حد کان ٻاهر لنگهي وڃي ته ٻيا سڀ ڳڏجي ويڙهه ۾ ڪيس شڪست ڏيئي ٻه سڌو ڪنس." مطلب ته اهو سڳورو قول نامون (Covenant) هو جنهن تي هر ڪا ٻوڏتي ڀيل ضعيف قوم ٻه آذار رکــي سگهي ٿي ته منهنجي حفاظت لاءِ منهنجو راڪو ڪو هڪ ٻه ملڪ يا هڪ ٻه سلطان نه آهن ٻه ساري دنيا جي سڀيار، سڌريل، زور ٻرين قومن جو سارو مالي مانداڻو ۽ جنگي اسباب. دنيا جون اکيون هينئر جنيوا (Geneva) سئٽزرلنڊ جي من موهيندڙ ۽ دائمي صلح پسند شهر، ۾ وڃي کتيون. انتر راشٽريه سڀا جو مرڪز جنيوا ۾ مقرر ڪيو ويو: عام بچاءُ، ڪنــي سلامتــيءَ ۽ امن امان (Collective Security) جو ٻاري ڪم انهي "قول نامي" کي ٿي ڪرڻو هو.

شاهوڪار قومون ڀاڙيئي ٿيو يون

سنــڌيءَ (صلح) ۽ ايڪتا جو مارڳ آمريڪا جي پريزيڊنٽ ڏيکاريو هو تنهن ڪري سڀني جون آسون اُميدون آميريڪا جي اڳواڻيءَ تي ٻڌل هيون. ٻه **يونائيٽيڊ سٽيٽس** جي قاعدن جوڙيندڙ مجلس (Senate) **ووڊ رو ولسن** سان شامل راءِ نه ٿيني. ڪني سلامتيءَ لاءِ مٿان ڪا قرباني ڪرڻي پئي تنهن بنسبت آميريڪا پــڙ ڪيڏي ٿيني. آپي خالي رهڻ جون ڳالهيون ملڪ ۾ غالب پئجي ويون. انڪل سؤ ورهيه اڳــي سنــڌن هڪڙي مشهور پريزيڊنٽ **منرو** (Munroe) نالي يورپ جي قومن ۽ بادشاهتن کي هڪل ڪئي هئي ته "خبردار جي ڪا آميريڪا جي ڪنهن به قوم جي ملڪي مالي سياسي هلچل ۾ دست انــدازي ڪئي اٿو: جي ڪئي به ٻي جانڻ پيو ڪنيو ته يونائيٽيڊسٽيٽس اهڙي خصومت کي چڱيءَ ٻه منهن ڏيندو." انهي مٿي(Munroe Doctrine) انوسار آميريڪا يورپ کيا ئين جاڻايو ته نه اوهين اسانجا، نه اسين توهان جا. انتر راشٽريه ٻناوٽ جو مکيه ٿنيو ٿئي پيو. چند مور لکري ويو باقي رهي ڪا نگن جي قطار. مٿان وري ٻه ٻي وڏي ملامت اچي ڪڙڪي جنهن جي سمجهڻ لاءِ پيرائتي ڳالهه ڪرڻ جو ضرور آهي.

ڪسابن کان جرمني ۽ فرانس چانـڊيا مکسي تي رهندا آيا هوا. ٻنڌرهين صدي کان وٺي يورپ جي اڪثري هر ڪنهن وڳوڙ ۾ هي ٻئي بادشاهتون ٽپي پونديون آيون. جرمني (آسٽريا) هڪ طرف ته فرانس ٻي طرف. رفته رفته فرانس طاقت حاصل ڪندو ويو يعني مٿاهون پونــدو آيو. تانجو سنه ۷۱-۱۸۷۰ع واري فرانس ۽ پرشيا جي ويڙهه (France - Persian War) ۾ پرشيا جي "رت ۽ لوهه" جي ڪوڏني زبردست وزيــر **بسمارڪ** (Bismark) جرمنيءَ کي ليــار يــو ليــار لشڪر جي مدد سان راشٽريه بل ڏيئي فرانس هڪ ٻئي ٻنيان سخت شڪستون کارائي اهڙو ڏهڪائي ڇڏيو جو فرينچ قوم جا ڇهه ٿي ڇڄي پيا ۽ ڪباري منجهان ئن ايمان ٿي لکري ويو ته هو ڪڏهين به، ٻي وڏي قوم جي مدد بنا، جرمن قوم سان دوبدو

ٿي سگهندا! گذريل مهاڀاري جنگ ۾ روشيا، انگلنڊ، اٽلي ۽ پوءِ آميريڪا فرانس جا مددگار هوا. برابر جرمني هار کاڌي، پر فرانس کي ضرور قبول ڪرڻو پوندو ته جرمنيءَ اڳيان سندس دال نه ڳري. سارو بيلجم ۽ اتر فرانس جرمني والاري چڪي هئي جتان پوءِ آميريڪا اچي هڪالي ڪيس. ١٩١٩ واري عهدنامي ۾ فرانس کي **آلسيس ۽ لورين** (Alsace and Lorraine) وارا سڄيا سڄا ٻا پرڳڻا **بسمارڪ** ١٨٧١ع ۾ کانئس ڦريا هوا سي وري نصيب ٿيا. ڏيٺي آهي ته جرمني صبر ڪري ويهندي؟ ڪڏهين نه ڪڏهين وري باز جيان اچي فرانس مٿان لامارو ڏيندي، تنهنڪري فرانس ١٩١٩ع جي صلح وقت دلسوزيءَ سان گهر ڪئي ته بين الاقوامي ڪمشنگي ڪيترو به سندس بچاءَ لاءِ سندرو ٻڌي ٻيهي ته به اهو بس نه آهي. انگلنڊ ۽ آميريڪا گڏجي فرانس سان اقرار ڪن ته هو مٿس حملي پيڻ وقت هو يڪي ڪيس مدد ڪرڻ لاءِ ٻڌل رهندا. فرانس کي وڌيڪ دلداري ڏيڻ لاءِ اهڙي قسم جي **اينگلو-آميريڪن پئڪٽ** (Anglo-American Pact) جو ضرور هو. نه رڳو فرانس کي جرمنيءَ جو ڊپ هو پر وچ يورپ وارين ننڍين خود مختيار حڪومتن، جي لوڪ شاهي، خود ارادي، قوميت متي پڌا ندر هينئر آسٽريا ۽ جرمن سلطنتن کان ڇڄي ڌار ڪري ورسائيل عهدنامي برپا ڪيون هيون يعني **پولنڊ، جوگوسلويا، زيڪو سلويڪيا** وغيره تن کي به جرمني طرفان ضرر رسڻ جو امڪان هو جنهنڪري انهن کي به آٿت ڏيڻ جو ضرور هو. اهڙي عهدنامي (Pact) جي آسري تي فرانس، **رهائين** (Rhine) نديءَ جي ڪپي ڪپ واري ملڪ (Rhineland) تان هٿ کنيو جو هون ۾ ڪيس پنهنجي بچاءَ خاطر والاري وهڻ جو ضرور ٿي ڏسڻ ۾ آيو. **وو ڊرو ولسن** انهيءَ اينگلو-آميريڪن عهدنامي جو حامي هو پر وري به يونائيٽيڊ اسٽيٽس جي سينيٽ اهڙي جوابداري کڻڻ کان انڪار ڪيو. فرانس، هراس وچان، ڏيٺون پاٽيون ڪري ويو. قرض واپس ملڻ ۾ به ڀڄ پئجي ويئي هيس. جرمنيءَ کي بي هٿيار ۽ بي لشڪر ڏسي صرف پنهنجي آئينده جي بچاءَ ۽ ڀاڻ کي ورسائڻ جي خيال سان **روهر** (Ruhr) ملڪ ۾ وڃي دخل ڪيائين ۽ آسانيءَ سان انکي پنهنجو ڪري ڇڏيائين. تحقيق جرمن عالم ۾ تنهن وقت وڙهڻ جي شڪتي ڪا نه هئي، پر سنديـن دلين ۾ سخت گهاءُ ڪيو ويو. چوڻ ۾ تو اچي ته **نيشنل سوشلسٽ** ڌر، جنهن هينئر **نازي** (Na-zi) نالي سان دنيا ۾ گهڻي شهرت حاصل ڪئي آهي، تنهنجي جم لاءِ اهو روهر (Ruhr) وارو واقعوئي جوابدار آهي. فرانس پنهنجي سر، پنهنجي بچاءَ لاءِ ۽ ڀاڻ کي ورسائڻ جو اپاءُ نه ڳوليو پر بين الاقوامي اتحاد شروعات ۾ ئي برباد!

آميريڪا جي هٿ ڪڍي وڃڻ ڪري انگلنڊ کي به وجهه ملي ويو، ڇي "منهنجي پاليءَ پٽ شراڪت آميريڪا جي پنيرائي تي منحصر هئي پر جي آميريڪا جوابداري

نه ٿي ڪٽي، ته آءٌ به معافي طلب آهيان.”
ڪنزرويٽو (Conservative) وزارت دنيا جي بدتري واري قصي کان باهر نڪرندي رهي ۽ خود قول نامي (Covenant) جي جوابداري ٻڌائيندڙ قلمن ۾ ڦيرڦار ڪرائيندي رهي جنهن ڪري عام بچاءُ جو آخرين اُپاءُ يعني فسادي ميمبر سان جنگ جوٽڻ واري جوابداري ڪمزور ٿيندي ويئي. ويچارين ننڍين ضعيف قومن جن لاءِ پنهنجي بانهين ٽرڻ مشڪل هو سي وسميءَ ۾ پئجي ويون ته جي هي ٿي جوڙا، لوڪ شاهي مت پريا سورما، آميريڪا، انگلنڊ ۽ فرانس هيٺين ڪٿي سلامتيءَ واري قابو ڪوٽ کي اندرائين اندران سٽگهون هٽي ڍاهيندا ته پوءِ سندن هيٺي حالت جو ڪير اندازو ڪندو؟ **جينيوا** (Geneva) جو زور گهٽ پوندو ويو. پورن پنجن ورهين اندر اٿين ڏسڻ ۾ آيو ته وڊ رو ولسن جي آدرشن کي عمل ۾ آڻڻ لاءِ دنيا اڃا تيار نه آهي. صلح جي صدا ٻڌڻ لاءِ شاهوڪار قومن ۾ اڃا ڳنگ ٻوڙاڻ هئي.

جرمنيءَ جو سولو پلؤ ڏيڻ ۽ ويڙهه جي خطري جو دور ٿيڻ

١٩١٩ع کانپوءِ جرمنيءَ جو ڪهڙو حال هو؟ قرض ادائيءَ ۾ ڦيسجي ويئي هئي. بي رٿا مالي تجربڪار عالمن اڳيئي پڪار ڪئي هئي ته ايترو قرض جو بوجهو جرمني ڪين سهي سگهندي. تنهن هوندي به شروعات ۾ جرمني ايمان جي سلامتيءَ وارو رستو وٺڻ لاءِ تيار رهي. ملڪ ۾ نقد ناڻو خير ڪو هو. قرض جو ليکو ڪروڙن عربن پائونڊن ۾ ڪيو ويو. انهن علم هيئت وارن انگن (Astronomical figures) سان پڇڻ لاءِ ڪي صديون جرمني پيٺي وهي ته پوراڻي نه ڪري سگهي. في الحال فاتحن جي تقاضا کي منهن ڏيڻ جو هڪڙوئي رستو هو ته نقد پيسي بدران پنهنجي ڪارخانن جو جوڙيل مال ۽ معدني پيداش قرضين ڏي موڪلي. پر انهن شين جو قبول پوڻ محال هو. هن وقت سڀڪا قوم پنهنجن ڪارخانن کي زوروناڻ لاءِ هر طرح جا حيلا وسيلا هلائيندي رهي. جرمنيءَ جو جڙيل مال سندن جڙيل مال سان چٽا پيٽي ڪري سندن ديسي ڪارخانن کي نقصان رسائيندو اهڙو ڊپ رکي جرمنيءَ جي جڙيل مال وٺڻ کان انڪار ڪيو ويو. سڀ کان وڏيڪ لهڻيدار ملڪ آميريڪا جو هو جنهن اڳيان سڀ يورپ جا ملڪ قرضي هوا. جو قرض فقط مال موڪلڻ سان لاهڻ جهڙو هو ۽ آميريڪا ۾ ٿي انهي سوديشي راشٽريڪ آرٿڪ وشيءَ (Economic Nationalism) لي بلڪل گهٽو ڏيان ڏنو ويو. پنهنجن ڪارخانن جي رکيا ڪرڻ واري محصول اُتي نهايت زور هئي. انهيءَ باري ۾ آميريڪا مٽڻ جي ٿي نه هئي. ڳالهه

وسھڻ جي ٿي نہ آھي پر سچ تہ قصو انھن
اڇي ھيٺو جو نيٺ آمريڪا پنھنجي ساري
اوڌر ھڪ سو چاليھہ ارب ڊالرن
(140,000,000,000) جو فقط چاليھہ سيڪڙو
وصول ڪري باقي ٻئي قرض تان ھٿ
ڪڍي ڇڏيو پر پيسي جي بدران ڌاريو مال
پنھنجي ملڪ ۾ آڻي پنھنجن ڪارخانن کي
تلف تاراج ٿيڻ نہ ڏنائين. جرمنيءَ جي
مالي حالت نھايت دکدائڪ ھئي. ماڻھو
اورچائيءَ ۽ ھوشياريءَ سان ٻنھين پاڙن،
ڪاٺين ڪارخانن کي جنبي ويا، پر سوديشي
آرٿڪ ھلچل ھند ھند ڦھليل ھئي، وڃندي
وچ يورپ جي نين خود مختيار حڪومتن
۾ جي جرمنيءَ جا پاڙيسري ھوا ۽ جي
ھوند سندس چڱا گراھڪ ٿين ھا. جرمن
مال جي ايڪال ٿيڻ ۾ گھٽـــي پير پئجي
ويئي. ڪارخانن وارا مايوس ٿي ويا.
ڪمين ڪاسبين کي پورو روزني نہ ٿي.
عام ماڻھن جي حالت ضعيف. ڊلون باري،
ڪمائي ٿوري ۽ بيڪاري جام. پريشاني
تار پئجي ويئي. ٻاھرين قرضين جي چڪتاڻ
جي بس ٿي نہ ويتر فرانس تہ ڇھبو ڪھلائيندو
”بريز بريز“ لائي ويٺو ھو ۽ نيٺ خودغرضيءَ
کي نہ روڪي روھر (Ruhr) جي مايہ دار
ماٿري والاري پاڻ کي ورسائڻ ۾ مشغول
رھيو. جرمني، نيم بسمل عقاب جيان، زمين
دوز پيئي ھئي. ڪير وري منجھس اڏامڻ
جي شڪتي وجھي؟ جرمن عالم پنھنجي
جوھر وارو ھو. سيمرغ (Phœnix) پکيءَ
جيان پنھنجي خاڪ مان ٻہ نوبنو ٿي اڏامڻ
وارو ھو. ١٨٠٦ع ۾ نيپولين جينا (Jena)
واري لڙائيءَ ۾ پرشيا جو جگر جيرو ڪري
ڇڏيو ھو پر پورن ستن سالن اندر انھيءَ
زبون ٿيل قوم پنھنجي پڪي ارادي سان
ايترو ٻل حاصل ڪيو جو ليپزگ (Leipzig)
جي مشھور جنگ ۾ نيپوليـــن کي اھڙي
شڪست ڏنائين جو ھو وري ڪٿي بہ جٽاءُ
ڪري نہ سگھيو. ھن وقت جرمني سچ پچ
سيني اڳوڻن دشمنن کي سولي پلؤ ڏيڻ واري
ھئي. آمريڪا جي ڊاز پلئن (Dawes Plan)
موجب قرض نسبت ساڻس چڱو ڀير ڀريو ويو ۽
پيسي جي پورتي ڪري سندس مالي حالت
۾ سڌارو ڪيو ويو. جرمني ھن وقت صلح
جي ڪانکي ھئي. سندس گنڀير، دوربين،
سياڻو مدبر ڊاڪٽر سٽريسمن (Stressman)
فرانس سان صلح جون واٽون وٺڻ لڳو ۽
پاڻمرادو اولھہ جي بچاءَ واري عھدنامي
جي (Western Security Pact)، جو لوڪرنو
(Locarno) جي نالي سان مشھور آھي،
آڇ ڪئي ۽ پليءَ پٽ ظاھر ڪيائين تہ
ورسائيل عھدنامي واري ملڪي
بناوت ويڙھہ ڪري ڊاھڻ جي ڪوشش
نہ ڪئي ويندي يعني تہ فرانس کي جرمنيءَ
وٽان ڀؤ رکڻ جو سبب نہ ملندو. انھيءَ
واعدي پٽاندر رھائين لئنڊ (Rhine land)
۾ نہ فرانس نہ جرمنيءَ جو ڪو جنگي يا
فوجي دخل رھندو (de ، militarised) يعني
فرانس کي پنھنجي اوڀر طرفان ھميشہ بچاءَ
جو چڱو آٿت ملي ويو. لوڪرنو (Locarno)
سندس سڀ ڊپانٽا خيال في الحال
دفع ڪيا.

١٩٢٤ع کان ١٩٢٩ع تائين البت سٺو ٿو واءُ لڳندو رهيو. جرمني انٽرراشٽريه سڀا ۾ داخل ڪئي ويئي ۽ نه ڪنهن گهڻي آدر ڀاءُ سان، ملڪي درجي انوسار سڀا جي ڪاروباري ڪائونسل جي ميمبريءَ جي اڌڪاري هئي ۽ انگلنڊ جي **ڪنزرويٽو** (Conservative) وزارت شپـــن کي آها ميمبري وٺي ڏني. البت رڌ قد شڪ شبهه ٿورو گهڻو هلندو آيو. وڏي ۾ وڏو مسئلو هن وقت اهو هو ته ڪهڙا اُپاءَ ڪم آڻجن جو دنيا جي هر هڪ قوم جنگي اسباب ۽ سپاهه جي جام ڪاٽ ڪوٽ ڪري، ايتري قدر جو ويڙهه جي تياري وچان ڻ جي سمرٿي سڀڪنهن قوم ۾ گهڻي گهٽ ٿي وڃي. هٿيار کسي وٺڻ، بيوس ڪرڻ يا ويڙهه جو وجهه نه ڏيڻ (Disarmament). انهيءَ مقصد کي پهچڻ لاءِ وري به بين الاقوامي سرشتي موجب جنيوا عهدنامي جو مسودو (German Protocol) وري نئين سر تيار ڪيو ويو جنهن کي انگلنڊ جي مزدور وزارت (Labour Govt) زور وٺايو. پر سندن پٺتوءِ کانپوءِ ڪنسرويٽو وزير سر **آسٽن چيمبرلين** پراڻي مت موجب بچاءَ جهڙي ڪم کي بيهارڻ وارو هو رڳو آهي خاني ۽ ٻل تي. چيمبرلين بس ۾ پير وجهي جينيوا عهدنامي جي مسودي کي بيڪار ڪري ڇڏيو. انگلنڊ جي پراڻ پسند مالدار ڌرکي ڊپ هو ته متان ڪنهن عام بچاءَ واري لنبي ڪم ۾ گهري پوڻ ڪري، ڪنهن زبردست قوم سان هٿ اٽڪائي، پنهنجي ساري دنيا ۾ پکڙيل سلطنت کي جوکي ۾ وجهون.

ڪين سمجها ٿون ته پس پيش انهي بيحد پکڙيل سلطنت جو راکو عام بچاءَ (Collective Security) وارو قصوٽي ٿي سگهندو ۽ نه فقط سندن ملڪي بحري ٻل. **لوڪرنو** (Locarno) رستو ڏيکاريو هو ته جرمني، جنهن وٽان خاص خطري رکڻ جو ڊپ هئو، تنهن پاڻمرادو ويڙهه سان ملڪ گير ٿيڻ جو انڪار ڪيو هو. پوءِ ويڙهه جو باعث ڪهڙو رهيو؟ ڇو ڪين يڪبارگي ويڙهه جا پير ڪپي ڇڏجن جو اهو هاڻ وري لوڪن متان لامارو نه ڏيئي سگهي. اهو سگهرت فقط جنگي اسباب ۽ سپاهه جي جام ڪٽ ڪوٽ (Disarmament) جي وسيلي ٿي ٿيڻو هو. نه فرانس، نه ڪنسرويٽو انگلنڊ ڳالهه کي زور وٺايو. متان آيو جينيوا وارو بحري مجموعو (Naval Conference) جنهن نسبت آشا هئي ته آميريڪا، انگلنڊ ۽ جپان، جي دنيا جون ٽي وڏيون بحري حڪومتون (Powers) آهن، سي ١٩٢١ع واري واشنگٽن جي عهدنامي کي هينئر يعني ١٩٢٧ع ۾ وري نئين سر ليپا سي، بحري اسباب، سپاهه وغيره ۾ نهايت تخفيف ڪري، ويڙهه جي راڪاس کان سندس وڏو رقب کسي وٺندا. تاهه ڪونه ٿيو. لوڪن ۾ وري هراس پيدا ٿيو. سڀڪو صلح پسند مدبر ۽ عالم منجهيل هو ته نيٺ سنڌيءَ (صلح) ۽ پراٺي ڀاءُ جو واءُ بنا روڪ ڪڏهين لڳڻ ۾ ايندو؟ وري به صلح جو سهڻو سنيهو آميريڪا وٽان ٿي آيو. اٿهاس جو هوشيار پروفيسر **شاٽويل** (Shotwell) فرانس جي بيدار مغز ۽ صاف دل وزير برائنڊ (Briand)

سان ڳالهه ڇوري ته ڇو ڪين فرانس ۽ آميريڪا هڪ ٻئي سان واعده ڪن ته ڪڏهين به اسان ٻن جي وچ ۾ ڪو تڪرار اٿيو ته فيصلو هٿيارن ٻنوهارن وسيلي قيام نه ڪنداسين يعني ته اسين ٻئي ملڪ هڪ ٻئي سان سمجهي هلڻ لاء ويڙه جهڙي پاپ کي پنهنجي مدبري ۽ حڪمت عمليءَ سان اصل لتڙي ٿا ڪيون. آميريڪا پنهنجي عقل سان هئي. پريزيڊنٽ **ڪولج** (Coolidge) انهيءَ ڳالهه تي ويچار هلايو. قصو ڪاراٿو ٿئي تنهن لاء هڪ ٻن ملڪن جو وعده بس نه آهي. پئرس ۾ ڳالهيون هليون. جن جو نتيجو اهو ٿيو جو **ڪيلاگ** عهدنامو (Kellog - Pact) يا پئرس پئڪٽ پرسڌ ٿيو جنهن موجب دنيا جي سڀني قومن - آميريڪا، فرانس، انگلنڊ، جرمني، اٽلي ۽ **جپان** وغيره خدا کي حاضر ناضر ڄاڻي وچن ڏنو ته آئينده ڪنهن به معاملي جي فيصلي لاء ويڙه ۾ ڪڏهين به نه ٽپي پونداسين. انجام ڏنائون ته اسانجي راجنيتي کي راج پرنگ مان پڌ شبد جو نالوئي نڪري ويو. نيٺ صلح جو صدا اوٿايو ويو! ويڙه جهڙي ٻڇڙي بلا **ڪيلاگ پئڪٽ** تحقيق دنيا مان لتڙي ڪيڏي؟ وودرو ولسن جي آتما سورگ منجهان به ٽپ ڏيئي پئرس پئڪٽ تي دعائون وسائيندي رهي هوندي ته هاڻ سندس ڏنهن واري بين الاقوامي قول نامي (Covenant) کي هن ڪيلاگ پئڪٽ وري نئين زندگي ڏني. آميريڪا جس ڪنيو. پوء

ڪني سلامتي وري جوکي ۾

پوء جي کهاڻي نراس ڪندڙ آهي. ١٩٢٩ع ۾ جرمنيءَ جي صلح پسند وزير ڊاڪٽر سٽريسمن (Stressman) وفات ڪئي. ملڪ ۾ ڏينهون ڏينهن جوش وڌندڙ هو ته جرمنيءَ تي ١٩١٤ع واري مهاڀاري ويڙه شروع ڪرڻ جو خاص الزام جو **ورسائيل** عهدنامي جي ٢٣١ قلم موجب مڙهيو ويو آهي، سو ٽڪو ملڪ تان دور ڪيو وڃي. ڪيترن جو ڪيترن سرڪاري دفترخانن ظاهر ڪري ڏنو هو ته ريون مڙئي ٻيت ڪاريون، ڪا به قوم خاص ڇٽل ڪين چئي سگهجي. ٻي ڳالهه ته هٿيار کسڻ ۾ جرمنيءَ سان حد ڪري چڪا هوا، ٻر ٻين ملڪن خاص فرانس ۾ ڪنهن به جنگي ڪٽ ڪوت جو اهڃاڻ ڏسڻ ۾ ڪونه ٿي آيو. فرانس ۾ ته انهيءَ ڳالهه نسبت ٻاڻ جئين ٿڌ ٿئين وڌ. جرمني ڇو انهيءَ فرق، انهي نابرابري، انهي شرمساري ۽ نيازمنديءَ هيٺ رهي؟ ڇو نه پنهنجن پيرن تي بهي، ٻازن ۾ سگهه وجهي پنهنجو ڪنڌ مٿي ڪري؟ **نازي** (Na-zi) ڌر جي اڳوان **هرهٽلر** (HerHitler) هن وقت هنڌ هنڌ جوش جاڳائيندو رهيو هو. سندس مشهور ڪتاب "منهنجو اُدپم" (Mian Kamp) ڪروڙين جلدن ۾ وڪامي ويو هو. راشٽري بل جڙ نئين سر جرمن قوم ۾ اُڀرن ٿيو. مٿان وري ساري دنيا ۾ مال ۽ پيسي جي ڏي وٺ کي سخت شڪست اچي وڃڻ ڪري جرمنيءَ ۾ وري به پيٽ گذران واري ڏکئي مسئلي ماڻهن کي حيران ڪيو. سڀ ڏوه لاهي وڌائون

وسائل جي قائل عهدنامي ڪندڙن لئي ۽ خاص خصومت رکيائون هڪ طرف فرانس سان ۽ ٻي طرف رشيا جي ڪميونسٽ (Communist) ڪاروبار سان. نازي ڏر زور وٺندي ويئي ۽ سنه ۱۹۳۳ع ڌاري هٽلر، جرمنيءَ جي حڪومت جون واڳون سنڀاليون ٻي ڏڙڪ پنهنجي همت رکي، دنيا کان جرمنيءَ ٻاران پورو حساب ڪتاب چڪائڻ لاءِ نڪري نروار ٿيو. هو ملڪ اندر جنگي اسباب وڌائيندو رهيو ۽ جنگي ٻل جي ڪوتاهي جرمنيءَ مان دور ڪندو رهيو پر ٻاهرين سان هڪدم اُتائو پيش ڪين آيو. سمجهي ڪم ڪيائين. عالم آشڪار ڪيائين ته ”عهد اقرار لئي جي اوهين سچا رهيا ته آءٌ به سچو رهندس. لوڪرنو ۽ ڪيلاگ پيڪٽ مونکي به قبول آهن. ويڙه جي ڏونڪي وڄائڻ جو خواهان نه آهيان، پر هڪجهڙائي دلي ٻادلي چڪي وٺندس.“ جينيوا جي خاص وڏي مسئلي - جنگي اسباب ۾ ڪٽ ڪوٽ - لئي زور رکيائين. گهر ڪيائين ته هاڻ انهيءَ سوال لئي سچائي سان قابو رهو. انگلنڊ جي مزور وزارت ۱۹۲۹ع کان ۱۹۳۱ع تائين **هينڊرسن** صاحب جي صدارت هيٺ انهيءَ لشڪري گهٽتاءَ کي چڱو منهن ڏنو پر پوءِ سيپٽمبر ۱۹۳۱ع کان وٺي جا نئشنل وزارت جاري ڪئي ويئي تنهن ٻراڻي مت وارن مالدارن جي صلاح موجب هن ڳالهه جي بلڪل اُبتي آجيان ڪئي. فرانس ته انگلنڊ کان به ٻه رليون ڪڍيو. نفرت وچان هٽلر بين الاقوامي سرشتي کان ڇني ڦاڙي فارغ البار ٿي

ويو. چي ”اپني گهوٽ نه لشا ٿيوي.“ انگلنڊ جي نئشنل گورنمينٽ جي ڪوتاهه انديشي نهايت عجب جهڙي ڇٽبي. جينيوا ڪانفرنس ۾ سوال اُٿيو هو ته هوائي جهازن رستي بم گولا اُڇلائڻ عام خلق، نه وڙهندڙ عالم، کي ضرر رسائيندڙ آهي. تنهنڪري اهو هٿيار ڪنهن به ملڪ جي حڪومت کي نه سونپيو وڃي، پر فقط بين الاقوامي سرشتي جي نظر هيٺ رکيو وڃي. انگلنڊ جي وزارت انهي صلح پسند گهر کي سخت رد ڏيئي سوال جي شڪست ڪرائي. اهو لارڊ لنڊنڊري پاڻ پنهنجي زبان سان هائوس آو لارڊس ۾ سنه ۱۹۳۲ع ۾ قبول ڪيو. ڪيتري قدر اهي بم گولا دنيا کي، خود انگلنڊ کي به ڏکڻي ۾ وجهي ڇڏيندا سو تنهن وقت نئشنل وزارت کي خيال ۾ نه آيو.

خير، هٽلر جرمنيءَ کي ليگ کان جدا ڪري، زور ظلم سان کي تند فهم سان پورن ٻن سالن اندر ملڪ کي شاهه بنائي ڇڏيو. چؤطرف وري لٿين سر جرمن عقاب جو خطرو جاڳيو. هوڏي رشيا هوڏي فرانس، ويچارا ڇا ڪن؟ آميريڪا ته ڪين ڪيلاگ پيڪٽ ڏيئي پاڻ موڪيو هو. جي دستخطن لئي پروسو رکجي ته هوند سمجهجي ته ويڙهه ويئي وڃڻ کي: نه به چوطرف لشڪر جي واڌ جي ڌم مچي ويئي ۽ سڀ کان وڌيڪ هوائي آرماڙ زور ورتو جنهن ۾ اورچ ۽ هوشيار جرمن قوم سڀني کان گوءِ کٽي ويئي. ۱۹۳۶ ۾ رشيا ۽ فرانس! پنهنجي ڪهني جاني دشمن جرمنيءَ جي وري سگهاري اُٿڻ

سبب بين الاقوامي ڪاغذي عام ٺهراءَ ڪي، جنهن ۾ آمريڪا بنهه نه ٿي ڪا نه، جنهن ۾ انگلنڊ جي نيشنل گورنمينٽ جو چٽ ٿي ڪونه، بيڪار سمجهي، پنهنجي باهمي ٺهراءَ لاءِ عهدنامون ڪيو جنهنکي **فرئنڪو رشين پئڪٽ** سڏبو آهي.

انهي عهدنامي جي مراد هئي ته جي ڪابه قوم منجهائن ڪنهن تي به ازخود بنا ڪارڻ حملو ڪري ته رشيا ۽ فرانس هڪ ٻئي جا پورن سهڪاري ٿيندا. هٽلر هڪدم اعتراض اُٿاريو ته هي ۽ عهدنامون جرمنيءَ جي برخلاف ٿو انگشت نمائي ڪري ۽ ناحق وروڌ جي واٽ ٿو ٻڌائي جنهن ڪري جرمني وڏيڪ لحاظ نه رکي سگهندي. جرمني حڪماڪرئيه هزار لشڪر موڪلي ۽ انبار جنگي اسباب سانڍڻ ڪري، **رهائين لئنڊ** وارن جرمن علائقن کي، پنهنجي پوريءَ فوجي سنڀال هيٺ رکي لوڪارنو واري عهدنامي جي، رهائين لئنڊ جي بي فوجي رهڻ واري وڏي شرط کي ٽوڪر ڏيئي ڇڏيائين! فرانس گهڻوئي ليڇو پڇيو، ڪنهن ٻڌس ئي ڪونه. ڏاڍو سو ڳاٻو. ايڪتا ۽ صلح سانت جي دائمي ناته جي وري پاڙ ٽي ڪٽجي ويئي!

جپان جي زبردستي - ١٩٣١ع

ڪانءَ کي لٽڙ ۾ مزو. پشچم جي ويپارن ۽ ڪرتوتن جو پورو پوئلڳ جپان ملڪ هو. ستتئي مغربي اُستادن کي نوڙتن ڪري ڏنائين ته بعضي بعضي شاگرد معلم کان به ٻه رئيون ڪشي ويندو آهي. چين ولايت کي ڪوبه جوکو نه رسي تنهن لاءِ نه رڳو بين الاقوامي قول ناموں ٻڌل هو پر تنهن ڪانسواءِ سنه ١٩٢١ع واري نون حڪومتن جو عهدنامون (Nine-Power Pact) ٻڌل هو جنهن ۾ آمريڪا، فرانس، انگلنڊ، هالنڊ ۽ خود جپان به شريڪ هوا. ٻ پ هو ته جپان رفته رفته اُتر چين ڳوڪا ٿيندو ويندو تنهن ڪري برابر نون وڏين قومن خاص انجام اقرار ڪيا ته جپان چين ۾ دست اندازي نه ڪندو. سنه ١٩٣١ع ۾ ڪنهن به رڪ رڪاٽ بنا جپان سڄي منچوريا پنهنجي حڪم هيٺ رکي ويٺو. بين الاقوامي سرشتي موجب جام سوال اُٿيا. آمريڪا به ڳالهه کي کڻيون ۽ پنهنجي جوابداري کي منهن ڏيڻ لاءِ سنڀري پيا انگلنڊ جي نيشنل گورنمينٽ وري به پاڻ ڪيائي ويٺي. پاهريون (Foreign) سيڪريٽري **سرجان سائمن** چوي ته هن معاملي ۾ پنهنجو ڇا؟ هي ڏوراهون ڏنڊو آهي. اسين وچ ۾ نه پوندا سين. انگلنڊ ۾ نيشنل حڪومت زور هئي، مزور ڌر گهڻوئي عام ٺهراءَ جي باري ۾ ملڪ کي همٿايو پر وريو ڪي به ڪين. آمريڪا کي ٻيان لڳي ۽ يورپ جي معاملن کان دور رهندي ويئي.

جپان جي سنه ١٩٣١ع واري ڏاڍائي بين الاقوامي سرشتي کي وڏي شڪست ڏيئي ڇڏي. مٿس پاڻ جلدئي ميمبريءَ تان هٿ ڪڍي ڪٽي ڇڏي ڌار ٿيو: پر سندس گهمسان مچائڻ جو اهو آخرين وقت نه هو، رڳو آرنڀ هو. شايد چين جو هلندڙ ڪوس دنيا جون اکيون کولي.

اٽليءَ جو اُڌامڻ

جپان جو ناحق ڪيو سو ڪيس ڦٻي ويو. اٽلي ڇوِ نه آءُ ڇو پوئتي پوان؟ اڻويهين صديءَ جي پڇاڙيءَ ۾ اٽلي، جرمنيءَ ۽ آسٽريا سان عهدنامي موجب ٻڌل هئي پر ۱۹۱۴ع واري ويڙهه ۾ برابر سال کن اکيون ڦيرائي، قصو جاچي آڪٽوبر ۱۹۱۵ع ۾ لنڊن جي ڳجهي عهدنامي موجب **ائڊرياٽڪ** سمنڊ جي اُتر اوڀر واري ملڪ **ڊالميشيا** ۽ **ٽريسٽ** جي ملڻ جي لب تي وڃي انگلنڊ ۽ فرانس جي طرفدار ٿي. ڪيس ويڙهه ۾ وڏا نقصان سهڻا پيا ڪارائتي مدد ڪانه ملي، تنهن هوندي به ورسائيل جي عهدنامي وقت اٽليءَ جو چالاڪ وزير ٻئرن سونينو لنڊن جي ڳجهي عهدنامي جي اُگرن شرطن جي بجا وريءَ لاءِ ٻاڪڙ پتوڙي ويٺو. اٽليءَ جي ملڪ ڏکيا ٿي، تن جو ڳچ ڀاڱو هو جوگو سلويا جي نئين حڪومت ۾، جا حڪومت لوڪ مت انوسار جدا خود مختيار رياست طور ٻڌي ويٺي هئي. اٽلي ناراض ٿي پنهنجن ماڻهن ۾ جوش جاڳايو، جنهن جو لاڀ سڄيتئي **مسوليني** (Mussolini) کي نصيب ٿيو؛ جنهن، ڪنهن وقت ڪمي ڪاسٻي ۽ بيروزگار ساڻ ڪيا، ته ڪنهن وقت ڪارخانن جا مالڪ ۽ ڏناڍ پرش. قدرت ته اها جو لشڪري مهندارن جي به سنڌس ڏانهن مڙسيءَ ڏي چشم پوشي هلندي آئي، بلڪ هٿيار به ڪيس سونپيائون. هنن جي مدد سان خود **روم** تي حملو ڪري، فتح حاصل ڪري، **فئسسٽ** ڌر جو سر پنچ ٿي، مسوليني حڪومت جون سڀ واڳون اختيار ڪري ويٺو. پارليامينٽي سرشتي مان اٽليءَ جي ماڻهن جو ويساهه نڪري ويو هو. ملڪ ۾ اندروني امن امان به خير ڪو هو. مسوليني ملڪ جي سرمختياري (Dictatorship) قابو ڪري رڳي انهيءَ چتو ۾ رهيو ته ڪيئن اٽليءَ کي وري ٻن هزار ورهين واري قديم **رومن** سلطنت جي اوج تي رسايان. چوطرف ملڪ گيريءَ جون واٽون تڪيندو رهيو؛ تان جو جپان ۽ جرمنيءَ جا تازا هٿ هلائڻ وارا مثال دل ۾ پختا رکي، فرانس ششدر ڏسي، انگلنڊ جي زور ڀري مالدار ڪنسرويٽو حڪومت کي پنهنجي **فئسسٽ** حڪومت سان دوستيءَ جو لاڙو رکندڙ سمجهي، حبش ملڪ (Abyssinia) لي ڪاهي پيو. ڇا جو بين الاقوامي سرشتو ڇا جو قول نامو! يورپ آمريڪا جي رڳو چڱيءَ پر سمجهي رهيو هو؛ ڪيس سزا ياب ڪير ڪين ڪندو اُنهي جي خاطري هيس. اٽليءَ لي ڪل جهڙي هلڪي سزا ڌري ويئي جنهن مان ڪي به ڪين وريو هو. اُٽلو ويچاري جينيوا ٽٽولين هيٺ آئي. اٽلي سارو حبش ديس ڳرڪائي ويئي. ڏاڍو سوڳابو. بين الاقوامي سرشتي جو پورو خاتمو ٿي چڪو. عام ٻچاءَ ۽ صلح جي واٽ بند، پنهنجي پنهنجي ٻچاءَ جون تياريون وري سڀ ڪنهن ملڪ ۾ زور شور سان ٿيڻ لڳيون.

روم برلن - ڌري (Rome - Berlin Axis)

سچ چيو اٿن ته پنهنجي ڪئي جو نڪو ويڄ نڪو طبيب. اوائل ۾ ئي مرض کي

نه ڪڙيو ته اوس ڏولائي ۾ پئبو. ”ڪني آڱر وڍي پلي“؛ انهيءَ مٿي نه فرانس، انگلنڊ ۽ آمريڪا ڪنهن به عمل نه ڪيو. ٻنهين اڪثر پنهنجي منهن سر رهي پنهنجي پنهنجي ڳنڍ پڌٽي رکڻ جي ڪئي. عام بچاءَ واري سرشتي کي بيڪار سمجهي مٿس چوچي بازي ڪندا رهيا. فرانس ۽ انگلنڊ جي ٻاهرين ملڪن وارن وزيرن (Foriegn Ministers) **سر سئميوئل هور** ۽ **مسٽر لاول** جي ملت سان هور-لاول پئڪٽ (Hoare - Laval Pact) تيار ڪيو ويو جنهن موجب حبش ديس کلي طرح بين الاقوامي رضامنديءَ سان اٽليءَ اڳيان پيٽا طور رکڻ جو منصوبو ناهيو ويو، پر فرانس ۽ انگلنڊ ۾ لوڪ مت اڃا نپٽ نابود ٿي ڪونه ويو آهي. عام خلق پڪاريو ته هيءَ حبش سان نسوري بي انصافي آهي. پئڪٽ برابر رد ڪيو ويو پر ٻنهين ملڪن جي وزارت حبش کي بچائڻ جو ڪو به ڪارائتو اُپاءُ عمل ۾ نه آندو. ڇو؟ فرانس جي ان وقت هٽلر واري جرمنيءَ ننڊ ڦٽائي ڇڏي هئي، جنهن ڪري فرانس ضرور سمجهو ته پنهنجي پڌٽي بچاءَ لاءِ اٽلي پنهنجي طرف رکان. انهيءَ سوارٿ سبب اٽليءَ کي جڏهن فرانس طرفان چوٽ موڪل مليل هئي ته پل وچي حبش ديس ۾ جاوا ڪر. حبش ته برابر اٽليءَ کي عطا ڪيو ويو ۽ پر فرانس ۽ انگلنڊ جنهن آرام جا طالبو هوا سو نصيب ڪونه ٿين. جڏهن سڀئي سگهي کي چوري لٽين ”نازي“ جرمني ۽ ”فشسٽ“ اٽلي جا سرمختيار آيا هڪ ٻئي کي ويجهو پوندا. ٻنهي جا مٿا زور زبردستي وارا هوا. سنتئي ”روم-برلن مدار“ (Rome - Berlin Axis) يورپ ۾ نڪري نروار ٿيو ۽ سيڪنهن قوم مٿان آيو رهيو. جنگي اسباب ۾ سيني ڪان مٿي هئڻ سبب سڀ ڪنهن مسئلي جي فيصلي ٿيڻ لاءِ جڏهن نونشو تيار بيٺو هو. سنڌن کهڙيءَ يا ڪوڙيءَ کي سامهون پوڻ جي ڪنهن کي به مجال نه رهي. انگلنڊ توڙي سڪٽو بين الاقوامي ڦوڦو، انهيءَ روم-برلن محور جو بيحد لحاظ رکندا آيا. مطلب ته ڏاڍي جي لٺ کي به مٿا. اهو قصو هٽلر ۽ مسولنيءَ جي ٻٽ ٿيڻ سان يورپ کي ٻرسر ڪوڙو پيو. **سپين** جي گهرو ويڙهه ۾ هو مخفي طرح گهري پيا انهيءَ مراد سان ته اُتي جي سرمختيار پسند ڌر کي فتحياب ڪرائي پاڻ سان ٻٽ ڪرين. انهيءَ ريت خود يونچ سمنڊ به پنهنجو ڪري ڇڏيون. انگلنڊ ۽ فرانس جي سلطنتن جو واسطو انهي يونچ سمنڊ سان گهڻن ايامن لاڪو هلندڙ آهي. انهيءَ مسئلي هن وقت انگلنڊ ۽ فرانس کي گهڻي فڪرات ۾ وڌو آهي، تنهن هوندي به ڪنسرويٽو وزارت مسولينيءَ وٽ **سنڌيءَ جي سنيهن** (صلح جي شرطن) پيش رکڻ ۾ گهڻا پوئتي ڪين آهي؛ پر اٽلي اڏول، اچل ۽ جرمني ٻوڪ آهن. سرمختيار حڪومتن جو ڪنڌ مٿي ۽ لوڪشاهي حڪومتن جو هيٺ آهي. يورپ جو پر سال کان وٺي اهو حال، ته مٿان جپان چين کي بي ڏڙڪ ڪوس ڪرڻ ۾ لڳي ويو آهي. نه ڪنهن جي جهل نه پل.

١٩٣١ع واري حملي ۾ جپان ڇڙواڳ ڇڏيو ويو هو. روز بروز ويو جنگي فن ۽ اسباب ۾ ترقي ڪندو. جلد ئي اهڙي پد کي وڃي پهتو جو سنڌس هڪ امير البحر هام هڻڻ لڳو ته جپان جو بحري ٻل هميشه اهڙي ء ڪڙي ء تي بيٺل آهي جو خود انگلنڊ ۽ آميريڪا جون گڏيل بحري فوجون سامهون پونس ته به هار کائي وڃن ۽ بشرطيڪ منچوريا، منگوليا ۽ سڄو اتر چين جپان پنهنجي حوالي ڪري ڇڏي. عجب آهي ته انگلنڊ جي ڪنزرويٽو حڪومت جا مالدار ڪڻ جاڻي ٻجهي پنهنجي آئينده جي هستي خطري ۾ ڏسي به چشم پوشي ڪيو ويٺا آهن. انو مان فقط اهو ٿو ڪڍجي ته انتر راشٽريه سڀا جي سگهه ڪين ڪانه ڪپي، عام بچاء جي قول نامي کي پل ئو ڪو اچي ۽ اهو ليگ به وڃي برباد ٿئي.

رادرميئر پريس (Rothermere Press)

انهيء باري ۾ ڪڏهن به ڪا للي ڇپي ڪانه ڪئي آهي. هميشه اهائي گهر ڪئي اٿس ته جنهن صورت ۾ عام بچاء وارو قصو فقط ملمع يا ٺڳساٽ آهي تنهن صورت ۾ انگلنڊ کي هٿيار پنوهار جي بيحد افزائي ڪري پنهنجي سلطنت جي بچاء جي پنهنجي سر جوابداري کڻڻي آهي. اها سنڌن منورلي ڪڏهوڪي آهي، اڄ ڪالهه جي نه آهي. سنه ١٩٢٥ع ۾ سنڌن وزير سر آسٽن چيمبرلين ليگ جي کلي سڀا ۾ سنڌن عام رستي ونڻ تي ٺوڪبازي ڪري چيو ”اوهان جو ليگ“ يعني ته انگلنڊ جو ڇڻ سائنس واسطوئي ڪونه آهي. اهو واڻ اڪثري تي لڳندو آيو آهي، باوجوديڪ انگلنڊ جي عام خلق جو گهڻو پاڱو، خصوص مزدور ڌر، عام بچاء ۽ بين الاقوامي سرشتي واري عقيدي جو پوئلڳ آهي ۽ ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته هاڻوڪو باهريون وزير (Foreign Minster) **مسٽر ايڊن** (Mr. Eden) به ليگ کي زور وٺائڻ لاء منتظر آهي. پر وزارت جو عام بچاء ۾ ايمان خير ڪو آهي، جنهن ڪري هن ”روم-برلن مدار“ کي منهن ڏيڻ لاء وٽس فقط هڪڙو اپاء قبول آهي ۽ سو آهي پنهنجي جنگي اسباب جي بيحد افزائي. پندرهان سؤ ملين پائونڊ خرچ ڪرڻ جي پارليامينٽ کان منظوري ورتي ويئي آهي. ساڳي طرح چوطرف دنيا ۾ انهيء فوجي اسباب وڌائڻ لاء گهوڙن جي شرطن پڄائڻ وارو قصو اچي بنيو آهي. هر ڪو چوي ته ٻئي کان گوء کڻي وڃان. سيڪا قوم پنهنجي بچاء جو آڌار انهيء پنهنجي جنگي اسباب تي رکي ويٺي آهي. وري اڳين جهنگ پلي واري روش! شينهن، چيتا، واگهو يا ته هڪ ٻئي تي آيا رهيا يا ته ريڍون ٻڪريون سنڌن شڪار! ويڙهه جي وايو منڊل ۾ صلح سانت جو صدا ڪير سڻي!

عام بچاء جا بنيادي اصول

هن ڏکئي مسئلي کي حل ڪرڻ انسان جوئي ڪم آهي. جنهن کي ڌڻي تعاليٰ سمجهه بخشي آهي ۽ انسانيت به ڏني آهي سوئي هن ويهين صدي ء جي پاري سوال جو جواب ڏئي سگهندو. اڻوهين صدي ء دنيا ۾ قوميت ۽ لوڪ شاهي

سربلنديءَ جو واءُ چڱي ۽ ڦهلايو. ملڪ ملڪ ۾ راشٽريه پد کي پهچڻ لاءِ هرطرح جا حيلا وسيلا هلايا ويا ۽ اڪثري سڀ ڪنهن هند اها هلچل وڃي پنهنجي مراد کي پهتي. پر انتر راشٽريه پاءِ ۽ سهڪار جو پد اڃا دور ٿو ڏسجي، جنهن لاءِ هن ليکڪ موجب اُهي ئي زور پريون حڪومتون آمريڪا، انگلنڊ ۽ فرانس جوابدار آهن، ۽ جنجي آذار ئي ووڊرو ولسن جو سنه ١٩١٩ وارو بين الاقوامي سرشتو جاري ڪيو ويو. جيڏا اُهي تيڏا لوڏا. وڏي پد وارن وٽان ئي وڏن ڪمن جي آس ٿيڻ جي اُميد رکڻ گهرجي. (Nohlesse Obliqe) هڪ نهايت دلپذير فرينچ اصطلاح آهي جنهن جو مطلب خاص اهو آهي ته وڏن تي ئي وڏا فرض ذريل آهن. ٻاري ٻار رڳو سگهارن جا ڪلها کڻي سگهن. غريب جي ٻوءِ واري پدارٿ واروئي ڪري سگهندو ۽ جي اهو سڪرت سهڪاريءَ جي رستي ڪيو ويو ته ٻوءِ ڪنهن کي نه ڪنهنجو منٿائو، نه ڪنهنجو ڪاٺيا پو ۽ نه ڪنهن جو ٻوٽليگ ڪري هنجي سؤمان ۾ پنگ وجهڻ جو ضرور ٿيندو. انگريزي عام قاعدي (Common Law) موجب ملڪ جي سيني باشندگان تي اصل قاعدي مڙهيل فرض آهي ته ڪٿي به ڪنهن چور، ڌاڙيل يا خونيءَ کي پڪڙڻ جي پڪار اُٿي ته سڀڪو اُتي جو اُن سڏيءَ سڏ ڏئي. ڪوبه ڪنارو ڪري اٿو سگهي. جي پاسو ڪري هليو ويو ته قاعدي جي اڙيءَ ۾ اچي سگهي ٿو. عام ڀلاءِ ۾ شريڪ ٿيڻ هرهڪ جو فرض آهي، نه رڳو اخلاقي پر باقاعدي. وچين زماني ۾ هند هند طوائف الملوڪي ترار جو پٽڪو وجهي ڏنو. گهرو جنگين ڪري سڀڪو ملڪ اند اندو ڪار ۾ پئجي ويو هو. پر پوءِ جڏهن بادشاهن همت جهلي انهي بي بندوبستي ۽ اميراني اندپوڪي جهپڻ جي ڪئي لڏهين دلوجان سان ساري عام خلق بادشاهن جي مددگار ٿي بيني ۽ انهيءَ ڪمشڪيءَ ريت وڳوڙ کي ناس ڪري، ملڪي قوميت جو مرتبو حاصل ڪري، مالي ۽ سياستي افزائي جي شان کي وڃي رسيا. البت انهيءَ درجي تي رسڻ لاءِ عام ماڻهو توڙي بادشاهن کي جام جاکوڙا ڪرڻا پيا. آلسي يا عياشي يا خودغرضيءَ پريا ته اهو مطلب حاصل ڪرڻ وارا نه هوا. تنهن ڪري هن وقت ائين چوڻ بي جا نه آهي ته جي انسان اورچائي، جانفشانيءَ ۽ همدرديءَ سان قوميت جي مقصد کي وڃي رسيا تن لاءِ بين الاقوامي سرشتو سوپارو ڪرڻ ناممڪن نه ڄاڻبو. پر انهي درجي تي پهچڻ لاءِ به مکيه ضرورتون اوس بسر ڪرڻيون پونديون. هڪڙي اُها ته ڪائرپڻي ۽ ۽ خودمطلبيءَ جا نفرت پيدا ڪندڙ ٻول ”تنهن ۾ منهنجو ڇا؟“ ”هيءَ پرائي بلا!“ ”آءٌ ڇو پرائي ڌاندل ۾ پوان.“ نپٽ ڪڏي ڇڏڻا پوندا. هن وقت سڄي دنيا پنهنجو گهر، پنهنجو پاڙو ڪري سمجهڻ ضرور آهي. عام ڀلاءِ سو منهنجو ڀلاءِ سمجهي سڀڪا قوم ۽ سڀڪا حڪومت هرطرح انهيءَ سهڪاريءَ، انهيءَ پڌيءَ ۾ قابو

رهي. غير جانب داري (Neutrality) هڪ وڏو ٽڪو سمجهڻ گهرجي جو قيام نه ڪا قوم پنهنجي زور تان لاهي سگهندي. آميريڪا ۽ انگلنڊ ڪنهن به حالت ۾ پاڻ کي الڳ ڪيائڻ جي نه ڪري سگهندا. ڪوبه سگهارو ملڪ ائين نه سمجهي ته هوائي جهازن، بم گولن ۽ زهري گئسن واري هاڃيڪي ويڙهه ڪيس ضرور نه پهچائي سگهندي. جيڪي ڪلور ائبيسينيا سان وهايا ويا جو ڪوس هينئر چين مٿان نازل آهي سو فقط اهي پروڙي سگهندا جن کي هٿ لڳن. جنهن کي لڳي تنهن کي ڪل پوي. عام ڀلاءِ، ڪني سلامتيءَ کانسواءِ ڪنهن جو به ڇوٽڪارو ڪونهي. پي وڏي ۾ وڏي ضرورت هيءَ آهي ته جئين ٻن شخصن جي معاملي جي فيصلي ڪرڻ لاءِ ٽئين ڌر وٽ وڃڻ جي درڪار رهي ٿي يعني ته ڪنهن امين، ڪنهن منصف جي، جنهنجي فتوي سان بدل رهڻ ضرور ٿئي ٿو يعني ته معاملن جي پڄاڻي بي ريا قاعدو ۽ قاعدي دان ٿي ڪندڙ آهن، نه ٺوار بازي يا ڏڪ بجو؛ ٽئين ٻن قومن يا حڪومتن جي ٽڪرار جو فيصلو ٿيا ڪڙ کي سونپيو وڃي جنهن ۾ ويڙهه جو سبب ٿي نه اُٿي. هرڪا قوم ۽ حڪومت پنهنجي خود مختياري ۽ سربلنديءَ (Independent Sovereignty) جو ڪجهه قدر ڪنڌ جهڪائي ۽ ايتري قدر نمرتا سهن ڪري جو بين الاقوامي سرشتي واري نياءِ ڪچهريءَ اڳيان پنهنجو درد ظاهر ڪري اُنهيءَ جي فيصلي سان بدل رهي. اها قوميت سربلندي ۽ فرمان روائي (National Sovereignty) جنهن تان اُٺوهين صديءَ ۾ ماڻهو سرصدقي ڪندا رهيا ۽ جنهن جي حاصليت ٿي هنڌ هنڌ لوڪ گد گد ٿي ويندا هوا سا هينئر عام صلح سانت ۾ گهڻو رخنو وجهيو وئي آهي. انهي ملڪي سياستي سربلنديءَ جي همراهه، ڪانٽس به رليون وڏيڪ جوش پري آرٽڪ راشٽريه فرمان روائي اهڙو ته رخ رکيو آهي جو ملڪ ملڪ جي چڙهائي ۽ شوڪ شوڪان کانسواءِ بي ڳالهه ئي ڪانهي. دنيا جي ايڪتا ۽ عام ڀلاءِ معرفت جي صلح هٿ ڪرڻو آهي ته انهيءَ قوميت زوراوريءَ جو ڪجهه قدر سيس نوائڻ کانسواءِ چارو ڪونهي. مدعي هجي يا مدعاليه هجي ته پنهنجي حق پلئه ڪرڻ لاءِ ٺوار هلائڻ کان روڪيو وڃي ۽ ٻنهي جي هرويرو اُره زوراوري ڏيکاري ته پوءِ جئين پوليس ڌاڙيل، خوني ۽ باغيءَ کي نظربند رکي قاعدي پٽاندر سزاياب ڪرائي ٿي تئين ئي بين قومن جو لشڪر ۽ سپاهه بين الاقوامي پوليس طور هنجو مجاز لاهي سڌو ڪريس. البت دردي قوم جي درد دور ڪرڻ لاءِ بين الاقوامي سرشتو هر طرح جا حيلا وسيلا هلائيندو ايندو. ووڊرو ولسن واري انتر راشٽريه قول نامي جي ١٩ قلم ۾ انهيءَ ضروري گهرج جي پورائي ڪرڻ ڏانهن چڱو اشارو ڪيو ويو آهي. انهي ١٩ قلم کي نوبني ڪرڻ سان ٿي قومن ۾ ايمان جما پوويندو ته جي حق ۽ انصاف جي ڪوتاهي نه ٿئي ته پوءِ صلح جو صدا ڪير نه اُٿائيندو؟

جڳت جو اڌار نيٺ به آميريڪا جي هٿ وس

گذريل ڇهن سالن ۾ جيڪي وهيو واپريو آهي تنهن عام ڀلاءَ کي بلڪل پٺي ستو ڪري ڇڏيو آهي. انهيءَ جو اثر ننڍين حڪومتن تي گهڻو ٿيو آهي. ڏٺائون ته جپان چين جو ڳچ ڀاڱو ڦرڪائي ويو. اٽلي ابيسينيا ڦري ويٺي. چين ۽ ابيسينيا بين الاقوامي جماعت جا ميمبر هئا جن سان ناحق به وري ميمبرن ئي ڪيو هو. مظلوم جو داد ڪو نه ٿيو. وڏيون قومون انگلنڊ ۽ فرانس ٺڏيون سيتل ٿيو ويٺيون رهيون! ويچارين ننڍين جو ڪوڙ ٽٽي پيو، پالڻ وٽي بيڪار. هو ڏانهن فرئنڪو رشين قول اقرار، ته هيڏي روم-برلن مدار. ننڍين قومن کي اٿين به معلوم ٿيو ته هيئنئر دنيا ۾ جهيڙي جهڳڙي وري مذهبي چرخو ورتو آهي. هڪ پاسي ڪميونزم Communisim ته ٻئي پاسي فئشسزم (Fascism). انگلنڊ جي وزارت جو عام ڀلاءَ ۾ پورو اعتقاد ئي نه نهي. جي اٿين چئجي ته انگلنڊ کي ٻاهرين ملڪن سان رهت لاءِ ڪا به رٿ پهه (Foreign Policy) آهيئي ڪا نه ته به نهي اچي. جي ڪيڏي مهل به يورپ ۾ پنيمت پري وڃي ته هي ويچاريون ننڍيون قومون اول آهوڙي ڪيون وينديون. وڙهن شينهن لتاڙجن ٻوٽا. انهيءَ مد نظر تي پرسال بيلجم ٻاهر نڪري ويو. چي "بين الاقوامي قول نامي ۾ ڏنگي ميمبر کي منهن ڏيڻ لاءِ جي جوابداريون درج ڪيل آهن، تن کان آءٌ فارغ رهڻ ٿو چاهيان."

هالنڊ جي وزير اعظم به روشن ڪيو ته انهي دستاويز جي ۱۶ قلم هيٺ جو آره زوراوري ڪندڙ تي دٻاءُ رکڻ ضرور ٿيندو تنهنجي پوراڻي هالنڊ نه ڪري سگهندو. وري جولاءِ ۱۹۳۶ع ۾ ڊينمارڪ فنلنڊ، هالنڊ، ناروي، شپين، سويڊن ۽ سئٽزرلنڊ جي وزيرن گڏجي هڪ وزنائتو ليک پڌرو ڪيو جنهن ۾ ڏيکاريائون ته "هيئنئر جو هڪ ٻئي پٺيان زبردستي ۽ ناحق جا مثال ٿيندا رهيا آهن جن جو تدارڪ ٿي نه سگهيو آهي ۽ جن بين الاقوامي سرشتي کي نهايت تبديل ڪري ڇڏيو آهي تنهن ڪري اسان جي ملڪن ۾ شڪ شبهو اُٿيو آهي ته اُهي حالتون ڪٿي جاري آهن جن هيٺ اسان قول نامي جي شرطن نسبت فرض ادائي پوري ڪئي هئي؟" سال کن کان شپين ۾ گهرو ويڙهه هلندي اچي. عالم آشڪار آهي ته جرمني ۽ اٽلي (Fascists) هڪ طرف جا ٽهدل حامي آهن ته رشيا ٻئي طرف ڏانهن البت همٿ ڏ گهيڙ ڪئي آهي. انتر راشٽريه سڀا بيڪار ٿيو ويٺي رنگ ڏسي. ڀونچ سمنڊ ۾ درياهي ڦرلٽ ۽ آبدوشي حملا فرانس ۽ انگلنڊ نيٺ سهن نه ڪري نيان (Nyon) واري مجموعي جي ٺهرائن موجب ڀونچ سمنڊ جي راڪو ٿيڻ جو ڪم پنهنجي مٿي تي ڏريو آهي. ڏسجي ته انهي. مان ڪهڙو ٿا پوڙو پارين؟ تحقيق، هن وقت انگلنڊ جون اکيون آهن ڀونچ سمنڊ ۾ جتي اٽليءَ طرفان خطري رکڻ جو سبب آهي. جپان جو هيئنئر چين ۾ ٺئين سر ڪوس وهايو آهي

تن لاءِ ويچار ڪندي هوندي مشرق ۽ مغرب جي سڀني قومن جا لڳ ڪانڌار جن. چوطرف هراس ۽ ترس يا زور ٻرڌستي! بين الاقوامي سرشتو يغما يغما ٿي ويو آهي. تڏهين باقي اُميد آسرو ڪهڙو رهيو؟ فقط آمريڪا (يونائيٽيڊ اسٽيٽس)! اُتان ئي وڊرو ولسن صاحب جي ڪبوتر مثل، حضرت نوح جي غوراب جيان ٽل ٽلي ۾ پيل دنيا کي سلوڪ جو پيغام اُٿي ڏنو هو. اُتان ئي وري مالي آرٿڪ زلزلي جي بند ڪرڻ لاءِ جام پيسي جي مدد ايندي رهي آهي. اُتان ئي ڪيلاگ پيڪٽ نڪري نروار ٿيو. ويڙهه جي نابوديءَ لاءِ دنيا سندري پڌرڻ جي ڪئي. هينئر ٻه پورب پڇم جو ڏند نوار آمريڪا ٿي سگهندي. هرطرح سندس ڪنڌ مٿي آهي. سندس رهبريءَ کان ڪو ٻه وڃڻ وارو نه آهي. ويڙهه بازيءَ ۾ مبتلا ٿيل ملڪ جپان، جرمني ۽ اٽلي جو لاچاري حالتن ڪري هينئر سر مختياريءَ جي چنبي هيٺ قابو ڪيا آهن تن کي ٻه نئين سر ستنترتا جي سنيهي ڏيڻ واري فقط آمريڪا آهي. ”بي راضي“ يا اڻ هوند وارن قومن (Dissatisfied or Have nots) ۽ ”راضي“ يا ”پرپور“ قومن (Satisfied or Haves) جي وچ جو ٻاهريون بينڪن ۽ تابعدار ملڪن نسبت هينئر تڪرار شروع ٿيو آهي تنهنجي فيصلي ڪرڻ وارو دياندار امين ٻه آمريڪا ٿي سگهندو. جرمنيءَ جي بينڪن جو کسجي وڃڻ، کي جپان جي واجبي يا غيرواجبي گهرن جو منصف،

ٽرار ڪان هزار لڳا وڌيڪ ڪارائتو، اها آمريڪائي ٿي سگهندي. انگلنڊ ۽ فرانس هن وقت جنگي اسباب جي چڱي افزائي ڪئي آهي. انهن ٻن ملڪن جا راجنيتي مٿا آمريڪا جي مٿن سان ئي مٿا ٻهت رکندڙ آهن. جي انهن ٻن ملڪن ۾ عام مت زور وٺي وزيرن جي مٿورلي سڄي صلح ۽ عام ڀلاءَ طرف مائل ڪري سگهي ته فرانس ۽ انگلنڊ ٻه آمريڪا جي رهبريءَ هيٺ خود غرضي دور ڪري سنڌيءَ (صلح) ۽ سهڪاريءَ جا شيوڪ ٿي هند هند مظلوم کي داد ڏيڻ لاءِ جفا ڪشي ڪندا. اڙ ٻنگ سر مختيارن کي سڌي ڪرڻ لاءِ مالي ۽ آرٿڪ هٿيار آهن پر جي نه، ته ڪروڙها پائونڊ خرچي جنگي اسباب پوري ڪڙيءَ تي ٻيها ريوا ٿن تنهنجو اُپيوگ ٻيو ڪهڙو ٿي سگهندو جي عام ڀلاءَ ۽ ڪني سلامتيءَ خاطر انتر راشٽريه پوليسي فوج طور ڌاڙيلن خونين کي سزا ڏيڻ ۾ اهو جنگي اسباب ڪم نه آندو ويو؟ جپان کي سڌي ڪرڻ جو وجهه جي هينئر هٿون ويو ته دنيا جو امن امان هڪ طرف موڪلائي رهيو ۽ ٻئي طرف انگلنڊ، آمريڪا ۽ هالنڊ جي پئسفڪ مها ساگر مان يا خود ساري پورب مان سڀ دخل گم ٿي ويندو. تنديون حڪومتن ۾ وري نئين سر ايمان جا ڳا اُٿو آهي ته عام ڀلاءَ جو سرشتو وري برپا ڪيو ويو آهي. وري زور پرنيا انصاف پسند راڪو اُتيا آهن جنجي سهڪاريءَ سان انتر راشٽريه سڀا جو نو جيون شروع ٿيو آهي. آمريڪا اهو جس ڪٽندي ۽ انگلنڊ ۽ فرانس ساڻس شامل ٿيندا؟

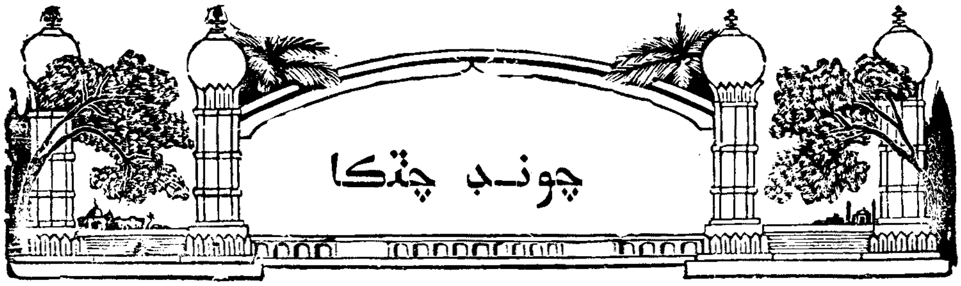

چونڊ چٽڪا

ڪايا ڪلپ جو عجيب چمتڪار

پنڊت مدن موهن مالويءَ کي ڪايا ڪلپ جي علاج ڏاڍو فائدو ڪيو آهي. پنڊت مالويه سان ڪنهن کي گڏجڻ نٿو ڏنو وڃي ۽ يوگيءَ جي موڪل سان پنڊت ڪنزرو ۽ بنارس جو مهاراجا، پنڊت مالويه کي جدا جدا وقتن تي گڏيا. پنڊت ڪنزرو مالويءَ کي ڏسڻ شرط چيو ته اوهان جي هلڻ جو نمونو اهڙو آهي جو ڄڻ ورهيه اڳ مون اوهان جو ڏٺو هو. پنڊت هردي ناٿ اخبار وارن کي چيو ته پنڊت مالويءَ جي صحت ۾ مون حيرت جهڙو فائدو ڏٺو.

پنڊت مالويءَ جو فرزند پنڊت مڪند لعل جو الهه آباد ۾ شيوا ڪميٽيءَ ۾ پنڊت جي شيوا ڪري رهيو آهي تنهن وٽ ظاهر ڪيو آهي ته پنڊت مالويءَ جي نظر تمام بيحد گهڻي سڌري آهي ۽ من جو حافظو اهڙو سڌريو اٿس جو جيڪي شلوڪ وسري ويا هئس سي هينئر بنا هٿڪ چئي پيو وڃي. کاڌي هضم ڪرڻ جي شڪتي ڏاڍي وڌي ويئي اٿس ۽ ننڊ به اهڙي سٺي ٿي اچيس جو ورهيه اڳ ڪڏهن ڪو نه آئي اٿس. پنڊت مالويءَ هن کان اڳ ڪجهه جهڪي هلندو هو پر هينئر سندس چالي سڌي آهي ۽ بدن ۾ عجب شڪتي پيو ڀاسي. صبح سانجهي ٻه ڪلاڪ گيتا پيو پڙهي ۽ وچ ۾ پورن آرام وٺي.

پنڊت هر پرشاد شاستري به پنڊت مالويءَ وانگر ڪايا ڪلپ جو سادن شروع ڪيو آهي. هن کي به سا ڳيو فائدو پيو آهي. هن جي نظر تمام گهڻي سڌري آهي. سا جي اک ۾ هن کي اصل طاقت ڪا نه هئي تنهن ۾ هينئر ڏسڻ جي طاقت اچي ويئي اٿس ۽ عينڪ کانسواءِ هو سڀ ڪجهه ڏسي سگهي ٿو.

شاردا ائڪٽ ۾ سڌارو

شاردا ائڪٽ ۾ جيڪا هڪ مکيه اوڻائي هئي سا درست ٿي ويئي آهي. هيستائين ننڍڙن جي شادين تي بندش رڳو انگريزي حد اندر هئي. نتيجو اهو ٿي ٿو جو ڪيتريون شاديون ماٺو رياست ۾ ڪرائي ٿي آيا. مسٽر لعلچند نولراءِ هند اسيمبليءَ ۾ شاردا ائڪٽ کي درست ڪرڻ جو بل پيش ڪيو هو جنهن موجب انگريزي حد مان جيڪڏهن ڪي ماٺو رياستن اندر وڃي شاديون ڪرائيندا ته انهن تي به آئينده ڪورٽ جي ڪارروائي ٿي سگهندي. هيستائين سرڪار شاردا ائڪٽ کي وڌيڪ

اٿارٽي ڪرڻ ۾ رڪاوٽون پئي وڌيون. خود شاردا ائڪٽ پاس ڪرڻ وقت سرڪار جيڪي اڙڪون ۽ مشڪلاتون پئي پيدا ڪيون تن کان پڙهندڙ غير واقف نه آهن. پر خوشيءَ جي ڳالهه آهي جو هند سرڪار هينئر پنهنجو رخ بدلايو آهي. مسٽر لعلچند نولراءِ جيڪو بل پيش ڪيو تنهنجي سرڪار هڪدم اٿي پنيرائي ڪئي جنهڪري بل هڪدم ڏينهن ۾ بحال ڪيو ويو. نه رڳو ايترو پر سرڪار بل ۾ هڪ درستي پيش ڪئي جنهن موجب برٽش انڊيا ۾ رهندڙ نه رڳو رياستن ۾ پر فرينچ، پورچوگيز يا ٻين ڌارين شهرن ۾ وڃڻ سان به انڊين جون شاديون ڪرائي نه سگهندا. اسين خوش ٿيا آهيون جو هند اسيمبلي اهڙو ضروري بل بحال ڪيو آهي. (هندو)

جرمنيءَ ۾ عورتن جي بيروزگاري دور ڪرڻ

جرمنيءَ ۾ هٽلر جي ڊڪٽيٽري کان سيئي بيزار آهن پر انهيءَ ۾ شڪ ڪونهي ته جرمنيءَ ۾ ڪي تمام سٺيون رٿون عمل ۾ اچي رهيون آهن. بيروزگاري لاهڻ لاءِ خاص اپاءَ ورتا پيا وڃن. گذريل سال جرمن سرڪار جي ڌيان تي آيو ته ۲۵ هزار ڇوڪريون هاءِ اسڪولن يا وچولن اسڪولن مان نڪري آيون آهن ۽ وڌيڪ وديا وٺڻ جو هنن کي خيال نه آهي ۽ نڪا سروتي ٿي اٿن. انهي ڇوڪرين کي بروزگار کپي.

آخر هٽلر خيال ڪرڻ لڳو ته ڪهڙي نموني هنن شهري ڇوڪرين کي ڪم ۾ رڌايان؟ نيٺ هڪ ترتيب ڳولهي ڪڍيائين. چيائين ته سڀ ڇوڪريون جيڪي اسڪول ڇڏين سي هلن ڳوٺن ۾، ۽ هڪ سال هلي پوک ڪري سگهن. ٽيهن ٽيهن ڇوڪرين جي ٽولي ٺاهي جدا جدا ڳوٺن ۾ موڪليائين، جتي هنن کي ٻج ڇٽڻ، هر ڪاهڻ، فصل لاهڻ ۽ ٻيو سمورو پوک سان واسطو رکندڙ ڪم سيکاريو پيو وڃي. هر هڪ ٽوليءَ مٿان هڪ زال رکي ويئي. اهڙي ريت هڪ ئي سال ۾ ويهه هزار ڇوڪريون ڳوٺن ۾ پنهنجي ڪم لاءِ موڪليون ويئون.

هونءَ ڇوڪريون رڳو شهري جيون ٽي هريل هيون. موٽرون ۽ سئنيمائون، انهن ٿي ڳالهين تي هنن جو گهڻو ڌيان هو. پر هاڻي سمجهڻ لڳيون ته ڳوٺن جون حالتون ڪهڙيون آهن. پاري ۽ برسات پوڻ ڪري فصل ڪيئن ٿو ناس ٿئي ۽ سٺي فصل جي پوک ۾ ڪهڙيون رڪاوٽون آهن، انهن ۽ ٻين لاڳو ڳالهين جي هنن کي هينئر سڌ ٿي پوي. اڳي هو ڳوٺاڻن سان رلن ملن ٿيون. هنن سان ناچ ڳانو ڪن ٿيون. حياتيءَ جي سچي مقصد جي ڪين وڌيڪ پروڙ پوي ٿي. ڳوٺن جي رهڻي به سندن مثال ڪري بهتر ٿئي ٿي. مطلب ته پڻ هڪبئي مان پرائين ٿا. ڇوڪرين توڙي ڇوڪرن کي رنيا ٿڻ جي اها سٺي ۾ سٺي ترتيب آهي. (هندو)

بدرينات ياترا

ليکڪ:- شريمت ولبداس چولي لعل پروهت

ڀارتورش ۾ تيرٿ ياترا ڪرڻ کي ڀڳ ڪري مڃيو ويو آهي. اڄ نه بلڪ پراچين ڪال کان ڀارتواسين ۾ تيرٿ ياترا ڪري ڀڳ حاصل ڪرڻ جي مضبوط ڀاونا موجود آهي. مهاڀارت ۾ ديورشي نارد، مهاتما ڀيشم ۽ پلستيه جو هڪ سندر سنواد، ڌرمراج يڌشٽر کي ٻڌايو هو. تيرٿن جي وڏائي ٻڌائيندي پلستيه چيو ته:-

هي پرٿوي سريشٽ، رشين جي پرم گتي تيرٿ ياترائي آهي. غريب پرش انهنکي ڪري يگين جو پورو ڦل پائي سگهن ٿا. اها رشين جي پرم گپت تيرٿ ياترا يگين کان اوچي ليکي ويئي آهي. دنيا جي جهنجهٽن کان ڇٽڻ لاءِ آتم رستو سواءِ تيرٿن جي ٻيو ڪونهي.

ڀيشم پتامهه ٻن قسمن جا تيرٿ ٻڌايا آهن:- ٻاهريان ۽ اندريان. ٻاهريان تيرٿ پرٿوي تي آهن ۽ اندريان منشيه جي سرير ۾. ڌرمراج سوال ڪيو ته سڀني ۾ سريشٽ تيرٿ ڪهڙو آهي؟ ان جي جواب ۾ ڀيشم چيو ته:-

پرٿوي تي جيترا به تيرٿ آهن سي سڀ ڦل ڏيندڙ آهن. منشيه هميشه گڻن جي پونواري ڪري اگاڌ، نرمل، شڌ ستيه روپ جل ۽ ڌيريه روپ ڪنڊ- گڏيل منش- تيرٿ ۾ اشنان ڪري. انهي تيرٿ ۾ اشنان ڪرڻ سان انرتتو، سرلتا، ستيه، مردتا، اهنسا، ديا، اندرين جي دمن جي شڪتي ۽ شانتي جي پراپتي ٿئي ٿي. جو منش دوئي کان رهت، ممتا رهت، اهنڪار هين ۽ سرو تياڳي آهي، جنهنجي من مان ستو، رجو ۽ تمو گڻ ناس ٿي ويا آهن، جو سروگيه، سمدرشي ۽ تياڳ شيل آهي، ۽ جنهنجو چرترا تي نرمل آهي سوئي پرم پوتر آهي. پاپ نه ڪرڻ ۽ تيرٿ ۾ اشنان ڪرڻ سان ٻاهريان ۽ اندريان ٻئي شڌ ٿين ٿا. جهڙي ريت سرير ۾ تيرٿ آهن، اهڙي ريت پرٿوي تي ڪيترا استان ۽ نديون به پوتر تيرٿ آهن. تيرٿن جي ياترا ڪرڻ، ندين ۾ اشنان ۽ پترن جي ترپڻ ڪرڻ سان سڀ پاپ نشٽ ٿين ٿا. پرٿوي ۽ جل جي تيڄ جي پڀاو سان ۽ ماڻهن جي اچڻ وڃڻ ڪري خاص خاص استان پوتر ليکجڻ ۾ اچن ٿا.

هينئر ريلن ۽ موٽرن جي سهوليت ٿيڻ سبب ماڻهو، جڏهن چاهي، بيکٽڪي ليوت ياترا ڪري سگهي ٿـو. فقط اترا کنڊ ۾ يگوان جي لپو پومي بدرڪا آشرم وڃڻ لاءِ ياترين کي، مقرر ٿيل وقت جي اندر، پيـادل مسافري ڪري، وڃڻو پوئٿو. اوڏانهن به ياترين جي گهڻي اچ وڃ ٿيڻ ڪري سڙڪون سڌريون ويون آهن. جن هنـڌن تي پوا ٿيا جهولا (لڏندڙ پليون) هئا اتي پڪيون پليون ٺهي ويون آهن. هڪبئي جي نزديڪ آرام وٺڻ لاءِ چٽيون ۽ سامان لاءِ دڪان آهن. هينئر سواءِ پيادي هلڻ جي بي ڪا به ياترين کي تڪليف نٿي ٿئي. هر سال ۵۰-۶۰ هزار ياتري يگوان بدريناٿ جـو درشن ڪري ڪرتارٿ ٿين ٿـا. مطلب ته بدريناٿ جي ياترا، جين ٿيرٿـن جي پيٽ ۾، اڄ به تڪليف ڏيندڙ آهي پر خوفائتي نه آهي.

بدريناٿ سال جا ڇهه مهينا کليل رهنـدو آهي ۽ ڇهه مهينا سخت ٿڌ سبب بند رهندو آهي. اڪڻ ٽيج تي دروازا کلندا آهن ۽ ڪتي ڏاري بند ٿيندا آهن. سرد ڏينهن ۾ اتون جا رهاڪو پهاڙن تان لهي اچي گرم هنڌن تي رهندا آهن.

هيءَ ياترا هردوار کان پرارنڀ ٿئي ٿي. پهرين منـزل رشيڪيش آهي. اتان کي ياتري پيادل روانا ٿيندا آهن ته کي پهنچي سواري لاءِ جدا جدا بندوبست رکندا آهن.

رشيڪيش هردوار کان ۱۲-۱۳ ميلن جي مفاصلي تي آهي. اتي سواري لاءِ ڏوليون خواه سامان جي کڻڻ لاءِ مزور ملندا آهن. سواري ڪرڻ مهل ياترين کي هينئين خبرداري ڪرڻ کپي. ڏسڻ کپي ته نوڙيون ۽ چـم جا پٽا ڪمزور ته نه آهـن، جي ڪمزور هجن ته اهي درست ڪرائجن ۽ انهن کي وقت بوقت تيل ڏيندو اچجي. مزورن کي سامان تورائي ڏجي. اهو سرڪار پاران بندوبست رکيل آهي. سامان مزور کي کڻي هلڻ لاءِ ڏجي تنهنجي وچور جو نقل هڪ پاڻ وٽ رکجي ۽ بيو مزور کي رکڻو آهي. جـي مزور سامان سان اڳ پوءِ ٿئي ته چنتـا نه ڪرڻ کپي ڇاڪاڻ ته انهن کي سرڪاري ليسن مليل آهن ۽ هو هر طرح وشواس جي لائق آهن. مزوري جـو اگهه سرڪاري پڌل آهي پر ياترين جي گهٽ وڌ انداز ڪري اهو گهٽندو ۽ وڌندو رهيٿو.

هردوار مان هڪ بانس جي لٺ، لوهه جي سنهي منهن سان، خريد ڪري پاڻ سان کڻڻ کپي، ڇاڪاڻ تـه اها پهاڙ تي چڙهڻ لهڻ وقت ڪارائتـو ڪم ڏيندي.

رشيڪيش کان ويندي بدريناٿ تائين بابي ڪالي ڪملي واري جووات تي بندوبست ٿيل آهي. ٿوري ٿوري مفاصلي تي ياترين جي سک لاءِ سنڌس جايون ٺهيل

آهن جتي ٿڪ کان بچڻ لاءِ ياترين کي هنڌ بسترا به ملي سگهن ٿا. رشيڪيش ۾ سنڌس آفيس آهي. ياترين کي اتان چٺي وٺڻ گهرجي جا کين رستي تي سنڌس آستانن تي ڏيکارڻ سان وڏي سهوليت ملي سگهي ٿي. ڪالي ڪملي واري وٽ هڪڙيون به دوائون موجود رهن ٿيون جي هرهڪ ياتري کي هروقت پاڻسان رکڻ کپن. اهي واٽ تي پاڻي نه وڻڻ جي حالت ۾ ڪم اچن ٿيون.

واٽ تي ٻن ٻن ٽن ٽن ميلن جي مفاصلي تي ياترين جي ٿڪ ڀڃڻ، آرام ڪرڻ يا رات جي ٽڪڻ لاءِ بندوبست ٿيل آهي. اهڙن جاين کي چٽيون سڏبو آهي. ياترين کي واٽ تي پاڻي جي ذرو به تڪليف ڪانه ٿيندي. ڪيترن هنڌن تي سرڪاري نلن جو بندوبست ٿيل آهي جنمان تمام عمدو پاڻي سڀ ڏينهن ۽ رات ملي سگهيٿو.

هر هنڌ ڪاڪوسن جو به خاطر خواهه بندوبست ٿيل آهي ۽ اهڙن جاين تي جهنڊيون لڳل هونديون آهن. ڪن هنڌن تي ڪاڪوسن جي نزديڪ هڪ ٻوٽي ڦودني جي شڪل وانگر ٿئي ٿي جنهن کي ڇهڻ نه کپي. اها وڇون ٻوٽي آهي، جنهن جي ڇهڻ سان بدن ۾ زهريلي خارش پيدا ٿيندي آهي.

ياتري پاڻ ۾ ٽوليون ڪري نڪرندا آهن. ڪي وري پاڻهي واٽ تي گڏجي ٽولين ۾ ٿي هلندا آهن. ٽوليون صبوح جو ۴ بجي مهل روانيون ٿيڻ شروع ٿينديون آهن. ۷-۸ ميل پنڌ ڪري ڪنهن سٺي چٽي تي آرام پئينديون آهن. وري منجهند کان پوءِ اڳتي هلنديون آهن ۽ ۴-۵ ميل پنڌ ڪري ڪنهن چڱي چٽي تي رات ڪاٽينديون آهن.

ياترين کي اشنان ۽ ڪرڻ جا ڪپڙا پاڻ سان کڻي هلڻ کپن. جيسين ڪولي اچي سامان پهچائي ٿي پهچائي تيسين چٽي تي دڪاندار کان سيڌو ۽ باسڻ وٺي اشنان، کائڻ ۽ پيئڻ جو ڪم لاهي سمهي آرام ڪرڻ کپي.

چٽي تي جيڪي دڪاندار هوندا آهن سي گهربل سامان خوشي سان ڏيندا بشرطيڪ ڪانئن سيڌو ۽ سامان خريد ڪبو. دڪانن تي ڪيترائي رنڌڻا ٺهيل هوندا آهن جنجي ليپي ۽ صفائي وغيره جو بندوبست دڪاندار پاڻ ڪندا آهن.

بدرينات جي ياترا ڀاڙي ياترا آهي ۽ رشيڪيش کان وٺي ئي لاهيون چاڙهيون شروع ٿين ٿيون. جڏهن رشيڪيش کان ٻري وڃبو تڏهن سيڌي سامان جو اگهه ويندو آڪرو ٿيندو. جيڪڏهن پاڻ سان گيهه کڻي يا ڪٽائي سگهجي ته اهو فائدو آهي، نه ته به واٽ تي گيهه ملڻ ۾ تڪليف نه ٿيندي.

ديو پرياڳ

رشيڪيش کان اٽڪل ۴۴-۴۵ ميلن جي مسافري ڪرڻ بعد ديو پرياڳ جو شهر ايندو. هي وڏو شهر آهي.

اِن ۾ سڀڪجهه ملي سگهندو آهي.
مئجهس پوسٽ آفيس، تار آفيس،
اسپتال ۽ ڌرمسالا آهن. هتي سري گنگا
۽ الڪ نندا پاڻ ۾ گڏجن ٿيون. شهر
ٻن پاسن ۾ ورهايل آهي: هڪ انگريز
سرڪار جي هٿ هيٺ آهي ته گنگا
جي پار وري راجا جو ملڪ آهي.
شهر جا ٻئي پاسا چڱا وسيل آهن.
هتان به بدريناٿ لاءِ سواري وغيره
جو بندوبست ٿي سگهندو آهي.
ديوپرياڳ ۾ اچڻ لاءِ هردوار کان
پڪو رستو ٺهيل آهي جنهن تي
موٽرون وغيره هلنديون آهن.

گنگا ۽ الڪ نندا ندين تي سهڻيون
پليون ٺهيل آهن. جتي ٻئي نديون
پاڻ ۾ ملن ٿيون اتي اشنان ڪرڻ جي
پچ ڪري ليکيو ويندو آهي. اتي پنڊ
پرايا ويندا آهن ۽ سراڌ ڪرايا ويندا
آهن. هي شهر هردوار کان ٿڌو آهي
۽ برسات به وڌيڪ پوندي آهي.

سري نگر

ڏينهن اڌ رهي ديوپرياڳ کان نڪرو
ته ١٨ ميلن جي پنڌ تي سري نگر شهر
ملندو. هن پاسي ۾ گهڻو پنڌ صبح جو
ڪرڻ کپي ڇاڪاڻ جو پوئين پهر سج
تپي ٿو ۽ سڄو وقت تکي اس رهي ٿي.

سري نگر اتراکنڊ جي ڳڙهوال ضلع
۾ سنئو شهر آهي ۽ ڪليڪٽر جي رهڻ
جو هنڌ آهي. شري گنگا انجي نزديڪ
وهي ٿي. هت هڪ بازار آهي ۽ سڀ
سامان سستو ملي سگهيتو. ايندڙ
ڪنپ جي ميلي ٽاٽي ديوپرياڳ کان
وٺي سري نگر تائين موٽر جو رستو
ڪلندو جو هينئر تيار ٿي رهيو آهي.
پوءِ ياتري هردوار کان سڌو ٧٨ ميل
موٽر جي سواري ڪري اچي سري نگر
۾ پهچندا. هت به سواري جو خواه
مزورن جو خاطر خواه بندوبست ٿي
سگهيتو.

هت ڪالي ڪملي واري جي هڪ
شاهي عمدي ڌرمسالا آهي جنهن ۾
سڀ قسم جو سنو بندوبست ٿيل آهي.
شهر جي وچ ۾ هڪ باغ آهي جنهن جي
نزديڪ تار ۽ ٽپال آفيس آهي. هت
اسپتال ۽ پوليس ٿاڻو به آهي. جيڪڏهن
واٽ تي ڪولين کا تڪليف ڏني
هجي ته اُنجي دانهن پوليس ۾ ڏيئي
سگهجي ٿي. اهڙي دانهن ديوپرياڳ
يا ٻين وڏن شهرن ۾ به ڏيئي سگهجي ٿي.

هي شهر ڪجهه گرم آهي. هت وڇون
گهڻا ٿين ٿا. رستي تي چنين ۾ به اهڙن
جيتن ۽ سؤپيرين کان هميشه هشيار
رهجي. هڪ ڳالهه هيءَ ڌيان ۾ رکڻ
کپي ته سنئو ۽ وڏو رستو ڇڏي لنڊي
پيچري تان ڪڏهن به هلڻ نه کپي.

ردرپرياڳ

سري نگر کان ١٦ ميل پنڌ ڪبو ته
ردرپرياگ ايندو. هت سري گنگا
جون به پرلي ڪندڙ نديون الڪ نندا
۽ مندا ڪني- پاڻ ۾ ملن ٿيون. انهن
تان پار لنگهڻ لاءِ هڪ وڏي پل آهي.
جيتوڻيڪ ڳوٺ ايڏو وڏو ڪونه

آهي ته ٻه سيڊو ۽ سامان ملي سگهيٿو. هت ڪالي ڪملي واري جي ڌرمسالا آهي.

هتان سري بدريناٿ ڏي وڃڻ لاءِ ٻه رستا ڦٽن ٿا: هڪ سڌو بدريناٿ ڏانهن وڃيٿو ۽ ٻيو ڪيدارناٿ کان ٿيندو وڃيٿو. گهڻا ياتري ڪيدارناٿ جو درشن ڪري پوءِ بدريناٿ ويندا آهن.

گپت ڪاشي

رد رپرياگ کان ٢ ميل پري گپت ڪاشي جو شهر آهي. هي ننڍڙو شهر آهي ۽ منجهس چڱي بازار آهي. منجهس هڪ شاهي مندر آهي جنهن اشنان آدي ڪجي ٿو. منجهس برانچ پوسٽ آفيس آهي. هتان جڏهن اڳتي هلبو تڏهن ٿڌ ۽ برسات ويندي وڌندي. هتان ٻاهر نڪربو ته ڪيدارناٿ جا برف سان ڀريل اڇا پهاڙ نظرندا. گپت ڪاشي کان ڪيدارناٿ اٽڪل ٣٠ ميلن جي مفاصلي تي آهي.

ڪيدارناٿ

گپت ڪاشيءَ کان اڌ ميل پند تي نالا چٽي آهي. هتي گهرج کان وڌيڪ سامان دڪاندار وٽ امانت ڪري رکجي ۽ ڪيدارناٿ کان موٽي اچي کڻجي، ڇاڪاڻ ته موٽندي هتان ئي وري لنگهڻو پوندو. جي بالائي سامان اتي نه رکبو ته نه فقط پاڻکي اجائي تڪليف هيٺ آڻبو پر ڪولين کي به مفت تڪليف ڪرڻي پوندي، ڇاڪاڻ ته ڪيدارناٿ جو پند اڻانگو آهي ۽ رستي تي سخت لاهيون چاڙهيون آهن.

هن ملڪ ۾ چوري جو نالو به ڪونه آهي. ماڻهو سپتيا ۽ سچار آهن. پارت جي پراچين سڀيتا جو جي نظارو ڏسڻو هجي ته اُترا کنڊ جي هن ڀاڱي ۾ ڏسي سگهجي ٿو! وات تي، رستي کان ٿورو پاسيرو، ترجوڳي نارائڻ جو تيرٿ آهي. اتي پهچڻ لاءِ چاڙهي چڙهڻي پوي ٿي. درشن ڪري اڳتي وڌبو ته سون پرياگ ۾ پهچبو. هت منداڪني ۽ واسڪي نديون پاڻ ۾ گڏجن ٿيون ۽ ڪيدارناٿ واري رستي ۾ پئجي ٿو. هتان ئي چاڙهيون شروع ٿين ٿيون. چار ميل پري گوري ڪنڊ نالي ننڍڙو ڳوٺ آهي جتي ڪالي ڪملي واري جي ڌرمسالا آهي. اچرج جهڙي ڳالهه هيءَ ڏسڻ ۾ ايندي جو هت ٿڌي پهاڙ هوندي به ان مان ٻه جهرڻا نڪرن ٿا جنمان هڪ سخت ٿڌو آهي ته ٻيو گرم. ايشور جي عجيب ليلا ڇٽبي!

اها پهاڙن جي قطار رشيڪيش کان شروع ٿئي ٿي ۽ گنڌ مادن پروت جي نالي سان سڏجي ٿي.

گوريڪنڊ کان پوءِ ١٢ ميلن جي چاڙهي بعد ڪيدارناٿ اچيٿو. گوريڪنڊ ۾ رات ٽڪي صبح جو ڪيدارناٿ ڏانهن روانو ٿجي، جئين رات جو وري اتي ٽڪجي، ڇاڪاڻ ته وچ ۾ ڪٿي به ٽڪڻ جو بندوبست ڪونه آهي.

واٽ تي برف لتاڙڻي پوندي، ٿڌن ڪري لٽ ڪئي برف ۾ پختو ڪوڙي اڳتي قدم وڌائڻ ڪپي. پلي پلائي برف نه ڪائڻ ڪپي نه ته بيمار ٿيڻ جو امڪان آهي. واٽ تي پوچ پٿرن جا وڻ جام ٿين ٿا ۽ انهن جا پن اٽي روٽي وکي کائڻ جي ڪم ايندا آهن.

ڪيدارناٿ تمام ٿڌو استان آهي ۽ سخت برف پوندي. سخت اونهاري جي موسم ۾ به جاين اندر باهه ٻاري ٻاٽکي گرم رکڻو پوندو آهي. ايتري ته ٿڌ آهي جو گهڙيون ۽ گهڙيال به وقت ڏيکارڻ کان بند ڪيو ٿيون. ڪيدارناٿ سمنڊ جي سطح کان اٽڪل ١٥٠٠٠ فوٽ مٿي آهي. سڄي هندوستان ۾ ڪيدارناٿ کان مٿي ٻيو ڪو به رهڻ جو هنڌ ڪونه آهي.

مهاديو جي جو پراچين مندر هماليه جي ٽوڪ ۾ آهي. اتان مٿي وڃڻ جي ڪنهن کي به همت نه ٿيندي آهي. ڌرتي، پهاڙ، برف، آسمان ۽ بادل هڪ ڏسڻ ۾ اچن ٿا. پهاڙن تي وڻ ٽڻ ۽ ٻوٽا ڪونه ٿين رڳو برف جي اڇ ئي اڇ ڏسڻ ۾ ايندي آهي.

مهاديو جو مندر فقط اونهاري جا ڇهه مهينا کليل رهندو آهي، سياري ۾ جايون ۽ مندر برف سان ڍڪجي ويندا آهن. ڪيدارناٿ ۾ هڪ ٻن ڏينهن کان وڌيڪ رهي نه سگهبو آهي.

اوکي مٺ

موٽندي ساڳيو رستو وٺي، نالا چٽيء تان سامان سنڀاري ڪٽي اڳتي وڌبو ته واٽ تي اوکي مٺ ايندو جو گپت ڪاشي جي سامهون آهي. رستي ۾ ڪاٺ جو سامان تمام سستو ۽ سستو ملندو آهي جو نه وٺڻ کپي، ڇاڪاڻ ته اهو جلد ڦٽي پوندو آهي. سلاجيت به سستو وڪامي ٿو پر سواء خاطري ۽ پرکيا جي اهو وٺڻ نه کپي. رستي تي مک جام ڏسڻ ۾ ايندي آهي. سياري جي وقت ۾ سڙي ڪيدارناٿ جي شيوا هت رهندي آهي. هت ٽپال آفيس ۽ اسپتال آهي. ڳوٺ چڱو آهي، منجهس سڀڪجهه ملي سگهندو آهي. رهڻ جون جايون چڱيون سڪدائي آهن. هتان به گهوڙن جو بندوبست ٿي سگهندو آهي.

تنگ‌ناٿ

١١ ميلن جي پنڌ تي چوبتا چٽيء کان هڪ رستو تنگ‌ناٿ ڏانهن، جو پڻ هندن جو تيرٿ استان آهي، وڃيٿو. تنگ‌ناٿ جي چاڙهي تمام سخت آهي. ٢ ميل تمام سخت چاڙهي آهي ۽ واٽ تي ڪيترن هنڌ ٽرسي ساهه پٽڻو پوئٿو. ياترين کي پاڻ سان پاڻي ساڻ کڻڻ کپي جو گهرج مهل ڪم اچي سگهجي. واٽ تي پاڻي جو بندوبست ڪونه آهي. هينئر سرڪار جي ڪوشش سان چاڙهي سٺي نموني ۾ ٺهي آهي جنهنڪري گهڻائي ماڻهو اوڏانهن ياترا لاء وڃن ٿا. هي سمنڊ جي سطح کان ١٣٠٠٠ فوٽ مٿي آهي ۽ بلڪل

ٺڏو آهي. منجهس رهڻ جو پورو سڪ ڪونه آهي ۽ نڪي دڪانن جو خاطر خواه بندوبست آهي، جنهنڪري ياتري درسن ڪري هڪدم موٽندا آهن. تنگ ناٿ جي لاهي لهڻ ڪا اپوءِ پلڪٽا چٽي ۾ اڳين رستي سان اچي ملجي ٿو.

گو پيشور

٩ ميلن جي پنڌ تي گوپيشور جو ڳوٺ آهي. رستي ۾ جهنگل آهي جنهن ۾ انيڪ ميون جا وڻ آهن. واٽ تي رشيڪيش کان وٺي چيل جا تمام ڊگها وڻ ڏسڻ ۾ ايندا. دق تپ ۽ سلهه لاءِ چيل جي وڻن جي ڇايا ۽ هوا تمام مفيد آهي.

ڪيترن هندن تي سدا سنوان پٽ ملن ٿا جنهن پوڪون بلڪل عمديون ٿين ٿيون. جڏهن مٿانهن پهاڙن تان بيهي هيٺ چوگرد نظر ڦيرائجي ٿي تڏهن چوڌاري ساوڪ ئي ساوڪ پسي جيڪا دل کي فرحت ٿئي ٿي سا قلم کي طاقت نه آهي جو بيان ڪري. دل ۾ امنگ اٿن ٿا ۽ رستي جون سڀ تڪليفون وسري وڃن ٿيون. پهاڙي هوا ٿڌي ٿيندي آهي جنهنجي لڳڻ سان بدن ۾ ڦڙتي پيدا ٿئي ٿي ۽ پنڌ ۾ ڪا به تڪليف نه ٿيندي آهي. جيڪڏهن شڌ من رکندو اچجي ته شرير، من ۽ آتما کي جيڪر سنولايپ پراپت ٿئي. واٽ تي پاڻيءَ جو سرڪاري طرح جهرڻن ذريعي بندوبست ٿيل آهي. هڪ هيءَ ڳالهه ڌيان ۾ رکڻ گهرجي ته يڪدم بنا آرام وٺڻ جي پاڻي نه پيئجي. هميشه ڪجهه وقت ويهي، ٿڪ ڀڃي، ڪجهه کائي پوءِ پاڻي پي پنڌ ڪرڻ کپي.

هردوار کان وٺي ميلين جا نمبر لڳل آهن جن مان سمجهي سگهجيٿو ته ڪيترو پنڌ ڪيو آهي ۽ اڃا باقي ڪيترو پنڌ ڪري چٽيءَ تي پهچبو.

گوپيشور ۾ سڀ ڪجهه ملي سگهندو آهي، هي تيرٿ استان پڻ آهي.

چمولي

گوپيشور کان اڳتي پنڌ پئبو ته ٥ ميلن جي مفاصلي تي چمولي جو چڱو ڳوٺڙو ڏسبو. منجهس تار ۽ ٽپال آفيس، اسپتال ۽ ڪورٽ آهي. ڪالي ڪملي واري جي ڌرمسالا هتي به آهي. منجهس چڱي بزار آهي جنهن ۾ سڀ ڪجهه ملي سگهيٿو. سامان پاڻ سان وڏيڪ هجي ته هت هٽن تي رکي اڳتي وڌجي ۽ وري اهو سامان موٽي اچي کڻجي. هرهڪ ننگ لاءِ ٽڪو ڏيڻو پوندو. هتان سڌي بدريناٿ جو رستو هلي ٿو.

پپل ڪوٺي

چمولي کان ١٠ ميلن جي پنڌ تي پپل ڪوٺي آهي جو چڱو وسيل شهر آهي. منجهس چڱي بازار آهي ۽ انمان سڀ سامان ملي سگهيٿو. هت رهڻ جو سٺو بندوبست آهي. هت تار ۽ پوسٽ آفيس آهي.

هت پهاڙي دوائون وڪامن ٿيون ۽ پچڻ وارا چنور نهن ٿا.

جوشي مٺ

۲۰ ميل پنڌ ڪرڻ بعد جوشي مٺ جو شهر ايندو. هت بہ تار ۽ پوسٽ آفيس آهي. بازار پڻ چڱي آهي جتان سڀ ڪجھ ملي سگهندو آهي. رهڻ جو سٺو بندوبست آهي. منجهس هڪ وڏو مندر آهي جنهن جو درشن ڪرڻ وڏو پڄ آهي.

هتان هڪ رستو ڪيلاس ڏانهن، ٻيو رستو نيتي گهاٽ ڏانهن ۽ ٽيون رستو بدريناٿ ڏانهن وڃيٿو. ڪيلاس ۹۶ ميلن جي مفاصلي تي آهي ۽ سري بدريناٿ ۱۹-۲۰ ميلن جي مفاصلي تي.

وشنو پرياگ

جوشي مٺ کان ۲ ميل پنڌ ڪبو تہ وشنو پرياگ ايندو جتي گنگا جي سنگم (ميلاپ) واري جاء تي سنان ڪرڻ اهم ڪنن آهي. ڪي ڪي دل وارا ماڻهو سنان ڪن ٿا.

پانڊ ڪيشور

هتان کان پوء ۵-۶ ميلن جي پنڌ تي پانڊ ڪيشور نالي ننڍو ڳوٺ آهي جنهن ۾ پانڊون جو مندر آهي. هتي برسات گهڻي ۽ ٿڌ وڌيڪ پوندي آهي، هتان کان پوء چاڙهيون چڙهڻيون پون ٿيون. آهن تہ سڀ رستي ۾ ئي لاهيون چاڙهيون مگر پانڊ ڪيشور کان پوء لاهي ڪانہ آهي، رڳي چاڙهي تي چاڙهي آهي.

بدريناٿ

۱۲ ميلن جي پنڌ تي جنهن وقت پهچبو تہ پريان ڀڳوان سري بدريناٿ جي مندر جي سوني ڪلش جو درشن ٿيندو. اهو ڏسي ساهہ پيٽ ۾ پوي ٿو تہ ياترا اچي سک سان پوري ٿي. آنند ۽ امنگ ۾ اهو ميل ڏيڍ پنڌ ڪجھ نہ ٿو ڀاسي. ڀڳوان جي جئڪار منائيندي يڪدم ٽڪرو ٽڪرو پنڌ ڪجي ٿو.

بدريناٿ چڱو شهر آهي. منجهس رهڻ جون جايون چڱيون آهن ۽ وڏي سٺي بازار اٿس، مگر سامان مهانگو ملي ٿو. جيڪڏهن ۲۰ ميل اڳ ۾ اهو سامان پاڻ سان وٺيو اچجي تہ سستو پوندو. ڪاڏي جا دڪان بہ آهن جنهن ڪري پنهنجي رسوئي ڪرڻ جي ضرورت نہ آهي. ڀڳوان جو مندر وڏو آهي جنهن ۾ پڻ رهڻ جو بندوبست آهي، الک نندا هيٺان وهي ٿي. سردي سخت رهي ٿي. سمنڊ کان هي استان ڏهہ ٻارهن هزار فوٽ مٿي چيو وڃي ٿو. ماڻهو اڇي رنگ جا ٿين ٿا مگر ڳئون ڪاريون ۽ ننڍيون ٿين ٿيون. پاڻي جا هت گرم ڪنڊ آهن جن ۾ جيڪڏهہ اندر گهڙي سنان ڪبو تہ گهڻو وقت نہ بيهي سگهبو. هڪ ڪنڊ تہ اهڙو گرم آهي جنهن ۾ اندر نہ وڃي سگهبو آهي. پوسٽ آفيس، تار آفيس وغيره جو سٺو بندوبست ٿيل آهي. هتي بہ ڪالي ڪملي واري جي ڌرمسالا آهي.

بدرينات ۾ جيڪي پينبدا پاڻ وٽ رهائن ٿا انهن کي پنبڙانڻ جو حق نه آهي. گنگا جي جي ڪناري تي وري ٻيا پينبدا پنبڙانڻ لاءِ وهن ٿا جي پنب جي موڪيا جدا ونن ٿا. جيڪي پينبدا بندين مان وڏن جا نالاڪين ٿا سي وڳو رهائڻ لاءِ جايون ۽ سامان ڏين ٿا ۽ انهن جو مندر سان ڪو به لاڳاپو نه آهي ۽ نه ڪي انهن جو ڪو پنبڙانڻ وارن پينبدن ۾ ڪو حصو آهي. بدرينات ۾ ٣ ڏينهن رهڻي ٿو. مندر ۾ درشن جا وقت مقرر ٿيل آهن.

سري بدرينات ۾ برسات ٿوي ٿي ۽ برف گهٽي رهي ٿي. هتان به اڳتي رستو وڃي ٿو مگر ڪي جزوي ماڻهو اوڏانهن ويندا آهن. ڪيدارنات ۽ بدرينات پاڻ ۾ ويجها آهن مگر هماليه ٻهاڙتان رستي نه هئڻ ڪري ايڏو وڏو چڪر ڏيڻي چمولي کان اچڻو پوي ٿو. پانڊڪيشور کان پوءِ بدرينات تائين واٽ تي برف آهي جا لتاڙڻي پوي ٿي. ڪي ياتري گهوڙن تي به اچن ٿا. سامان سڀ خچرن تي اچي ٿو. انهي جي پيهڻ جون چڪيون پاڻي جي وهڪري جي زور تي هلن ٿيون. ٻهاڙي ڪٽڪ ٻڪرين جي پٺيءَ تي ڪٽي انهن چڪين مان ان پيهائي وڃن ٿا. ٻهاڙي ماڻهو ننڍا توڙي وڏا، زالون توڙي مرد انهن ٻهاڙن جي سوڙهن پيچرن تان به بار سوڍا سٽائي سان لهن چڙهن ٿا. ان ملڪ جا رهاڪو تمام سادا آهن مگر سچيار آهن.

هردوار کان ڪيدارنات ۽ بدرينات ڏهن ڏينهن ۾ ٽپال پهچي ٿي، تنهنڪري پروگرام رٿي پهچڻ جي تاريخ تي ليکو ڪري، جيڪڏهن ٽپال گهرائجي ته هر ڪنهن هنڌ پهچڻ کان اڳ ٽپال پوسٽ ماستر جي هٿان ملي سگهندي. سڄي رستي ۾ ڪيترن هنڌ برانچ پوسٽ آفيسون آهن. سلسله وار پنڌ هر هڪ چٽيءَ کان ٻيءَ چٽيءَ تائين، پوسٽ - تار آفيس ۽ اسپتال جو نيشان هيمنداس بڪ سيلر گڙ بازار سکر جي پنهنجي سرنڊري ٽپڻي سال ۱۹۹۵ ۾ ڏيکاريو آهي. هردوار کان ڪيدارنات - بدرينات ۽ واپس ڪل اٽڪل ۲۰۰ ڪوهه پنڌ ڪرڻو پوي ٿو. سڙڪ تمام سٺي ٺهيل آهي مگر لاهين چاڙهين سبب سامان پاڻ نه کڻي سگهبو آهي ۽ مزور ڪرڻ جي ضرورت پوندي آهي.

ڪالي ڪملي واري جو ساراهه جوڳو ڪم

سڄي رستي ۾ ڪالي ڪملي واري جا جيڪي پراپڪار جا ڪم آهن سي تمام ساراهه جوڳا ڪم آهن. ڇا ماڻهن جي لاءِ رڻ پٽ ۾ پاڻي پيارڻ، ڇا رستي تي ڳوٺ ڳوٺ ۾ ڌرمسالائون ۽ ڇا غريبن لاءِ هنڌن بسترن ۽ ڪاڌي ڪپڙي جو بندوبست. اهڙن اهڙن هنڌن تي سنڌس پاڻي موجود آهي جو پاڻي اتي نه هجي ته گهڻا ياتري جيڪر پاڻي وگهي مري وڃن. اونهاري

جي موسم ۾، ڀاڙن جـي مٿاهين چوٽين تي، گرم سج جي تپت کان ماڻهن کي ٽڪڙي ٽڪڙي پنڌ ڪندي، سخت اڃ لڳي ٿي، پر گنگا جي بلڪل دور هوندي آهي. اهڙن ڪٺن هنڌن تي، داني پرشن جي پيسن جي مدد سان، ياترين جي تندرستي ٺڌي پاڻي ۽ ڇايا سان بچائي وڃي ٿي. ڪالي ڪملي واري پينڊن جي تڪليف کان ماڻهن کي بچائي جايون هنڌ ڏيڻ ۽ اناٿن کي انهي رستي تي اڃ وڄ ڇا بندوبست ڪري ڏيڻ. اهي سڀ ساراهه ڪرڻ ۽ سهائتا ڏيڻ جوڳا ڪم آهن. هن ڪان وڏيڪ ٻيو ڪهڙو سچو دان ٿي سگهيٿو! هندوستان ۽ خاص ڪري سنڌ جي دانين ڪـي، ڪشادهه دل ڏيکاري، ڪالي ڪملي واري کي دان موڪلڻ گهرجي. ڪالي ڪملي واري جو پرا پڪار جو ڪم جيڪو هن طرف هلي رهيو آهي اهڙو ڪٿي به هندوستان ۾ ٻئي هنڌ ڏسڻ ۾ نه ايندو.

(هلنـــدڙ)

بـــيت

پنهنجي اکين پـــاڻ ۾ ليڪو پاتـــو جن
وهڻ لنکي وهه ٿيـــو اکي سک سمهن
سي ائٿي پهر عجيب سان وينا اورڻ ڪن
شاهو منجهون تـــن اچي بوء بهار جي

(٢)

اچي بوء بهار جي جڏهن پرين پاڻ پسايو
وٺي وڇوڙي راتـــڙي اگـــڻ سو آيو
سو لدُو لامڪان مون گور روحل بتايو
شاهو سمايـــو پاڻ پنهنجو پـــاڻ ۾.

(شاهو فقير)

گلا

هيرانند سويراج ميرچنداڻي بي. اي، ايس. ٽي. سي

او شهرن ۾ غلغلو پيدا ڪندڙ، گهرن ۾ نفاق وجهندڙ، شخصي خوشيءَ جو خاتمو آڻيندڙ، تون ڪير آهين؟ بيڪاريءَ جي بدصورت ديويءَ، نڪما انسان ٿي توتي مفتون آهن. تون ٿي انهن جي جيءَ جو جياپو آهين. تون نه هجين ته هوند هنن جي زندگي زهر ٿي پوي. جئن استري پنهنجي پرديس ۾ ويل پتيءَ کي دن رات ساريندي آهي. جئن سپ برسات جي بوند لاءِ وات ڦاڙي واجهائيندي آهي تئن واندا گهٽي چاهه ۽ چوج مان تنهنجي وات نهاريندا آهن. تون ڪين ملين ته پاڻ ته بنهي جهان جا سک نصيب ٿين. توکي حاصل ڪري تنهنجو جاپ جپين دل ۾ به تون وسين، وات تي به تنهنجي ٿي والي رهين. توکان سواءِ ڪي ڪين اچهين. جئن پريمي پنهنجي پريتم کي ڏسي پيا ٽرن تئن واندا ۽ نڪما انسان توکي ڏسي ڪڇن ۾ نٿا ماپن. ڏس، ته سارو ڏينهن پيا پراوا پٽ ويچارين، جرمٽي ترمٽي ڪن ۽ اهو خيال نه ٿا ڪن ته اڳلي کي ضرور رسائي رهيا آهيون، سندس ننگ ناموس ٻوڙي رهيا آهيون ۽ سندس اخلاق تي بي جاءِ حملا ڪري رهيا آهيون. صبوح کان شام تائين چوندا وتن ته فلاڻي جي ڌيءَ جا ههڙا پار آهن، فلاڻو هيئنر تو پاتال ڪٿو پيو آهي ۽ رڳو ٽوڙيءَ وارو ٻم جهليو اٿس ۽ فلاڻو ڏيساورن ۾ پنهنجي لاڻون لذل ذال کي وساري پرائين سان پيا لاپي رهيو آهي. افسوس اهي واندا وهت اهو نٿا ڄاڻن ته ڪنهن غريب ڀلي پرش جي عزت کي پائمال ڪري رهيا آهيون، اصل ايتري قدر جو ويچارو پنهنجن پراون اڳيان ڪنڌ به نه کڻي سگهي. مطلب ته نڪما شيطان وهيڻا، وتن اڻرتيون رتيندا، بين جي باري ۾ انرت بوليندا ۽ ٻيليءَ مان ٽنب ڪندا. سندن ڏندو ڏوڙي به اهو ته ڌرم ڪرم به اهو.

انهن کان سواءِ پيا به انسان آهن جي هن جو بدي هن کي بدائين. پنهنجي پيٽ پالنا لاءِ همت پيو به هلائين، پنهنجي ڪٽنب قبيلي جون گهرجون پوريون ڪرڻ لاءِ هر قسم جون تڪليفون به برداشت ڪن مگر واندڪائي جو وقت پرائي ٻوءِ ٻوه ۾ گذارين. شل

مالڪ مهربان اهڙن گلاخورن کان هرڪنهن کي پناهه ڏي.

هن دنيا ۾ بيا وري آهن پورڙا انسان جي گلاخورن جي واتان ڪنهن شريف انسان جي ڪجهه ڦڪي ڳالهه ٻڌن ته چون ته "دونهون به ڪڏهن باهه بنا ٿيو آهي! دال ۾ مڙئي ڪجهه ڪارو هوندو!" شاباس هجي اهڙن انسانن جي عقل کي. مٿي هيٺ نڪي پڇن ڇو نڪي ڳاڇا، نه ڪي ڪڏهن نه ڪو ڪيئن. جيڪي ٻڌن سو ڪٽي ڳنڍ ٻڌن. مطلب ته هن دنيا ۾ هڪڙا آهن گلاخور ۽ ٻيا آهن ويساسي، جي سفيد پوشن جي عزت پيا لوڙين.

اي گلا، تون آهين ٻه، مونهين بلا! هن طرف به ڪاٽين ته هن طرف به ڪاٽين. گلاري جو ويڪ ناس ڪرين ته گلا ٿيندڙ جي عزت خاڪ ۾ ملائين. شريف انسان ٿي توکان ڏهه ڪوهه ڏور رهڻ چاهي ٿو. توکان ائين ڏري ٿو جئن ٻڪر شينهن کان. مگر جي شرافت سان سياٽپ هوندي اس ته سمجهندو ته توکان ڇٽڻ ڏکو مشڪل آهي مگر محال. تون اهڙي ته بيرحم ۽ اڪسياٽي آهين جو اڄ هن جي عزت جو ٻڪ ڪپيٽي، سياٽي هن جو مان ٿي طلبين. اي ڏائڻ، هرڪو شريف انسان هرروز ڏٺيءَ ڏر اهائي وينتي ڪري ٿو ته ڪنهن نموني تون مڙوئي ناس ٿين. مگر تون اهڙو ڪيءَ ٿين جهڙو انسان جو اڳيان دور ٿي. انسان چون ته ڪٽي گنگا جل جيتان پوتر هجي مگر ان جي پاڪدامن تي به ٽڪو ٿي لائين. جئن شهر وڏو تئن

تنهنجو زور گهٽ، جئن ننڍو تئن تنهنجو زور وڌ. لوڪ سان لڳ لاڳاپا لاهي، لانگوٽي چاڙهي، هماليه پربت تي انسان وڃي ڪٽيا ۾ رهي ته واهه واهه ته ته هن دنيا ۾ توکان ڇٽندو سا سڪٽي رکي. اي بي ڦيا سڻ بلا، تو ڪنهنکي نه ڇڪيو؟ پير پيغمبر، ولي اوليا به ڪين ڇڏيءَ! رواجي انسان ۾ تو سان سامهون ٿيڻ جي ڪهڙي مجال! پل ته انسان سڪولن ۽ ڪاليجن ۾ اوڪي مرڪندي منهن ڏيڻ جا سبق پڙهي ۽ پڙهائي ته به جڏهن تنهنجي دوبدو ٿئي ٿو تڏهن پنوئي پاڻي ٿيو پوي اس. ڪهڙي به بي پرواهه بهادر انسان جي تو اڳيان همت هار جيو وڃي ۽ سندس جرائت آخر بيڪار ٿي ٿئي ۽ پس پيش اجائي لباڙ ثابت ٿئي ٿي. پل چوي ته لوڪ آهي پوڪ مرڪتي وانگيان پولڪي، آءُ سڪ جي سيج تي ننڊ ٿو ڪريان مگر تون سڪ ني سمهڻ ڇو ٿي ڏينس! انسان کي پنهنجي ڪوڙڪي ۾ ڦاسائي اهڙو ته بڇڙو بدحال ٿي ڪرين جو وقتي خودڪشي يا آپگهات ڪيو وڃي.

تون ڏنگين ته سنتن فقيرن کي به مگر انهن تي تنهنجي زهر جو اثر خير ڪو ٿي ٿو. اٽلندو جئن مٿن تنهنجي ڏنگن جي پلائي ٿئي ٿئن اهي بهار بهار ٿين. تنهنجي ڏوس کي مالڪ جي مهر جاٽي واريءَ ڦل جيٽان وهسن ٿا. تنهنجي حالت انهنجي اڳيان قياس جوڳي ٿيو پوي، شرم ۾ ٻڏيو وڃين! ظالم گهڻو ئي آهين مگر انهن جي اڳيان مظلوم ٿيو پوين.

چندرا

انوادڪ:- تارا چند رو چيرام واڌواڻي، (قتيل).

”بابوجي! مان ڪمري ۾ اچي سگهان ٿي؟“ هڪ جهيڻي آواز منهنجي خيالن جي سلسلي کي ٽوڙي ڇڏيو. مان ٽئگور جي آکاڻي پڙهي رهيو هوس. منهن ڦيرائي پٺيان ڏٺم، چندرا هٿ ۾ ٻهاري ڪڻي در وٽ بيٺي هئي. هوءَ هڪ اڇوت جي ڌيءَ هئي.

مون وراڻيو، ”ها“ ۽ وري آکاڻي پڙهڻ ۾ مشغول ٿي ويس.

منهنجي سامهون دريءَ مان زعفران سان پيل ٻني نهايت خوبصورت معلوم ٿي رهي هئي، هوا جا هلڪا ۽ سرد جهونڻا منهنجي ڪپڙن کي لوڏي جسم ۾ سيانو پيدا ڪري رهيا هئا ۽ منهنجي دماغ جو مسافر، خيال جي گهرائن ۾ ٻڏل، آکاڻيءَ جي اُن سٽ کي پڙهي رهيو هو، جنهن ۾ شهيد وطن ڦاسيءَ جي رسيءَ کي پنهنجن ڳاڙهن چپن سان ٿي چميو. آه! ... ڪيڏو نه درد انگيز هو اهو نظارو! منهنجي اکين ۾ آنسو ٿري آيا ۽ مون ڪتاب ميز تي رکي ڇڏيو. سامهون چندرا ٻهاري ڏيڻ ۾ مشغول هئي ۽ منهنجي ڪرسيءَ جي بلڪل ويجهو اچي پهتي هئي. مون هڪ آپو ساهه کڻندي چيو، ”آه! ڪهڙو نه حسرت سان پيل هو اهو موت، جنهن وطن جي بهادرن جي اُٿندڙ جذبات کي هميشه لاءِ ماٺ ڏيئي سمهاري ڇڏيو.“

چندرا- نه نه، هندوستان جي هڪ بلڪل ذليل ۽ ڪريل قوم جي ڇوڪري! جنهنجي وڏين وڏين اکين ۾ چمڪندڙ لڪل آنسو موتين جيان ڏيکاري ڏيئي رهيا هئا، پريل آواز ۾ پڇيو، ”بابوجي! ڪو غريب اڇوت نه ڪونه ماريو ويو؟“ انهن چئي ٻهاري جهلي هوءَ منهنجي طرف جواب ٻڌڻ لاءِ انتظار مان نهارڻ لڳي. مون هن جي طرف ڏٺو ۽ ٿورو خيال ڪري آهستي وراڻيو، ”نه چندرا! هيءَ هڪ ڪهاڻي آهي.“

••———••

هڪ ٻهمڻ سان آزاديءَ سان ڳالهائڻ لاءِ خبر نه آهي ته هن ۾ اينتري جرئت ڪٿان آئي. ٻهاري رکي ڇوڻ لڳي، ”بابوجي! اوهين ماڻهو اسان کان نفرت ڇو ٿا ڪريو؟“

"ان لاءِ ته اوهين اڇوت آهيو." مون وراڻيو.

"ليڪن اڇوت به آخر انسان ٿيندا آهن. هنن کي به پنهنجو هڪ سر ٿيندو آهي —" چندرا نماڻو چهرو بنائيندي چيو.

ڪيتري معصوميت، ڪيترو ڀولاڻ ۽ ڪيتري سادگي هئي چندرا جي زبان ۾. مان دل ئي دل ۾ هن کي سراهڻ لڳس، ليڪن ظاهري ڳالهه جو رخ ڦيرائيندي چيم، "چندرا! اهو سڀ سوسائٽيءَ جو قصور آهي، جو تو جهڙي گوهر کي حاصل ڪندي به، اُن کي مٽيءَ ۾ ملائي رهيا آهن. اڄ هندوستان جي، جا هيءَ دردشا ٿي ويئي آهي، ان جو سبب به شايد اهو ئي آهي."

هوءَ حجاب وارين نظرن سان منهنجي طرف ڏسي مشڪڻ لڳي ۽ مون ڀولڙيل انداز ۾ چيو، "چندرا! —"

چندرا نماڻين ۽ گهائيندڙ اکين سان مون ڏانهن نهاريندي وراڻيو، "روميش بابو!"

ان وقت چندرا جون اکيون خوشيءَ وچان چمڪي رهيون هيون ۽ هن جي پيشانيءَ تي صبح جي واءُ ٽاري جيان ٽجلو روشن هو. هوءَ منهنجي بلڪل ويجهو هلي آئي ۽ جهيڻي آواز ۾ پڇڻ لڳي، "روميش بابو! ڇا اوهين سچ پچ مون کي چاهيو ٿا؟"

ڪنهن نامعلوم جذبي جي اثرهيٺ اچي مون چندرا کي ڇاتيءَ سان لڳائيندي وراڻيو، "ها چندرا! مان تو سان پيار ڪريان ٿو."

بس، اُن ڏينهن کان پوءِ مان چندرا جي من موهڻي صورت جو پوڄاري بڻجي پيس — شيوا ڌاري.

[۲]

شام جو وقت هو. هڪ عجيب قسم جي جذبي ڀريل لهر منهنجي دل ۾ اُڇلون ماري رهي هئي ۽ مان پنهنجي باغ ۾ هڪ آرام ڪرسيءَ تي ويهي پکين جو مڌر ۽ مٺو آلاپ ٻڌي رهيو هوس ته چندرا مات ميٺ ۾ آهستي آهستي اچي منهنجي پٺيان بيهي رهي. اوچتو هن جي هڪ هلڪي مشڪراهٽ مون کي خوابي دنيا مان سجاڳ ڪري وڌو ۽ مون منهن ڦيرائي چيو، "چندرا! تون اچي وئين. مان تنهنجي راهه تڪي رهيو هوس...... اڄ، اچي هن ڪرسيءَ تي ويهه ۽ ڏس ته سامهون وڻ تي ويٺل بلبل ڪهڙي نه دلسوز آواز ۾ ٻوليون ٻولي رهي آهي......"

چندرا بلبل طرف ڏٺو ۽ مشڪي ڏنو. مون وري چيو، "چندرا! ڪتاب کول ته توکي پيو سبق ڏيان."

"اڄ منهنجي طبيعت ٺيڪ نه آهي، ان ڪري روميش بابو! اڄ مان نه پڙهنديس." چندرا وراڻيو.

مون کي اُن ڏينهن چندرا، معمول کان زياده حسين معلوم ٿي رهي هئي. هن جا سنهڙا ۽ ريشم جهڙا وار هن جي وڻندڙ ۽ خوبصورت چهري تي اُڏي اُڏي، هن جي حسن کي ٻيڻو چوڻو ڪري رهيا هئا. رکي رکي هن پنهنجي چپن کي لرزش ڏيندي چيو، "روميش بابو! اڄ منهنجو پيءُ هتي نه هوندو، ان ڪري توهين اڄ مون وٽ

اڇو- ضرور، ڏهين ٻجي ڪاٺين مان اوهان جو انتظار ڪنديس."

..——..

پورنماسيءَ جي رات هئي. شهر جي سوڙهين ۽ ور وڪڙن وارين گهٽين کي ڇڏيندي، آباديءَ کان پري مان درياه جي ڪناري تي پهتس. سامهون قطارن ۾ اڇوتن جون جهوپڙيون بيٺيون هيون. چنڊ جي روشنيءَ ۾ درياه ۽ اُن جي آسپاس ٻنين جو نظارو بلڪل دلڪش ۽ وڻندڙ پئي لڳو. مان اڄ چندرا کي سڏ ڪرڻ جو خيال ئي ڪري رهيو هوس ته هوءَ سامهون وڻن جي هڪ جهڳٽي مان نڪري پاڻمرادو مون وٽ هلي آئي. اُن وقت چندرا جو حسن ڏسڻ وٽان هو. شايد هن ڪلاڪن جا ڪلاڪ ويهي پنهنجي وارن ۽ منهن کي سينگاريو هو، ويتر چنڊ جي روشنيءَ ۾ ته هوءَ مونکي اندر جي آڪاڙي جي اپسرائن کان به زياده حسين معلوم ٿي رهي هئي. مون مشڪندي چيو، "چندرا! مان هينئر توکي سڏ ڪرڻ وارو هوس."

چندرا وراڻيو، "ها، هلو ته پاسي واري ميدان ۾ هلون، اتي بلڪل رونق ۽ موج لڳي پئي هوندي."

اسين ٻئي هلندا هلندا وڃي هڪ ساوڪ واري ٻاري ۾ پهتاسين. مون چيو، "چندرا! هتي ته اچو ويهي رهون- هيءَ بلڪل سٺي جڳهه آهي."

..——..

آهستي آهستي اسان جي ملاقاتن سان گڏ اسان جي محبت به وڌندي ويئي ۽ آخر اسين ٻئي نفساني جذبات جي طوفان ۾ ٻڏي وياسين.

..——..

ڏينهن اُن طرح گذرندا رهيا. هڪ ڏينهن چندرا مونکي چيو، "رومش بابو! مان محسوس ڪري رهي آهيان ته مونکي ......"

مون ڳالهه ڪاٽيندي وراڻيو، "ها، ها- چندرا! مان تنهنجو مطلب سمجهي ويو آهيان. تون اُن جو ڪوبه فڪر نه ڪر- پورو پورو انتظام ڪيو ويندو."

[٣]

ماڻهن جي چوڻ ۽ زور وڪڻ تي جلدئي مونکي بي-اي پڙهڻ لاءِ لاهور وڃڻو پيو ۽ مان چندرا کي ڪنهن به اطلاع ڏيڻ بنا هڪ ڏينهن اوچتوئي اوچتو لاهور هليو ويس.

لاهور جي زندگي به عجيب زندگي آهي. گرمين جي موسم ۾، شام جي وقت ڪيترين ئي مغربي فيشن جون شائق ۽ حسين جميل پريون سير ڪنديون ڏيکاري ڏين ٿيون. اُڌ ٻانهن واريون خميسون پاتي، منهن تي پائوڊر لڳائي، اکين تي چشمو چاڙهي— وار ڪٽيل ۽ انهن ۾ لڳل بڪل، اهي سڀ ڳالهيون هر ڏسڻ واري جي دل تي هڪ عجيب زلزلو پيدا ڪيو ڇڏين.

ليڪن **چندرا**- ها، ها چندرا ۾ انهن مان ڪابه خوبي نه هئي. هوءَ هڪ سادي، ڳوٺاڻي ۽ اڇوت ڇوڪري هئي. هڪ ڏينهن هن وٽان مونکي خط آيو، جنهن ۾ لکيل هو:

"پيارا روميش!"

تون مونکي اطلاع ڏيڻ بنا لاهور هليو وئين، مونکي تو مان اهڙي اميد هرگز نه هئي. روميش! تو ئي مونکي پڙهڻ لکڻ سيکاريو آهي، جنهنجو نتيجو اهو نڪتو آهي، جو مان توکي اڄ پنهنجي خيالن جو اظهار قلم رستي ٻڌائي سگهڻ جي توفيق رکي سگهي آهيان. شايد مون هنن ڏينهن ڏسڻ لاءِ اها تعليم حاصل ڪئي هئي...... هيئنر مونکي ٽيون مهنو آهي ۽ ڇهن مهنن بعد اسانجي گناهن جي اونداهي دنيا جو راز هرهڪ جي اڳيان ظاهر ٿي ويندو.

منهنجي من مندر جا حسين پوڄاري! مان توکي هر وقت ۽ هر گهڙيءَ ياد ڪري رهي آهيان. تون خود ئي سوچ ڪري ڏس ته ان حالت ۾ منهنجو تو بنا رهڻ ڪيترو نه ڏکيو آهي.

جواب جي منتظر — چندرا

ان بعد اهڙي قسم جا ٻيا به ڪيترا خط مون وٽ چندرا وٽان ايندا رهيا ۽ ڇهن مهنن تائين اهو سلسلو هلندو رهيو، ليڪن مان ڪيترو ڪميڻو، ذليل ۽ ڪريل درجي جو انسان هوس، جو مون هنجي هڪ خط جو به جواب نه ڏنو. دراصل ان جو سبب اهو هو، جو چندرا جي ڀيٽ ۾، لاهور جي اپ-ٽو-ڊيٽ نازنينن کي مون وڌيڪ چاهيو ٿي.

هڪ ڏينهن مونکي پنهنجي پيءُ وٽان هڪ خط آيو ته هو منهنجي شادي هڪ رئيس جي ڌيءُ نرملا سان ڪرڻ ٿو چاهي. خط سان گڏ ڇوڪري (نرملا) جو فوٽو پڻ هو. ڪليل پيشاني، گول منهن، ڀرون، چپ ۽ اکيون گهائيندڙ ۽ وڻندڙ، مطلب ته سڄي ڇوڪري جو نمونو اهڙو دلڪش هو جو مان ڪجهه وقت لاءِ ته ان کي ڏسڻ ۾ اهڙو غلطان ٿي ويس، جو تن بدن جي به سڌ نه رهيم. نرملا سان ٿيندڙ شاديءَ سبب مان جڏهن پوءِ لئن خوشي ۾ اصل ڦوليو نٿي سمايس، ليڪن ان سان گڏوگڏ مونکي چندرا جي يادگيري به ستائڻ لڳي. چندرا جا آتش پرپل خط منهنجي گنهگار دل کي پريشان ڪرڻ لڳندا هئا ۽ مان پنهنجي هٿن سان منهن پٽي ڪلاڪن جا ڪلاڪ سوچڻ لڳندو هوس، ته، "سچ پچ منهنجي چندرا سان محبت آهي؟ — نه نه منهنجي دل نرملا جي حسن سان پرپل شعلن سان چمڪي رهي آهي. هنجا دل ڇڪيندڙ خط و خال، گول چهرو لڇڪندڙ چيلهه ۽ مست اکيون...... نه نه، منهنجي دل ۾ چندرا لاءِ ڪا به جڳهه نه آهي. ها، مان چندرا کي ضرور پيار ڪريان ٿو، هن سان شاديءَ جو واعدو ڪيو هوم، ليڪن اهو واعدو فقط واعدوئي هو ۽ حقيقت کان خالي. مان هڪ اوچ برهمڻ ڪٽنب جو ڇوڪرو ٿي هڪ اڇوت ڇوڪريءَ سان ڪئن شادي ڪندس! ويدن جي اهو بلڪل خلاف آهي ... ڇي، ڇي، ڇي!!!"

اهڙي قسم جا ڪيترا خيال وقت بوقت منهنجي دل اندر اڇلون مارڻ لڳا، ليڪن جلد ئي اهي ڦري وري ٻي صورت اختيار ڪندا هئا.

ٿورن ڏينهن بعد مان ڪاليج کان موڪل وٺي پنهنجي ڳوٺ موٽي آيس ۽ منهنجي

شادي نرملا سان ٿي ويئي. ان سلسلي ۾ مونکي چندرا ڪڏهن به نه گڏي ۽ نه ڪڏهن مون ڪيس گڏجڻ جي ڪوشش ئي ڪئي. هوءَ جو هوءَ اسان جي گهر ۾ نوڪري ڪندي هئي. سا به هن منهنجي لاهور وڃڻ تي ڇڏي ڏني هئي.

(۴)

شادي ڪرڻ کان ڪجهه عرصو پوءِ مان هڪ ڏينهن سير ڪندو وڃي درياءَ طرف نڪتس. سامهون اڇولن جون جهوپڙيون ان ئي حالت ۾ بيٺيون هيون، جنهن ۾ هڪ سال کن اڳ ڏٺيون هيم. پيچدار ۽ وڻ وڪڙن وارن رستن تي ساڳي نموني اونده ۽ وڻن جا جهڳٽا لڳا پيا هئا. شام هئڻ سبب پکي پکڻ خوشيءَ ۾ مست ٿي پنهنجي آکيرن جي ڀاهران موج ۾ ڳائي رهيا هئا ۽ ڪٿي ڪٿي هرڻ ڇالون ماري نچي ٽپي رهيا هئا ۽ پري... درياه جي هن پار پهاڙ جي هيٺان ڪو ڳائي رهيو هو:

”ساون آيا تم نهين آئي
تم بن رسيا ڪڇهه نه ڀاوي
من ۾ موري هوڪ اٿت جب
ڪوئل ڪوڪت بن ۾
بالم آئي بسو موري من ۾

ڳائڻ واري جي آواز ۾ سوز هو، درد هو. ساري دنيا کي ٿوري وقت واسطي ٽڪائڻ وارو درد.

اڇولن جون جهوپڙيون ڏسي، چندرا جي يادگيري منهنجي دل ۾ تازي ٿيڻ لڳي ۽ ڪنهن غيبي جذبي جي اثر هيٺ اچي، مان هنڪي ڏسڻ لاءِ بيقرار ٿيڻ لڳس.

مان چندرا جي جهوپڙي، جتي هوءَ انهن ڏينهين رهندي هئي، طرف ويس. ڏٺم ته اندر جهوپڙيءَ ۾ هڪ ضعيف ۽ پيرو ماڻهو ڪک ڪکيو ويٺو هو. ڳلن ۾ ڪڏون پيل، هڏا نڪتل، بدن تي قائل ٽٽل ڪپڙا؛ شايد هو چندرا جو پيءُ هو پڇا من رام.

”جيءِ رام جي، پيا ئي پڇا من رام! مون جهوپڙيءَ ۾ داخل ٿيندي چيو.“

”اچو بابو جي - جيءِ رام جي ڪي.“ پيري هڪ صندلي منهنجي طرف سوريندي چيو.

”پڇامن پائي! توهنجي هيءَ حالت ڪيئن؟ اڳي ته تون بلڪل تازو توانو ۽ خوش نظر ايندو هئين.“ مون صندليءَ تي ويهي هن جي طرف ٿيڏي نظر سان ڏسندي پڇيو.

”ها بابو جي! غريبن جو اهوئي حال ٿئي ٿو.“ پڇامن جهيڻي آواز ۾ ورائيو.

”نه پائي! ضرور ڪا ڳالهه هوندي- مون کان نه لڪاءِ. پڌاءِ، شايد مان توهنجي ڪجهه مدد ڪري سگهان.“ مون چيو.

پيري هڪ ايو ساه ڪڍي چيو:

”بابو جي! مونکي هڪ ڌيءَ هئي. هن جو نالو چندرا هو. تون هنکي سڃاڻيندو هوندين. بابو جي! هوءَ ئي منهنجي تمنائن جو مرڪز ۽ منهنجي ضعيف زندگيءَ جو احساس هئي. تون هنکي نٿو سڃاڻين؟ - اهائي، جا اڄڪلهه پاڳلن جيان شهر جي رستن تي پيئي ڦري. ماڻهو هنکي ديواني سڏين ٿا - پاڳل!“ ائين چوندي چوندي پيري جي صبر جو ٽڪاڻو ٽٽي پيو ۽ هو زار زار آنسون وهائڻ لڳو.

مون نهايت همدرديءَ سان پڇيو، ” ها، ها- ڇا ٿيو هنکي؟“ ان وقت منهنجي دل اندر به هڪ بجلي ڊوڙڻ لڳي، جا منهنجي ساري جسم کي جلائي منهنجي پيرن هيٺان نڪرڻ لڳي. معلوم نه آهي ته ڇو منهنجو سڄو بدن ڌڪي رهيو هو.

پنهنجي ميرن، گندن ۽ قائل ٿئل ڪپڙن ساڻ اکين جا آنسون اگهندي، پريل آواز ۾ هيءَ وري چيو:

”بابو جي! ڪهڙي ٿا ڳالهه پڇو. هڪ رات ١٢ بجي جو وقت هو، ۽ سرديءَ جي موسم. اهڙي سمي انسان ته هڪ طرف ليڪن حيوان به جيڪر پنهنجي آرام گاهه مان ٻاهر نه نڪري. اهڙي وقت، جي ڪو منهنجي رهيل ڪمائي به اچي لٽڻ لڳي ته به جيڪر مان ٻاهر نه نڪران، پر اهو به هڪ وقت هو، جڏهن مونکي اٿڻو پيو.

مان جهوپڙيءَ ۾ سمهيو پيو هوس ته ڪرڙُ ٿالي هڪ منهنجو پاڙيسري مون وٽ آيو ۽ مونکي جاڳائي چوڻ لڳو، ”سڙڪ جي هڪ پاسي چندرا پار جٽي غشيءَ جي حالت ۾ پيئي آهي...“

”ڪرٻوءَ جي ڳالهه ٻڌي منهنجا پير زمين هيٺان کسڪڻ لڳا ۽ بدن مان ڄڻ رت ئي نڪري ويو. چهري تي هڪ رنگ آيو ٿي ۽ پيو لٿو ٿي، ليڪن...... چندرا نيٺ به ته منهنجي ڌيءَ هئي- منهنجو رت......

ڪرٻوءَ سان گڏ مان سڙڪ ڏي ويس. قدرت جو ذرو ذرو مونکي ان وقت کائي رهيو هو. مون چندرا کي سڙڪ جي هڪ پاسي پيل ڏٺو ۽ هڪ معصوم ٻچو- ڪنهن بدمعاش، ڪميڻي ڪتي جي گناهن جو ڦل، هنجي گود ۾ پيو هو، بابو جي!“

ايترو چئي پيو روڪجي ويو. منهنجي پڇڻ تي هن هڪ ٿڌو ساهه کڻي وري چيو.

”بابو جي! چندرا منهنجي ڌيءَ هئي- مون هنکي پنهنجي ٻانهن جي سهاري کڻي ورتو، ليڪن بيهوشيءَ ۾ هئڻ سبب ۽ منهنجي پوري خبرداري نه وٺڻ سبب چندرا جو معصوم ٻچو اوچتو هن جي گود مان ڪري پيو ۽ ڪرڻ سان ئي ٻار جو روح هن فاني جهان مان پرواز ڪري راهه بقا طرف هميشه لاءِ روانو ٿي ويو.

ان وقت منهنجي دل ۾ سوين خيال اٿين ٿيڻ لڳا. ماڻهو شاهوڪار هجي يا غريب، ليڪن عزت جو خيال ته سڀڪنهن کي ضرور ٿئي ٿو- مونکي به ان وقت پنهنجي عزت جو خيال ٿيڻ لڳو. جي مان چندرا کي پنهنجي گهر وٺي هلندس ته دنيا ڇا چوندي، ڳوٺ وارا ڇا خيال ڪندا، پنچ برادريءَ مان خارج ڪري ڇڏيندا... منهنجي حالت ان وقت ان سپاهيءَ جهڙي هئي، جو جنگ جي ميدان ۾ وڃڻ لاءِ وڏي زور شور سان تياريون ڪندو آهي، ليڪن اليجي دردناڪ موت جي غمگين نظاري جو دل ۾ خيال ڪندي ٿوري وقت لاءِ روڪجي ويندو آهي- منهنجي دل ۾ به نيڪيءَ بديءَ جي وچ ۾ جنگ شروع ٿي ويئي. آخر نيڪيءَ جي فتح ٿي ۽ مان چندرا کي اليئي نيم بيهوشيءَ جي حالت ۾ سمهاري ڪرٻوءَ سان گڏ پنهنجي

جهو ٻڙيءَ ۾ واپس هليو آيس. شل ...... جي اهو بدمعاش، جنهن منهنجي پياري ڌيءَ چندرا جي عصمت جو دامن چڪنا چور ڪيو، ڪٿي ملي وڃي، ته مان هنکي ڪچو ڳرڪائي وڃان – ڦهڙ درويش، ٻچان درويش......"

ان وقت پيو جوش ۾ ڏند ڪرٽڻ لڳو. هنجي اهــا حالت ڏسي صبر مونکان به موڪلائڻ لڳو ۽ مون پڇيو، "پائي پڳچامن! ڇــا، هــن وقت تائين چندرا تــوکي ان ڪميڻي، ذليل ۽ هتياري جو نالو نه ٻڌايو آهي؟"

"منهنجي وري پڇڻ ۽ زور رکڻ تي به چندرا ان پاپي دشمت جــو نالو نه ٻڌايو–" پيءُ جهيڻي آواز ۾ وراڻيو ۽ ان سان گڏ پيءُ جون اکيون آنسن جو درياه وهائڻ لڳيون.

•——•

اڃا پيءُ ڪهاڻي پوري ئي مس ڪئي ته اوچتو ٻاهر سڙڪ تي هڪ شور ٻڌڻ ۾ آيو. مان پيءُ کان موڪلائي ٻاهر نڪتس ته ڏٺم، ته ماڻهو هڪ طرف ڊوڙي رهيا هئا. وڌي اڳتي ويس ته هڪ هند ماڻهن کي، ميڙ ڪري، مسخريءَ سان کلندو ۽ ڳالهيون ڪندو ڏٺم. دريافت ڪرڻ تي معلوم ٿيو ته هڪ ڇوڪري مري ويٺي هئي ۽ ماڻهو چٿي رهيا هئا، "ديواني هئي. ديواني! پنهنجو پاڻ کان بي خبر ۽ هر وقت بازار جي رستن تي ڦري رهي هئي. هاڻ به چلائيندي هن طرف پئي آئي ته ٺوڪر کائي ڪري پيئي ۽ مري ويئي......"

مان اڳتي وڌي ويس ۽ وڃي ان ديوانيءَ کي ڏٺم ۽ بلڪل غور سان ڏٺم. هوءَ چندرا هئي.

"چندرا! ......" مونکان اتي ترسڻ بلڪل نه ٿيو ۽ ماٺ ميٺ ۾ ٻويان پير ڪري گهر موٽي آيس.

•——•

بس ڊاڪٽر صاحب! اها ئي منهنجي ڪهاڻي آهي. اڄ جا منهنجي هيءَ حالت اوهين ڏسي رهيا آهيو، ان جو ڪارڻ به چندرا جي يادگيري آهي، جنهنجو روح مونسان وڙهي ۽ مون تي لعنت وسائي رهيو آهي. اڄ به هوءَ مونکي ياد ڪري پاڻ ڏانهن سڏي رهي آهــي. ڊاڪٽر صاحب! مونکي پيو ڪو به مرض ڪونهي؛ ان ڪري اوهان جون اهي دوائون مون لاءِ بلڪل بيڪار آهن.

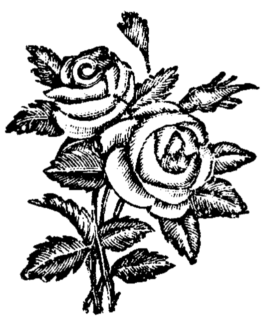

ڊاڪٽر اقبال جو شعر ۽ شاعري

ليکڪ:- پروفيسر مولچند ٽکو ايم-اي.

چوندا آهن "الشعرا تلامين الرحمن" يعني شاعر خدا تعاليٰ جا شاگرد آهن ۽ شاعري پيغمبري جو جزو سمجهي وئي آهي. علامہ اقبال جي شعر سان مٿين چوڻي بلڪل لڳي ٿي اچي. سندس درد مند دل ۽ حقيقت پرور اکيون دنيا جي واقعن ۽ نظارن جي اها حقيقت پسن ٿيون جا عام جي اکين کان مخفي آهي تنهنڪري ئي اقبال کي "ترجمان الحقيقت" جو لقب ڏنو ويو آهي:

جو هي پردون مين پنهان
چشم بينا ديکهه ليتي هي
زماني کي طبيعت کا
تقاضا ديکهه ليتي هي.

هو خود ڪم فهم انسانن کي "شارڪ شڪ مرلي" جي هدايت ڪري چوي ٿو:

ديکهه اي چشم عدو مجهکو حقارت سي نه ديکهه
جس پہ خالق کو بهي هو ناز وه انسان هون مين
مزرعہ سوخته عشق هي حاصل ميرا
درد قربان هو جس دل په وه هي دل ميرا.

اردو ساهتيہ جا ٽي مکيہ قومي شاعر آهن- مولانا حالي (بلبل هند)، اڪبر الله آبادي (لسان العصر) ۽ ڊاڪٽر اقبال (ترجمان الحقيقت). مولانا حاليءَ پنهنجي "مسدس" ۾ قوم جي بيداريءَ لاءِ اسلام جي اڳوڻي ترقي ۽ هاڻوڪي تنزل جو نقشو نهايت دل گداز ۽ پر اثر لفظن ۾ چٽيو آهي ۽ سندن اڳوڻي اوج ۽ عظمت، شان ۽ شوڪت، عدالت ۽ شجاعت جا نظارا پسائي وري سندن دلين کي غيرت ۽ جوش ڏيارڻ لاءِ سندن هاڻوڪي پستيءَ ۽ تنزل، بزدلي ۽ بدقسمتيءَ جي تصوير ڪڍي آهي ته جئن کين شرم ۽ غيرت اچي ۽ ترقيءَ ڏانهن وک کڻن. اڪبر الله آباديءَ وري پنهنجي لاثاني شعر ۾ پنهنجي ملڪ ۽ ماڻهن کي مغربي تعليم ۽ تهذيب جي نقصانن کان آگاه ڪيو آهي مگر حاليءَ وانگر روئڻا نه رنا آهن پر کل خوشيءَ ۽ چرچي گهٻي ۾ سندن ستل دلين کي چهبوڪ هنيا آهن جي مٺي خارش جاڳائي کين بيدار ڪري ڇڏين. اقبال جي دل به حاليءَ ۽ اڪبر وانگر قوم ۽ ملڪ جي درد سان ڀريل آهي ۽ پنهنجي هم مذهبين ۽ هم وطنين کي جاڳائڻ ۽ جذبو ڏيارڻ لاءِ کين سندن وڏن جا

ڪارڻامان ٻڌائي غيرت ڏياري آهي. سندس شعر ۾ نااميدي ۽ مايوسيءَ جو نشان نه آهي مگر هن مستقبل جي شاعر جو شعر همت - ڪوشش - عمل - خودي ۽ خودداريءَ جي جذبن سان ڀرپور آهي ۽ کيس ملڪ ۽ ملت جي شاندار آئيندي جو پڪو يقين آهي -

شب گريزان هوگي آخر جلوهٔ خورشيد سي
يه چمن معمور هوگا نغمهٔ توحيد سي.

سندس دلي اعتقاد آهي:

جهان مين اهل ايمان
صورت خورشيد جيتي هين،
اِدهر نکلي اُدهر ڊوبي
اُدهر ڊوبي اِدهر نکلي.

هم وطنين ۾ نفاق ۽ ڦوٽ پسي سندس دردمند دل کي صدمو پهچي ٿو. کين سمجهائي چوي ٿو ته پراڻا جهيڙا ۽ کهڻا قصا وساري وصل جو ورق ورايو ۽ ياڳهه يگانگي ۽ اُلفت رکي ترقيءَ ڏانهن وک وڌايو.

وطن کي فکر کر نادان مصيبت آني والي هي
تري بربادين کي مشوري هين آسمانون مين
ذرا ديکهه اسکو جو کچهه هو رها هي هونيوالا هي
دهرا کيا هي بهلا عهد کهن کي داستانون مين.

جي عمل جو قدم نه کڻندا ۽ همت هاري هٿ ٻڌي ڪانئرن وانگي ويهي رهندا ته هستيءَ جي تختي تان ميسارجي ويندا ڇاڪاڻ ته قدرت جو اهو اصول آهي ته لائق ئي فائق آهي (The fittest will Survive).

نه سمجهوگي مٽ جائوگي اي هندوستان والو
تمهاري داستان تک بهي نه هوگي داستانون مين

يهي آئين قدرت هي يهي اسلوب فطرت هي
جو هي راهِ عمل مين گامزن محبوب فطرت هي.

اهل وطن لاءِ سندس ٻيو پيغام آهي عالمگير محبت ۽ اخوت جو. جئن شيخ سعدي فرمايو آهي

بني آدم اعضاي يکديگرند
که در آفرينش ز يک جوهرند
چو عضوي بدرد آورد روزگار
دگر عضوها را نماند قرار.

اهڙي طرح علامه اقبال به لفظي محبت ۽ ٻڌائي الفت نه مگر دلي الفت جو ڳرانو ڳائي رهيو آهي:

لذت قرب حقيقي پر مٽا جاتا هون مئن
اختلاط موجه وساحل سي گهبراتا هون مئن

سندس حياتيءَ جو مقصد آهي هندوستانين کي يڪشمت ڪرڻ ڇاڪاڻ ته سندس عقيدي موجب بيمار قوم جو محبت کان سواءِ ٻيو علاج ڪو نه آهي.

پرونا ايک هي تسبيح مين ان بکهري دانون کو
جو مشکل هي تواُس مشکل کو آسان کرکي چهوڙونگا
محبت هي سي پاتي هي شفا بيمار قومون ني
کيا هي اپني بخت خفته کو بيدار قومون ني
نه ره اپنون سي بيپروا اسي مين خير هي تيري
اگر منظور هي دنيا مين او بيگانه خو رهنا.

ملائن ۽ مولوين، ٻاون ۽ ٻانيڻن کي مخاطب ٿي فرمائي ٿو:

کچهه فکر پهوٽ کي کر مالي هي تو چمن کا
بوٽون کو پهوک ڈالا اس بس بهري هوا ني.

ڌرم يا مذهب انسان نٿو سيکاري ته تعصب جي اوٽ ۾ ويهي مسجد اڳيان راڳ ڳائڻ لئي مسلمان هندن جو خون هارين يا

گانءِ کي ذبح ٿيندو ڏسي هندو مسلمانن کي مارين، ڇا ڪاڻ ته اُهي گمراهه ٿيل آهن. ائين نٿا سمجهن ته في الحقيقت هندن جي لت مسلمانن جي مٽي لئي نه مگر مادر وطن جي مٽي لئي ٿي لڳي ۽ مسلمانن جي ڇري هندن جو نه مگر ڀارت ماتا جو خون ٿي هاري.

مذهب نهين سکهاتا آپس مين بير رکهنا
هندي هين هم وطن هي هندوستان همارا.

سندس نظم "نيا شواله" هندو مسلم اتحاد جي خيالن سان ٽمٽار آهي. ان ۾ هو صاف ڄاڻائي ٿو ته ڀارت جي بهبودي ۽ هندن مسلمانن جي بهتري انهيءَ ڳالهه ۾ آهي ته هو ويڇا وڃائي ۽ جهيڙا مٽائي دلي اُلفت ۽ پر سچو پريم رکن ۽ دل جي وستيءَ ۾ نئون شوالو اڏين.

سوني پڙي هوئي هي مدت سي دل کي بستي
آ اک نيا شواله اس ديس ۾ بناوين
شکتي بهي شانتي بهي بهگتون کي گيت مين هي
دهرتي کي باسيون کي مکتي پريت مين هي
آ غيريت کي پردي اک بار پهر اُٺها دين
بڇڙون کو پهر ملادين نقش دوئي مٽادين.

ڊاڪٽر اقبال نه فقط هندو مسلم اتحاد جو خواهان آهي پر بني نوع انسان جي يڪانگي ۽ الفت جو عاشق آهي.

خدا کي عاشق تو هين هزارون
بنون مين پهرتي هين ماري ماري
مين اُس کا بنده بنون گا
جسکو خدا کي بندون سي پيار هوگا.

جيڪڏهن مسلمان ۾ رنگ يا مذهب يا نسل جو ويڇو اچي ويو ۽ پاڻکي انفرادي هستي ڪري سمجهڻ لڳو ته پوءِ سندس هستيءَ ٿي قائم رهڻ جو امڪان نه آهي.

جو کريگا امتياز رنگ و خون مٽ جائيگا
ترک خرگاهي هو يا اعرابي والا گهر.

درياهه کان ٻاهر لهر جي هستي ڪهڙي ۽ اڪيلي انسان جي قوم کان ٻاهر وستي ڪهڙي؟

فرد قائم ربط ملت سي هي تنها کچه نهين
موج هي دريا مين اور بيرون دريا کچه نهين

اقبال مغربي تعليم ۽ تهذيب جو شخصي آزمودو پرائي اڪبر الله آبادي وانگر محسوس ڪيو ته ماديت ۽ خود غرضيءَ تي بدل ڪوڙي سڀيتا نازڪ شاخ تي آکيڙي مثل آهي جو هوا جي لوڏي سان شاخ سوڌو اڄ نه ڪريو ته سڀاڻي ڪرندو. هو بلند آواز سان مغربي ماڻهن کي آگاهه ٿو ڪري:

ديار مغرب کي رهني والو
خدا کي بستي دکان نهين هي
کهرا جسي تم سمجه رهي هو
وه اب زر کم عيار هوگا
تمهاري تهذيب اپني خنجر سي
آپ هي خود کشي کريگي
جو شاخ نازک په آشيانه بنيگا
نا پائدار هوگا.

اقبال نئين تعليم ۽ اُن جي ضرورت جو قائل نه آهي. ضعف ايمان، فيشن جي غلامي، بزرگن جي بيحرمتي ۽ اخلاق جي پائمالي وغيره مغربي تهذيب جا برا اثر پسي شڪايت ٿو ڪري:

هم سمجهتي تهي که لائيگي فراغت تعليم
کيا خبر تهي که چلا آئيگا الحاد بهي ساته
گهر مين پرويز کي شيرين تو هوئي جلوه نما
ليکي آئي هي مگر تيشه فرهاد بهي ساته.

اقبال اڪبر الله آباديءَ وانگر زنانيءَ تعليم جو حامي نه آهي ڇاڪاڻ ته نئين طرز جي تعليم زالن ۾ بي پردگي ۽ اُگھاڙپ، بيحيائي ۽ آزادي تي آڻي جا خطرناڪ نتيجن کان خالي نه آهي. لسان العصر اڪبر فرمائي ٿو:

تعليم لڙڪيون کي ضروري تو هي مگر
خاتون خانه هون وه سبها کي پري نه هون.

اقبال پڻ بي پردگي جي خلاف ڏونڪي جي چوٽ سان چوي ٿو:

عزت هي محبت کي قائم اي قيس حجاب محمل سي
محمل جو گيا عزت بهي گئي، غيرت بهي گئي، ليليٰ بهي گئي.

نوجوانن جي دلين ۾ غرور ۽ فئشن جو چاهه، بيداري ۽ بيباڪي، عام آزاري ۽ بيحيائي ڏسي هن ملڪ ۽ ملت جي خيرخواه شاعر جي دل ملول ٿي ٿئي.

نئي انداز پائي نوجوانون کي طبيعت ني
يه رعنائي يه بيداري يه آزادي يه بيباڪي

هندواسين جي دلين ۾ خودي ۽ خودداريءَ جو جذبو پيدا ڪرڻ ۽ کين بلند همت ۽ خود ياور بڻائڻ لاءِ اقبال پنهنجي مختلف تصنيفن اسرار خودي، رموز بيخودي، تصوير درد، شمع و شاعر، خضر راه، طلوع اسلام وغيره ذريعي عمل جو پيغام پهچايو آهي.

مسلم خوابيده اٿهه هنگامه آرا تو بهي هو
وه چمڪ اٿها افق گرم تقاضا تو بهي هو.

اسانجو فيلسوف شاعر تلقين ڪري ٿو ته شراب جي مستي ۽ گل ۽ بلبل جي فسانن کي ڇڏي ميدان عمل ۾ اچ ۽ زندگانيءَ جي جنگي ميدان کان بزدلن جيان ٿهي پاسو نه وٺ بلڪ بهادرن جيان يقين- عمل ۽ محبت جي تلوارن سان فتح حاصل ڪر. رڪ جي تلوار خونريزي ڪندي مگر محبت جي تلوار جان افزائي آڻيندي.

يقين محڪم- عمل پيهم- محبت فاتح عالم
جهاد زندگاني مين هين يه مردون کي شمشيرين
عمل سي زندگي بنتي هي جنت بهي جهنم بهي
يه خاڪي اپني فطرت مين نه نوري هي نه ناري هي

جو ڳوليندو سو لهندو جو در کڙڪائيندو تنهنلاءِ در کلندو، مگر جو همٿ هاري چپ ڪري ويهندو سو هن ڌڪا مڪيءَ ۽ جاني بازيءَ جي زماني ۾ پوئتي پئجي ويندو. هن چٽا ڀيٽي (Competition) جي ميدان ۾ جو اڳي سو تڳي، جو پوءِ سو روءِ. شخص هجي خواه قوم جنهن همت ڪري وقت کي چوٽيءَ کان پڪڙيو ۽ عمل جي ميدان ۾ وک وڌائي تنهن کٽيو، مگر جنهن ڪئي خاموش سو ٿيو فراموش. اهوئي سبب آهي جو تقدير ۽ توڪل جو قائل هندوستان پوئتي پيو آهي ۽ تدبير ۽ علم تي عامل جپان، آمريڪا ۽ انگلنڊ وغيره قومون ترقي ڪري رهيون آهن.

اس راه مين مقام بي محل هي
پوشيده قرار مين اجل هي
چلني والي نکل گئي هين
جو ٺهري ذرا ڪچل گئي هين.

انسان هن جهان ۾ خدا تعاليٰ جو خليفو يا نائب آهي مگر ڪيس گهرجي ته انهيءَ خلافت ۽ امامت جو پاڻکي لائق ڪري پنهنجي خودي پروڙي ۽ هستي ثابت ڪري.

تو راز ڪن فڪان هي اپني آنکهون پر عيان هوجا
خودي ڪا راز دان هوجا خدا ڪا ترجمان هوجا .

وري چوي ٿو:

اپني اصليت سي هو آگاه اي غافل ڪہ تو
قطره هي ليڪن مثال بحر بي پايان ڀي هي
هفت ڪشور جس سي هو تسخير بي تيغ و تفنگ
تو اگر سمجهي تو تيري پاس وه سامان ڀي هي.

اهل هند جي ڪم همتيءَ ۽ پستيءَ جي عادت مٽائڻ ۽ کين رسوائي ذلت ۽ پستيءَ کان بچائڻ لاءِ ۽ منجهن همت ۽ غيرت جي روح ڦوڪڻ لاءِ جدا جدا مؤثر لفظن ۾ کين بار بار سچائي، انصاف ۽ بهادريءَ جو سبق پڙهائي رهيو آهي:

سبق پهر پڙهہ صداقت ڪا عدالت ڪا شجاعت ڪا
ليا جائيگا تجهہ سي ڪام دنيا ڪي امامت ڪي

اقبال جي شعر جي اٿاه عميق ۾ اڻ ڳڻيا موتي پيا آهن جن مان ڪي ٿورا ڪڍي مشتي نمونہ خروار مثل ناظرين اڳيان پيش ڪيا آهن. سندس خياليءَ جي آدرش، فيلسوفي، اخلاقيات ۽ شاعريءَ جي خوبين مان وڌيڪ لطف حاصل ڪرڻ لاءِ "سنڌوءَ" جي پڙهندڙن کي دعوت ٿي ڏجي تہ سندس "بانگ درا" ۽ ٻيون تصنيفون مطالع ڪري فائدو پرائين.

ربيات

ڀانئون هڪڙي سياڻي کان ڀاڳ پر منهن ڪيهہ،
چياءِ جوکو جاکڙ سياڳ جا ساڙيہ.
ڀانئون قومي اقبال جا ڪهڙا ٻار،
چياءِ جوکي جاکوڙ ساڻ پوريم پسار.
ڀانئون صحت قومي جا سل ڪيها ارڪان،
چياءِ جوکي جاکوڙ سان سدر اوسان.
ڀانئون قوم جي عزت جو ڇا لي آهہ مدار،
چياءِ جوکي جاکوڙ ساڻ جان نثار.
ڀانئون قوم جي حشمت جو آسرو ڪهڙو،
چياءِ غيرت جي مادي جو هڏو نهرو.
ڀانئون قوم جي آسودگيءَ جو منهن ڇا مون،
چياءِ جوکي جاکوڙ سان دلين لائون.
ڀانئون قومي غيرت جو آهہ ڪهڙو روپ،
چياءِ غير هٿون بدبوُ جان ڏڪي واس ڏوپ.
ڀانئون قومي غيرت جو آهہ ڪهڙو مدار،
چياءِ قومي حفاظت تون ايثار تيار.

ديوان ٽرملداس فتحچند

جواهر لعل

اي جواهر لعل آهين ديش ڀارت جو فخر.
حرف سون سان لکبو تنهنجي جيوت جو چٽو.

١- بي بها پيدا جواهر ٿين سپيءَ سيني منجهان
ڏن سنڌءِ جنني پتا ۽ ڏن ڪٽنب تنهنجو نگر.

٢- بادشاهيءَ کي ٺڪي تون ديش خاطر ٿين گدا
سڀ ڇڏي محلات ڪيئه جيل ۾ پنهنجو گذر.

٣- ديش جي آڪاس ۾ گهٽڻي اُڏايا اڄ لغڙ
پر ويو اوچو سڀن کان تنهنجي شيوا جو لغڙ.

٤- سهن شڪتيءَ جي زره تو جان پنهنجيءَ تي پڪي
ڪين هرگز ان مٿان ٿئي بم بندوقن جو اثر.

٥- تن و ڏن من سان ڪرين شيوا سچي تو ديش جي
ماس هڏ لون خون ڏئي پڻ جان پنهنجيءَ جو پگهر.

٦- لفظ هوڪ ۾ پيو ميلاپ جي ماکي مٺي
بغض روپي برڇ ڪاٽي تنهنجي ايڪي جو ذڪر.

٧- پارتي پونئرون مثل تو گل مٿان مشتاق سڀ
ناهه خوشبوءِ تنهنجي ثاني پيو ڪو جڳتر جو عطر.

٨- تاج ۾ چا خاڪ ۾ جهلڪو رکين يڪسان تو
جهلڪ تنهنجيءَ گهٽ ڪيو پڻ ڪوهنوريءَ جو قدر.

٩- هوش حشمت تيج تنهنجي کي ڏسي پاپي ڏڪن
ٿي بتائي هيءَ نشاني بي بها تنهنجو ظفر.

١٠- ڪين پلبا پارٽي نشڪام شيوا تو سندي
ديش جو نر نار بالڪ پيو مڃي تنهنجو شڪر.

١١- پارلين پنهنجو دلي سهڻو سنگاسن تو ڏنو
ناهه سچ پچ جنهن جي ثاني ڪو به جڳتر جو سمر.

١٢- سو ڏهاڙو دور ناهي تاج ايندو تو مٿان
جلد هي ويندو ٽري سارو سياهيءَ جو چڪر.

١٣- ملڪ محبت له بنين **مستان** اي منتار تون
ان سبب رهندو هميشه نام هي تنهنجو امر.

منگهارام شيوڪرام [مستان]

صوفي سادنا ۽ سنت

ترجمان:- آتما رام سادورام ڪٽاريا

صوفي لفظ جي معنيٰ آهي پريم جي سادنا جو سادڪ. عربي ۾ "صوف" جي معنيٰ آهي اُن (پشم). صوفي سادڪ (صوفي مت جا هلندڙ) پشم جي ڪفني پهريندا هئا انهيءَ ڪري به انهيءَ لفظ جو استعمال انهيءَ معنيٰ موجب ٿيڻ لڳو. ڪن ماڻهن جو خيال آهي ته صوفي لفظ عربي جي "صفو" مان نڪتو آهي. "صفو" جو ارٿ آهي پوترتا يا پاڪيزگي. انهيءَ ڪانسواءِ هي به چيو وڃي ٿو ته جڏهن عرب لوڪ اللڏ ڪار ۾ پيل هئا تڏهن "صوفا" نالي واري هڪڙي اهڙي جاتي (فرقه) هئي جا جڳت جي پرپنچ کان جدا رهي مڪي جي شيوا ۾ لڳل هئي ۽ انهيءَ جاتيءَ ۾ جيڪي سنت ٿي گذريا، تن کي صوفي سنت ڪري سڏيا ٿون.

مسلمانن ۾ اهو ڪشاده دل فرقو، جو پرماتما کي پريتم (معشوق) جي روپ ۾ پوڄي ٿو، سو "صوفي" سڏيو وڃي ٿو. صوفي اوليائن ۽ فقيرن ۾ پوشاڪ ۽ ٻولي، ڌيان ۽ جپ جي ڪري ڪيترائي شاخون آهن جن جي خيالن ۾ تفاوت اوس ڏسڻ ۾ اچي ٿو ۽ پر اهي مڙئي هڪڙي ڳالهه ۾ شامل رهيا آهن ته ايشور جي پراپتا شڌ هردي ۾ ٿئي ٿي. صوفين جا ٻه مکيه درجا آهن:- هڪڙا اهي جي ڀڳوت پراپتا ۾ وشواس رکن ٿا ۽ ٻيا اهي جي ڀڳوان ۾ هڪ روپ ٿي سمائجي وڃڻ ۾ وشواس رکن ٿا. پهريان "الهاميا" چوائين ٿا ۽ ٻيا "اتحاديا".

توڙي ۾ جيڪڏهن صوفي مت جو سار سمجهڻ چاهيو ته ايترو ڄاڻڻ ضروري آهي ته صوفين جا اصول اڪثر ڪري اسانجي وشنو ڌرم جي پريم جي سادنا (طريقي) جي ڪيترن اصولن سان هڪجهڙا آهن. صوفي مڃين ٿا ته جا ڪجهه ستا (طاقت) آهي سا سموري پرماتما جي آهي ۽ سڀ ڪجهه پريو ۾ آهي ۽ پريو ئي سڀني ۾ آهي. ساڪار (Visible or having form) ۽ نراڪار (Invisible or formless) شيون سڀئي ايشور مان نڪتيون آهن ۽ پريو ۾ اوت پروت آهن. منش جون خواهشون ڀڳوان جي اڌين آهن ۽ منش ڪرم ڪرڻ ۾ آزاد نه آهي. هن شرير کان پهريائين به آتما (روح) هئي. اها هن شرير ۾ نيڪ اهڙي طرح بند آهي جئن پکي پڃري ۾. انهيءَ ڪري

صوفي موت جو قدر وڏي شوق سان ڪندا آهن ڇاڪاڻ ته سندن اعتقاد آهي ته انهي شرير جي ڀڃڻ کان پوءِ اسان جي اندر وارو پکي پنهنجي پريم پريتم جي وصل جو آنند لٽيندو. موت ئي ماڻهو کي شڌ ڪري پرماتما سان ملائي ٿو. پر پوءِ سان اساني روحاني ايڪتا ڪيستائين نه ٿي سگهندي: جيستائين اسان تي مالڪ جي مهر نه ٿيندي. انهيءَ مهر کي فيضان يا فضل الله چوندا آهن. خيالي پر صوفيءَ جو مکيه ڪرتويه (Bounden duty) آهي ته ايشور جو سمرڻ ۽ چنتن ڪري ۽ ڀڳوان جو نالو جپي پنهنجو جيون اهڙو سادو بڻائي جو کيس ايشور جو درشن حاصل ٿئي.

جڳت جي طرف کان منهن ڦيرڻ بعد جڏهن پرڀوءَ جي انتظاري جو ٻج هردي ۾ ڇٽجي وڃي ٿو تڏهن ساڌڪ جو نالو "طالب" ٿئي ٿو. جڏهن هو انهيءَ رستي ۾ پانڌ پيڙو ٿي هلي ٿو تڏهن کيس "مريد" سڏجي ٿو. ڪنهن گرو جي حڪم موجب جڏهن هو پاڪي ايشور جي پراپتي ۾ مشغول ڪري ڇڏي ٿو تڏهن سندس نالو "سليڪ" ٿئي ٿو. سڀ کان اول کيس خدمت ڪرڻ جي سکيا ملي ٿي. خدمت جي وسيلي ئي کيس عشق جي حاصلات ٿئي ٿي. عشق جي ذريعي کيس ايڪاگرتا ملي ٿي ۽ سندس سنساري موهه ۽ ممتا هميشه جي لاءِ ناس ٿي وڃن ٿا. پريم جي اگني ۾ جڏهن موهه ۽ ممتا آدڪ وڪار جلي وڃن ٿا ۽ سندس دل پاڪ ٿئي ٿي تڏهن سندس دل کي گيان (معرفت) جي روشني جي طاقت ملي ٿي. گيان جي اونهيءَ اوجل روشني ۾ کيس خالق جو جمال حاصل ٿئي ٿو. اها پريم جي مستي جي پورڻ اوستا (ڪامل درجو) آهي. انهيءَ بعد ساڌڪ وصل (ميلاپ) جي طرف وڌي ٿو، جنهن کان هو پري نٿو وڃي. هاڻ موت لاءِ هو ڌارڻا ۽ ڌيان (رياضت Contemplatation & Meditation) جي رستي انهيءَ آنند کي قائم ۽ محڪم بڻائي ٿو ۽ موت بعد "فنا" جو لطف وٺي ٿو. موت بعد صوفي پاڻ سرو آتم ياوسان پرماتما ۾ لين ڪري ڇڏي ٿو.

جهڙي ريت اسانجون چار اوستائون آهن:- ڪرم ڪانڊ، اپاسنا ڪانڊ، گيان ڪانڊ ۽ سڌ اوستا؛ تهڙي ريت صوفين جون به چار منزلون (اوستائون) آهن:- شريعت طريقت، معرفت ۽ حقيقت. انهن جو "انالحق" اسانجي اهم برهم اسمي (I am God) وانگر معنول رکي ٿو. صوفي طريقو ڀڳتي جي نموني ۽ مخالف نموني سان سرو آتم سمرڻ جي مقصد سان ئي هلندو آيو آهي.

ساڌڪ کي زندگيءَ جي واهپي هلڻ لاءِ ڇهن ڳالهين جي ضرورت آهي:- سچ ٻولڻ، چڱا ڪم ڪرڻ، سداچار يعني اخلاق، ست وويڪ يعني سچ ۽ ڪوڙ جي پروڙ ۽ ڪوڙ کي ڇڏي سچ گرهڻ ڪرڻ. ساڌڪ کي هڪ کڻ به اها ڳالهه وسارڻ نه کپي ته سڀ ڪجهه لئه ٿي وڃڻ بعد باقي هڪ پرماتما وڃي رهندو. شروعات ۾ به پرماتما هو ۽ جڏهن ڪجهه ڪين هوندو تڏهن به پرماتما رهندو. سڀڪجهه انهيءَ هڪڙي

مان نڪتو آهي ۽ منجهس لڳ ٿي ويندو. سنسار ۾ اسانجو رهڻ فقط وچين وقت جو رهڻ آهي. لنهنڪري انهيءَ جيوت کي ايشور روپ بڻائي رکڻ جي ضرورت آهي. پرماتما ته اسانکي هميشه پاڻ ڏي ڇڪي رهيو آهي پر اسين انهيءَ ڪشش کان هٽي ڏن ۽ مان جي ڳولا ۾ لڳا رهون ٿا ۽ مگر پرماتما اسانکي پاڻ ڇڪڻ کانسواءِ رهي نٿو سگهي. هو اسانکي جڳت جي پرپنچ کان هٽائي پاڻ ڏانهن کينچي ٿو. پريو جي طرف کان جا اسان کي ڇڪڻ جي ڪريا آهي انهيءَ کي صوفي آڪرشڻ (انجذاب) چوندا آهن - ۽ منش جي پريو ڏانهن وڃڻ کي آڪانڪشا اٿوا پريم چوندا آهن. جيتري اسانجي آڪانڪشا يعني چاهنا وڌي ٿي اوترو ئي سنسار اسانکان پري هٽي ٿو. ساڌڪ انهيءَ اوستا ۾ پريو جو پيارو "قبله" بڻجي پوي ٿو.

ايشور کي سڀ ڪجهه سمرپڻ ڪري (Dedicating all to Lord) پرماتما ۾ لين ٿي وڃڻ ٿي (To be one with God) صوفين جو انتهائي مقصد آهي. انهيءَ حالت جو بيان جلال الدين رومي پنهنجي پستڪ "مثنوي" (صفحه ۷۸) ۾ هن ريت ڪيو آهي.

پريتم جي دروازي کي ٻاهران ڪنهن کڙڪايو؟

اندران آواز اچيتو:- "ڪير آهي".

"مان آهيان" جواب هو.

اندران جواب آيو:- "انهيءَ گهر ۾ مان ۽ تون ٻئي ڪڏهن به رهي نٿا سگهون-

عاشق نراس ٿي موٽي ويو. سال پورا ئين جهنگ ۾ تپ (Austerities) ڪيائين، ورت (Fasts) رکيائين، پرارٿنائون (Prayers) ڪيائين. سال جي پوري ٿيڻ بعد عاشق موٽي وري معشوق جو دروازو کڙڪايو.

"ڪير آهي-" اندران آواز آيو

"تون آهين." عاشق جو جواب هو.

دروازو کليو- پريمي (Lover) ۽ پريتم (Beloved) ملي هڪ (One) ٿي ويا.

سڀ کان پهريائين صوفي مت جو آرنڀ ۸۰۰ عيسوي سنه کان اڳ پئلستائين ۾ ابو هاشم جي دواران ٿيو. پر انهيءَ کان اڳ ۾ ربيا يعني رابه ٿي گذري هئي ۽ انهيءَ وقت کان وٺي صوفي مت جي ڌارا اکنڊ روپ سان (Unceasingly) وهندي آئي آهي. قران جا اهڙا مثال جن ۾ ويا پڪ پريم سورروپ ۽ سڀني جو خير خواه پرماتما جي سچائي ۽ خوبصورتي جو بيان آهي سي صوفي مت جو آڌار ٿيا ۽ اڳتي هلي سندس آزاد بنياد به پيو. پهرياتين پهرياتين ابو هاشم فلسطين ۾ رملي ۾ "صوفي ساڌنا مندر" جو بنياد وڌو. اتان ٿي صوفي طريقي جي آڌار آزادانه طور هلڻ لڳي جا اڄ تائين هلندي آئي آهي. پريتم جي ذريعي پريم جي مستي ۾ سڀڪجهه سمرپڻ ڪرڻ جي ريت انسان جي دل کي انادي ڪال (ازل) کان پاڻ ڏانهن ڇڪيندي آئي آهي ۽ جيستائين منش ۾ هردو (Heart) آهي تيستائين اوڏانهن ڇڪبو ضروري.

صوفي مت ۾ هڪ ٻئي کان وڌيڪ سنت ۽ مهاتما ٿيا آهن جي آهن انداز ۾ اڳڻت (Countless). ٿيا گڻ ۽ گرهڻ ڪرڻ ٻئي طريقا

صوفين جي اپديشن جو سار آهي ته ٻئا ڳڻ واري طريقي ۾ جنهن جهان جي هر هڪ وستو ۽ هر هڪ عزيز چيز جو تياڳ اچي وڃي ٿو ۽ گرهڻ ڪرڻ واري طريقي ۾ پرماتما جي حاصلات لاءِ سڀني چڱين خصلتن جو ڌارڻ ڪرڻ ضروري آهي. ڪٺور تپ (Tedious Austerity)، دک ورت ۽ پرارٿنا اهيئي سندس مکيه ساڌن آهن. جڳهه جي تنگي سبب اسان ٿورڙي ۾ ٿي رابعه، حلاج منصور، بايزيد بسطامي، جلال الدين رومي ۽ حافظ جي باري ۾ ڪجهه احوال پيش ڪنداسين

رابعه

رابعه جو جنم بصري جي هڪ غريب ڪٽنب ۾ ٿيو. کيس ٽي وڏيون ڀينر هيون. سندس ماتا پتا جو ٿي وقتو موت ٿيو. ڪنهن آدمي کين هڪ شاهوڪار وٽ وڪيو. اهو شاهوڪار آدمي اهڙو سنگدل ۽ بي رحم هو جو ڪماري رابعه کان زبردستي ڪم وٺندو هو ۽ هميشه کيس ماريندو ۽ ڪٽيندو هو. هڪڙي اونداهي رات جو رابعه اٿان پڇي نڪتي. رات اونداهي، رستو اڻانگو، تابوڪاني ويچاري ڪري پيئي ۽ ڪٻو هٿ ڀڃي پيس. انهيءَ دکي حالت ۾ سائينءَ در ڌڻي تي متو ٽيڪي پرارٿنا ڪيائين! "اي پرماتما! مونکي پنهنجي انهيءَ خراب حالت تي دک نه آهي. مان شل توکي ڪڏهن ڪين وساريان ۽ تون هميشه مون تي راضي رهه. اهائي منهنجي وينتي آهي."

قرآن پڙهڻ ۽ ايڪانت ۾ پرارٿنا ڪرڻ رابعه جو مول ڪرم هو. اڌي رات جڏهن سڀيئي سمهي پوندا هئا تڏهن رابعه پرماتما کي پرارٿنا ڪندي هئي. هڪڙي رات جڏهن پرارٿنا ڪري رهي هئي "هي پريو! تنهنجي ٿي شيوا ۾ منهنجو رات ڏينهن گذري، منهنجي اها تمنا آهي پر مان ڇا ڪريان - تو مونکي بي وس نوڪرياڻي بڻايو آهي انهيءَ ڪري مان سارو وقت تنهنجي اپاسنا ۾ گذاري نٿي سگهان. انهيءَ لاءِ مونکي معاف ڪر."

سيٺ جنهن وٽ هيءَ نوڪرياڻي هئي سو سڀ ڪجهه ٻڌي رهيو هو. کيس پنهنجي ڪٺورتا (بي رحمي) تي سخت پڇان آئي. ربيا (رابعه) جي پيرن تي ڪري پيو. ڪانئس معافي گهريائين ۽ شرڌا ۽ ڀڪتي سان چيائين: "اي ديوي! جي تون منهنجي گهر رهندينءَ ته مان تنهنجي خدمت ڪندس. جيڪڏهن ٻي هنڌ وڃڻ چاهين ته تنهنجي مرضي." مالڪ جي من ۾ پرماتما جي پريرڻا سمجهي رابعه سيٺ کي نمشڪار ڪري موڪلائي ڪئي. اتان وڃي رابعه ڪٺور تپسيا ۾ حياتي گذاري.

مهاتما حسين انهن ڏينهن ۾ رهندو هو بصري ۾. رابعه سندس ست سنگ ۾ وينديي هئي ۽ ڌرم چرچا (گيان گوشٽ يا مذهبي بحث مباحثا) ۾ حصو وٺندي هئي. هڪڙي دفعي ورت رکي بن ۾ يوگ ابياس ڪيائين ۽ عمر جو وڏو حصو مکي ۾ گذاريائين جتي ابراهيم آدم کان ٿي ست سنگ ٿيندو تي آيو. زندگي پر برهمچريه پالي ايشور جو پڇن ڪندڙ ديوين دنيا ۾ گهڻو ماڻهو مس ٿيون آهن.

هڪ ڏينهن حسين رابه کان پڇيو! "ديوي! تنهنجو من شادي ڪرڻ چاهي ٿو؟" رابه وراڻيو: "شادي ته ٺهي ٿي بدن جي. پر مون وٽ بدن آهي ڪٿي؟ هي بدن مان ايشور کي ڏيئي چڪي آهيان. ٻڌايو ته ڪهڙي بدن جي شادي ڪريان؟" هڪڙي ڏينهن هڪڙي شاهوڪار کيس ڦاٽل ڪپڙن ۾ ڏسي چيو: "جيڪڏهن تون خيرات وٺين ته تنهنجو ڪنگالپڻو دور ٿي وڃي." رابه ورندي ڏنيس، "تون ڀلڄين ٿو. سنسار جي ڪنگالپڻي هٽائڻ لاءِ پڻ ڪان بيک مڱان چو؟ هن سنسار ۾ پرماتما جو راڄ ڦهليل آهي تنهن کي ڇڏي ٻئي کان چو پنان؟ جيڪي ڪجهه وٺڻو هوندو، سندس ئي هٿان وٺنديس."

هڪڙي ڏينهن رابه اچي بيمار ٿي. حال پڇڻ لاءِ عبدالعمر ۽ صفيان (Abdul Umar and Sufian) وٽس آيا ۽ چيائونس، "تندرستي لاءِ پرارٿنا چو نه ٿي ڪرين؟" رابه چيو: "هي ڇا چئي رهيا آهيو. منهنجي هن روڳ ۾ ڇا پرماتما جو هٿ نه آهي؟ مان ته انهيءَ جي ٻانهيءَ آهيان. ٻانهيءَ جي وري خواهش ڪهڙي ڪم جي؟ جيڪڏهن منهنجي مرضي پرماتما جي مرضي جي برخلاف هجي ته اها تياڳڻ جوڳي آهي."

رابه جي پرارٿنا هئي: "اي پرماتما! جيڪڏهن مان دوزخ جي خوف کان تنهنجي پوڃا ڪريان ٿي ته مونکي انهيءَ دوزخ جي باهه ۾ وجهه، جيڪڏهن مان بهشت جي لالچ سببان تنهنجي شيوا ڪريان ٿي ته مونکي بهشت حرام آهي. جيڪڏهن مان تنهنجي پراپتيءَ لاءِ تنهنجو پوڃن ڪريان ٿي ته مونکي پنهنجي لامحدود خوبصورت روپ کان محروم نه رکج."

رابه جا ڪي اپديش

(۱) ايشور کي سرو شڪتي مان (Almighty) سمجهڻ ئي ايشوريہ گيان (Devine knowledge) جو ڦل آهي (۲) جو ايشور جي پرارٿنا سان پورو ٿيل هوندي کي ايشور جي چرڻن ۾ سمرپڻ ڪري ڇڏي ٿو ۽ پنهنجي ساري سنڀال پرڀو تي ڇڏي ٿو ۽ سندس ڌيان پڇن ۾ رتو رهي ٿو، سوئي سچو مهاتما آهي. (۳) پوري ريت سجاڳ ٿيل من جو اهوئي ارٿ آهي ته ايشور کان سواءِ ٻئي ڪنهن به چيز جي سهاري نه هلي. جڏهن من انهي پروردگار جي خدمت ۾ لين ٿي وڃي ٿو پوءِ کيس ٻي ڪنهن چيز جي ڪهڙي ضرورت.

منصور

ايشور جي مارگ تي هلڻ ڪري منصور کي ڪيترين تڪليفون سهڻيون پيون ۽ ڦاڙي ۾ سوري تي چڙهڻو پيس. مڪي، بصري وغيره جو سير ڪري هڪ هو دفعو ڀارت ۾ به آيو. منصور "انا الحق" (I am God) جو جاپ ڪندو هو جنهن جو ارٿ آهي مان "ايشور آهيان" آدمي کيس "هو انا الحق" "He is God" هو پرميشور آهي" اهو جاپ ڪرڻ لاءِ چوندا هئا. منصور ورندي ڏيندو هو: "ها اهوئي درست آهي. انهيءَ جو مها ساگر (Ocean) چئني طرفين اڇلون ڏيئي رهيو آهي. انهيءَ ۾ منهنجو مان پڻو (First person or Individuality) ملي هڪ روپ ٿي ويو آهي. مان ڪهڙي طرح ڪا ٺٽس الڳ رهي سگهان ٿو. مان پنهنجو

منصور پڻو پلجي ايشور پڻو (Divinity) حاصل ڪيو آهي. هاڻي اوچي درجي کي چڙهي ننڍي درجو ڇو وٺان؟"

خليفي جي حڪم موجب منصور کي جيل ۾ بند ڪيو ويو. سندس مخالف ارادو ڏسي خليفي حڪم ڏنو "جيستائين هو انا الحق (مان پرميشور آهيان) چوندو رهي تيستائين کيس ماربو ڪٽيو وڃي ۽ پڇاڙيءَ ۾ کيس قتل ڪيو وڃي. لکين جي هرهڪ ڏک پسيان منصور کان نڪرندو رهيو "انا الحق انا الحق." آخر جلاد کيس سوري تي چاڙهڻ لاءِ وٺي ويو. موت کي ويجهو ڏسي منصور وري به زور سان "حق حق انا الحق" چوندو رهيو. هڪڙي فقير ونس اچي چيو: "پريم ڪهڙو ٿيندو آهي؟"

منصور جواب ڏنو: "انهيءَ جو مثال هاڻي ڏسندين، سڀاڻي ڏسندين، پرسين ڏسندين" انهي چوڻ جو مطلب هي هو:- "هاڻي مان قتل ٿيندس، سڀاڻي دفنايو ويندس، پرسين منهنجو ڪو به نشان نه رهندو." سوري کي وڃي منصور پريم مان پاڪو پاتو. پوءِ پاڻ سندس هٿ وڍيا ويا ۽ پوءِ پير. پنهنجي خون سان پنهنجي هٿن کي رڱي چيائين: "اهو هڪ پرماتما جي پريم جو وضو آهي." جلاد جڏهن سندس زبان ڪاٽڻ لڳو تڏهن منصور چيو: "ترسو ترس. مان هڪ ڳالهه چوڻ چاهيان ٿو. اها هيءَ آهي:- اي منهنجا پرميشور! جن مونکي تڪليف ڏني آهي تن کي سچي سک کان محروم نه رکجان. انهن تي ناراض نه ٿيءُ. انهن منهنجي منزل کي گهٽ ڪري سمجهيو آهي، هاڻي هو منهنجو سر لاهي ڇڏيندا. مان تنهنجي ديدار ڪرڻ ۾ سمرٿ (Able) ٿي سگهندس." دم ڏيڻ کان اڳ به آيتون چيون هئائين. زمين تي سندس هي آخرين آواز هو:-

اپديش

(١) جنهنجي سدائين ايشور طرف نظر آهي ۽ جو سنسار کان ورڪت آهي سوئي رشي آهي.

(٢) جي لوڪن جي اپيا چارن (ظلمن) کان ڪک نٿا ٿين سي ئي مها پرش آهي.

بايزيد بسطامي

پريم ۽ تياڳ جي مورتي بايزيد بسطامي سدائين ايشور چنتن ۾ مست رهندو هو. سندس ساري حياتي مالڪ جي بندگيءَ ۾ گذري. سندس موت به ايشور جي جاپ جپيندي ٿيو. سندس جنم ايشيا کنڊ جي بسطام ملڪ ۾ ٿيو. سندس ڏاڏو مورتي پوڄڪ هو ۽ سندس پتا هڪو مسلمان. ماتا جي چرڻن ۾ ئي کيس ڀڳوت ڀڪتي پراپت ٿي. بايزيد ڪڏهن به پنهنجي روزگار جي چنتا ڪين ڪندو هو. هڪو وشواس هوس ته پرماتما ضرور روٽي ڏيندو. جڏهن ڪوئي پرماتما جا گڻ ڳائيندو هو تڏهن سندس ڇهري ۾ آنند جي جهلڪ اچي ويندي هئي. جڏهن ڪوئي سندس تعريف ڪندو هو تڏهن هو اتان ناراض ٿي هليو ويندو هو. پاڻ پنهنجي ساڌنا بابت چيو اٿس: "سورهن ورهيه تائين جهان ۾ نڪمٽو رهندي معلوم ٿيم ته مان ڪهڙو نه بدچلن ۽ ناپاڪ آهيان. منهنجي من ۾ پرماتما جي ڀڪتي پيدا ٿي جاڳي تڏهن مون چيو:

اي پرماتما! اوهان کان سواءِ منهنجو ڪو به نه آهي. مان اوهان کي چاهيان ٿو ۽ ٻيو ڪجهه به نه. اوهين وڏي کان وڏا ۽ پرم ڪرپالو (Merciful) آهيو. مونکي اوهان کان ئي شانتي ملندي. مونکي پاڻ کان ذرو به الڳ نه ڪريو. منهنجي اکيان پاڻ کانسواءِ ٻي ڪنهن کي اڇڻ ڪين ڏيو."

پرماتما آشيرواد ڏنس: "جا تنهنجي مرضي"

"اهڙي ريت انهيءَ مونکي پنهنجو بڻائي ڇڏيو.

مون وٽ اهڙي زبان هئي جا اپيد پرماتما جي ذڪر کانسواءِ ٻيو ڪجهه به بوليندي نه هئي. منهنجي زبان سندس ساراهه ۾ ۽ منهنجي دل ۽ اکيون سندس ٻي بيان حسن ڏسڻ لاءِ مشغول رهنديون هيون. مان سندس سهاري جيئرو رهندو هوس. منهن جي زبان انهيءَ اپيد جي زبان بڻجي ويئي."

"اي پرماتما! مان اوهان سان پريم ڪريان ٿو جنهن ۾ اچرج جي ڪا به ڳالهه ڪانهي ڇاڪاڻ ته مان اوهانجو غلام، نماڻو ۽ بيوس بکاري آهيان. اچرج ته اهو آهي جو ايشور سرو شڪتيمان سرو ڪلا پرپور ۽ اپار ۽ وڏي طاقت وارو هوندي به مونکي پيار ڪري رهيو آهي." بايزيد جي ساري زندگي تپسيا ۽ ايشور ڀڪتي ۾ گذري هئي. سندس اپديش به تمام املهه آهن. ماڻهو جو سچو فرض ڪهڙو آهي؟ ايشور کانسواءِ ٻي چيز ۾ محبت نه رکڻ. ايشور جي ڪرپا کانسواءِ منش جي ڪوشش سان ڪجهه به ملي نٿو سگهي. جيڪو ايشور جي گڻن سان پاڻ کي پيٽي ٿو سو نيچ آهي جو ايشور جي نزديڪ آهي تنهنکي ڪهڙي ڳالهه جي ڪمي آهي؟ سڀ شيون ۽ ساري دولت سندس آهي. ڇاڪاڻ ته سندس عزيز دوست هر جڳهه موجود آهي ۽ ساري دولت جو مالڪ آهي. جيڪو آدمي بندگي ۾ اهو "اهم پڻو" دل ۾ سانڍي ٿو ته مان ڪريان ٿو "سو سچي بندگي نٿو ڪري."

جلال الدين رومي

ٻي انت پريمي ۽ ٻي انت حسن جي پوڄاري جلال الدين رومي جو درجو صوفي فقيرن ۾ عالي آهي. پنهنجي تصنيف "مصنوي" ۾ صوفي طريقي جو چڱي طرح وستار سان بيان ڪيو اٿس. صوفي ڌرم جي ٻڌائڻ وارو ٻيو ڪو به هن جهڙو ڪارگر پستڪ نه آهي. صوفين ۾ جو ٻن قسمن جا مارگ آهن: هڪڙو ويدانت مارگ ٻيو ڀڪتي مارگ- تن مان رومي ڀڪتي مارگي آهي. ڪل ستا (ڪل طاقت)! جي مرڪز ۾ ايشور اتي سوکيم (تمام لطيف) روپ ۾ موجود آهي. هو ڪل پريم ۽ ڪل حسن جو سمنڊ آهي. سرشٽيءَ جي ذري ذري ۾ سندس حسن جهلڪي رهيو آهي. دنيا جي پردي سڀان منش جي الاهي صورت لڪل آهي. الاهي صورت جي چمڪار ساري مخلوقات ۾ ظاهران ظهور آهي. پرم آنند (عالي راحت All-Bliss) جي حالت ۾ انڌڪار جو پردو هٽي وڃي ٿو. اندر نرمل ٿي وڃي ٿو ۽ پوءِ پرماتما جو ساکيات ڪار (مشاهدو) ٿئي ٿو. دوزخ

خواهه اگيان جي ڪابه سٽا نٿي رهي، ڇو ته اها سچ جي سورج اڳيان سان پنهنجو پاڻ ناس ٿي وڃي ٿي. سڀ ڪجهه فنا ٿي وڃڻ بعد هڪ پرماتما وڃي رهي ٿو جو اسان جو سڀ ڪجهه آهي.

چوندا ته رومي جنهن وقت پنهنجا جذبن سان ڀريل مصرع لکندو هو تنهن وقت سندس نزديڪ جي آدمي وڃنا هوندا هئا سي بي سرت ٿي ويندا هئا. رومي صوفي طريقي ۾ سنگيت ۽ نرتيه (Music & Dance) ٻنهي ڪلائن کي تحرڪ ۾ وڌو.

حافظ

پريم مارگي صوفين ۾ حافظ جو نالو ڏاڍو عزت سان ورتو ويندو آهي. سندس اپديش جو خلق تي ڏاڍو اثر پيو. هو دلي جذبات وارو سنت هو ۽ انهيءَ سبب هن جي دل مان نڪتل واڻي سڀني جي هردن تي پرڀاو وڌو. حافظ انهيءَ ڳالهه تي زور ڏنو ته ڪرمڪانڊ (شريعت) جي جار کي دور ڪجي. من، بدي، چت ۽ پراڻن کي پرماتما اڳيان پيش رکڻ گهرجي. سڀڪجهه ارپڻ ڪرڻ واري ريت لاءِ پنهنجي آتمڪ گرو (روحاني رهبر) کان رستو پڇي سندس آگيا موجب هلڻ گهرجي. حافظ جي اپديش جو تات پرج آهي ته سنسار جي راڳ دويش (پريتي ۽ اپريتي) کي مٽائي منش کي گهرجي ته پرماتما جي پريم ۽ سچي هارڏڪ پرارٿنا (True Heartful prayer) جو ساڌن ڪري. ايران جي گهر گهر ۾ حافظ جي اپديش جو ڏاڍو قدر ٿيو.

"سعدي"

سعدي کي "ايران ملڪ جي بلبل" ڪري سڏيو وڃي ٿو. هن پهريائين ٽيهه ورهيه پنهنجي ڌرمي پستڪن جي ابياس ۾ گذاريا ۽ باقي چاليهه ورهيه تيرٿ ياترا ۽ ڌرم اپديش ۾ گهاريا. ڀارت ورش ۽ مصر وغيره ديسن ۾ سير ڪري هن خوب ست سنگ ڪيو ۽ گيان پراپت ڪيو. سندس اپديش ۾ سدا چار يعني اخلاق تي سخت زور ڏنو ويو آهي. ڪڏهن به سنساري پدارٿن واسطي پرماتما کان گهر نه ڪيائين. ڀڪتي، گيان ۽ سدا چار سان ڀرپور سعدي جو جيون هڪ آدرشي سنت جيون آهي.

نوٽ:- مٿين ليک ۾ ليکڪ فقط ايران جي صوفين ۽ ڪي قدر عربستان جي صوفين جو ذڪر ڪيو آهي باقي سنڌ ۽ هند جي صوفين بابت شايد ڪيس ڪو احوال ڪونه ملي سگهيو آهي. سنڌ ۾ به شاهه عبداللطيف شاهه عبدالڪريم، روحل، دلپت ۽ سچل، بيڪس ۽ بيدل صوفي ٿي گذريا آهن پر شايد سنڌن واڻي "سنڌي" ۾ هجڻ سبب ليکڪ جي هٿ ۾ سندن ڪو به احوال ملي نه سگهيو آهي.

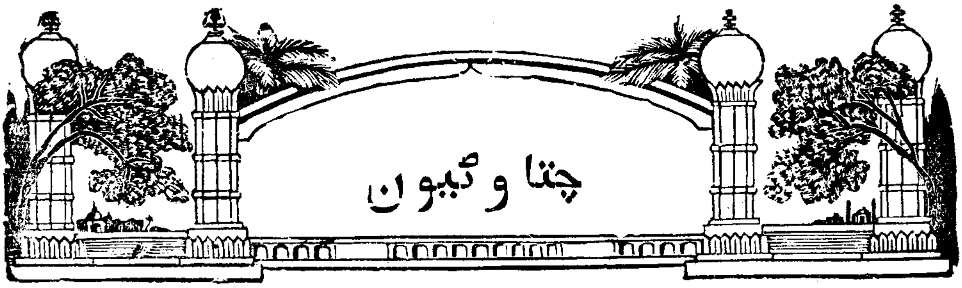

ليکڪ:- سوڀراج نرملداس [فاني]

(۱)

دنيا جو سفر

دنيا ۾ ائين گذار جئن ڪنول جو گل پاڻيءَ ۾، جنهن تي پاڻي ۾ هوندي به پاڻيءَ جو ڪو اثر ڪونه ٿو ٿئي. دنيا جي دکن کان ڇٽڻ چاهين ته دنيا جي پدارٿن سان دل ڪري ڪو ناتو ڪون رک، ۽ پاڻ کي هن جهان ۾ مسافر وانگي جاڻ. هي لوڪ آهي پرلوڪ جي پل. ان مان اٽڪل سان پنهنجو وهنوار پورو ڪري اڪري پار پوءُ. جو هتي اٽڪي سو پنهنجا ٻئي جهان بوڙي. بيڙي پاڻي تي هلي ٿي پر ساڳيو پاڻي جي بيڙيءَ ۾ اندر اچي ته بوڙي ڇڏيس. تون انهيءَ مان مت وٺ. سنسار جي لاڳاپن واري پاڻيءَ کان تون پلوءُ پالهو رک جي نه ته اهي لاڳاپا سگهوئي نهوڙي ناس ڪندءِ. هي من تون نام سان رچي رک ته هي دنيا جو سانگ توکي ڪو اثر نه ڪري.

(۲)

ماڻهن جي پيڙي چال

جنهن ڪم ۾ لڄ ٿيڻ جو ڪارڻ ئي ڪونهي تنهن ڪم ڪرڻ ۾ جنهنکي لڄ ٿي اچي ۽ جنهن ڪم ۾ لڄ اچڻ کپيس تنهن ۾ لڄ جو ڪو ويچار ئي ڪونه ٿو ٿئيس، ۽ جنهن ڪم ڪرڻ ۾ ڀٽتا جو ڪو سبب ڪون آهي تنهن ڪم ڪرڻ ۾ جنهنکي ڀوءُ ٿو ٿئي، ۽ جنهن ڪم ڪرڻ ۾ ڀؤ ٿيڻ کپيس سو ڪم جيڪو بي ڀئو ٿي ڪري ٿو، ۽ جتي وڪار جو ڪو وهم ئي ٿيڻ نه کپي اتي جيڪو وڪار ٿو ڏسي ۽ جا ڳالهه وڪار ڪري ڏڪار لائق آهي تنهن ۾ ڪو دوش ڪون ٿو ڏسي، اهڙو ماڻهو اوندي منورتي ڌارڻ سبب جتي ڪٿي ضرور دک ۽ ڪليش ئي پيو ڀوڳيندو رهندو.

(۳)

دنيا جا ڪم

دنيا جا ڪم پورا ٿيڻ جا نه آهن، ۽ جيڪو گهڻو گهڻي ان تي ئي گهڻو بوجهه پوي. اهو دنيا جو دستور العمل (وليوو) آهي. سياڻو سو جو قناعت ۽ تجويز سان پگهه جو پيچ پورو ڪري هتان لڏي، اياڻو اهو جو رات ڏينهن پنهنجو مغز ڪاڙهي لوڀ جي لاڳ تي ڪنهن نه ڪنهن بهاني بيهودا بوتا پيو اڏي، ۽ تنهن چوڻي انڌو اهو جو انهن بوتن تي وري ڪڏي ۽ پڏي. سائينءَ جي پياري حافظ شيرازيءَ جو وچن آهي:-

”گفت آسان گير بر خود کارها کز روي طبع
سخت ميگيرد جهان بر مردمان سخت کوش ها“
ٻي هڪ سياٽي چيو آهي:-
”کار دنيا کي تمام نکرد
هر چه گيريد مختصر گيريد.“

(۴)

ڏک ۽ سک

ڏک ۽ سک مناٺ ڪنهن سچي سورهيه جو ڪم آهي. انهيءَ اوچ اوستا وارو ڪو ورلو. پورن سنت سري گرو ارجن ديو جو هي وچن ”تيرا ڀاڻا ميٺا لاڳي“ انهيءَ اوستا ڏي اشارو ڪندڙ آهي. حضرت حافظ تو فرمائي ته دل هجيٽي رت ۾ ٻڏل ته به مک پيالي وانگر سرهو ڏار ۽ نه بنسريءَ وانگر ٽيءَ جو جي کو گهاءُ ٽيٽي ته ڪوڪون ڪرين. سائين لوڪ حافظ جو ڪلام جنهن جي طراوت ني پنهنجي ليکي سوهي آهي:-

”با دل خونين لب خندان بيا ور همچو جام
ني گرت زخمي رسد آئي چو ني اندر خروش“.

حضرت عيسيٰ ۽ دنيا

۱- چون ٿا ته عيسيٰ عليه السلام
 ڪيو عرض ”منهنجا اي پروردگار
۲- دنيا جو حسن جو تون پيدا ڪيو
 تون مولي اکين ساڻ مونکي ڏيکار“
۳- چون هڪ ڏهاڙي ڏٺائين ٻڍي
 سا ويندڙ جهنگل مان بنان يار گهار
۴- ٻڍيءَ کان پڇائين ته ”تون ڪير آن
 ته توسان ڪو آهي خويش و تبار“
۵- وراڻيو ٻڍي ”مان اها ڇوال آن
 هو جنهن جي ڏسڻ لاءِ توکي انتظار“
۶- ٻڌڻ سان هي عيسيٰ عجب ۾ پيو
 ”نه ڪنهن زال ۾ منهنجو آ ڪار و بار“
۷- چيائين ”ڪيو معاف منهنجي خطا
 منهنجو نان ۽ دنيا چون نا مدار“
۸- مسيحا چيو ”منهن تون پنهنجو پساءِ
 ڏسان ڪهڙيون قلبون ڪيون تو شڪار“

٩- ڪيائين پري برقعو منهن کان کڻي
چڏيائين ڪري راز کي آشڪار
١٠- ڪارو گندو منهن ٿي عيسيٰ ڏٺو
سوين ها چٽيل جنهن مٿان عيب و عار
١١- ڏٺائين سندس دست هڪ خون ۾
۽ ميندي هئي ٻي دست تي بيشمار
١٢- مسيحا پڇيو "هي ڪهڙو ڍنگ آ
ٻڌا مونکي معنيٰ انهيءَ جي مڪار"
١٣- چيائين اشارو ڪري خون ڏانهن
"ڪٺم تازو عاشق وڃي اڄ بزار
١٤- لڳائي مان ميندي آ ٻي دست کي
جو ٿي ڪو وري ٻيو منهنجو خواستار
١٥- اگر مرد هڪ تي قهر ٿي ڪيان
ته ٻي سان ڪيان دوستي آشڪار
١٦- ڪيان ٿي هزارين مان شوهر نوان
رهي پاڪدامن بدن برقرار"
١٧- تعجب مان تنهن کي مسيحا چيو
"اي ڏائڻ ڏنگي زشت روُ نابڪار
١٨- بدن تنهنجو رهندو ڪٿين پاڪ پوءِ
ڪرين ٿي جڏهن مڙس تون بيشمار"
١٩- وراڻيو ٻڍي زال دنيا تڏهن
"منهنجا مڙس نامرد ڪيا روزگار
٢٠- جي رغبت رکن ٿا مونسان آدمي
انهن ۾ نه مردانگي جا آثار
٢١- مگر جي ڏسان مرد: ميدان جا
سي ڪن ٿا هميشه ٻڍيءَ کان ڪنار
٢٢- اگر حال هڙو آ مڙسن سندو
تہ لاشڪ ٿي رهندس مان ڪنواري ڪنوار"
٢٣- چوي **ابن يمين** برادر ٻڌو
ڪيو قصه هي دل مٿان يادگار
٢٤- اگر مرد آهيو جي ميدان جا
ڪجو ڪين ڏائڻ جي هرگز پچار.
(پارسي جو ترجمو) موٽلداس ليجومل

مان ولايت ۾ ڇا ڏٺو

ليکڪ:- شيام لال ايم-اي، ٽي-ڊي (لنڊن)

جڏهن ڪو به هندستاني ريل مان لهي لنڊن ۾ قدم رکندو آهي تڏهن کيس اهو محسوس ٿيڻ لڳندو آهي ته مان ڪنهن نئين دنيا ۾ پهچي ويو آهيان. انگلنڊ ۾ ڪجهه ڏينهن رهڻ بعد اهو خيال جان تان مضبوط ٿيندو آهي.

سڀ کان پهرين ڳالهه، جنهنجو دل تي ڪافي اثر ٿئي ٿو، سا آهي ان ملڪ جو انتظام (Discipline). نه فقط اسڪولن ۽ ڪاليجن ۾ پڙهندڙ شاگرد، نه فقط فوج جا سپاهي ۽ سرڪاري نوڪر، بلڪ سارو ملڪ انتظام جي شڪنجي ۾ جڪڙيل آهي. قدم قدم تي انهي جا نمونا ڏسڻ ۾ ايندا. پيڙ جي وقت ريلوي اسٽيشن تي وڃو ن، سوين آدمي ٽڪٽ خريد ڪرڻ جي انتظار ۾ آهن، ليڪن شور، غل ۽ هلڙبازي جو نالو نشان به ڪونه آهي. سڀ ماڻهو ٻن ٻن جي قطار ۾ بيٺا آهن ۽ واري سان ٽڪيٽ وٺي رهيا آهن. اهڙي طرح هوٽلن جي دروازن تي، تماشن ۾، اسڪولن ۽ ڪاليجن ۾ جتي به ڏهن ويهن يا زياده ماڻهن کي هڪ دروازي کان لنگهڻو پوندو آهي، ايهوئي طريقو استعمال ڪيو ويندو آهي. ٻن ٻن جي قطارن ۾ اهڙي طرح بيهڻ کي انگريز "ڪيو" جي نالي سان سڏيندا آهن.

هڪ ڏينهن لنڊن جي هڪ مشهور سئنيما گهر ۾ ويم. تماشي شروع ٿيڻ کان اڌ ڪلاڪ اڳ پهچي ڏٺم ته سئنيما جي ٽن طرفن کان هڪ وڏو "ڪيو" ڪڙو ٿيو بيٺو آهي. تعجب جي ڳالهه اها هئي جو ماڻهن کي اهڙي طرح ڪڙي رکڻ لاء ڪو به پوليس جو سپاهي اتي موجود نه هو. اهو ڏسي مونکي بمبئي جي هڪ وڏي سئنيما گهر جو ويچار آيو، جتي چئين آنه واري ٽڪيٽ گهر تي هڪ لٺ بند سپاهي الهي ڪري بيهاريو ويو هو ته جيڪڏهن ٽڪيٽ خريد ڪندڙن ۾ جهيڳڙو وڌي وڃي ته هو لٺ کي هلائي لڙائي بند ڪري. منهنجي ڏسندي ڏسندي ان سپاهي کي ٻه ٽي دفعا لٺ استعمال ڪرڻي پيئي هئي.

اهڙي انتظام هئڻ سبب اتي عام آدمي قانون ٽوڙڻ کان ڏايو ڊڄندا آهن. جن خسيس ڳالهين ڪري هندستان ۾ وڏا

مان ولايت ۾ ڇا ڏٺو

ليکڪ:- شيام لال ايم. اي، ٽي. ڊي (لنڊن)

جڏهن ڪو هندستاني ريل مان لهي لنڊن ۾ قدم رکندو آهي تڏهن کيس اهو محسوس ٿيڻ لڳندو آهي ته مان ڪنهن نئين دنيا ۾ پهچي ويو آهيان. انگلنڊ ۾ ڪجهه ڏينهن رهڻ بعد اهو خيال جان تان مضبوط ٿيندو آهي.

سڀ کان پهرين ڳالهه، جنهن جو دل تي ڪافي اثر ٿئي ٿو، سا آهي ان ملڪ جو انتظام (Discipline). نه فقط اسڪولن ۽ ڪاليجن ۾ پڙهندڙ شاگرد، نه فقط فوج جا سپاهي ۽ سرڪاري نوڪر، بلڪ سارو ملڪ انتظام جي شڪنجي ۾ جڪڙيل آهي. قدم قدم تي انهي جا نمونا ڏسڻ ۾ ايندا. پهڙ جي وقت ريلوي اسٽيشن تي وڃون، سوين آدمي ٽڪيٽ خريد ڪرڻ جي انتظار ۾ آهن، ليڪن شور، غل ۽ هلڙ بازي جو نالو نشان به ڪونه آهي. سڀ ماڻهو ٻن ٻن جي قطار ۾ بيٺا آهن ۽ واري سان ٽڪيٽ وٺي رهيا آهن. اهڙي طرح هوٽلن جي دروازن تي، ناٽڪن ۾، اسڪولن ۽ ڪاليجن ۾ جتي به ڏهن ويهن يا زياده ماڻهن کي هڪ دروازي کان لنگهڻو پوندو آهي، اهڙوئي طريقو استعمال ڪيو ويندو آهي. ٻن ٻن جي قطارن ۾ اهڙي طرح بيهڻ کي انگريز ”ڪيو“ جي نالي سان سڏيندا آهن.

هڪ ڏينهن لنڊن جي هڪ مشهور سئنيما گهر ۾ ويم. تماشي شروع ٿيڻ کان اڌ ڪلاڪ اڳ پهچي ڏٺم ته سئنيما جي ٽن طرفن کان هڪ وڏو ”ڪيو“ کڙو ٿيو بيٺو آهي. تعجب جي ڳالهه اها هئي جو ماڻهن کي اهڙي طرح کڙي رکڻ لاءِ ڪو به پوليس جو سپاهي اتي موجود نه هو. اهو ڏسي مونکي بمبئي جي هڪ وڏي سئنيما گهر جو ويچار آيو، جتي چئين آنا واري ٽڪيٽ گهر تي هڪ لٺ بند سپاهي انهي ڪري بيهاريو ويو هو ته جيڪڏهن ٽڪيٽ خريد ڪندڙن ۾ جهيڙو وڌي وڃي ته هو لٺ کي هلائي لڙائي بند ڪري. منهنجي ڏسندي ڏسندي ان سپاهي کي ٻه ٽي دفعا لٺ استعمال ڪرڻي پيئي هئي.

اهڙي انتظام هئڻ سبب اتي عام آدمي قانون ٽوڙڻ کان ڊڄندا آهن. جن خسيس ڳالهين ڪري هندستان ۾ وڏا

جهيڙا ٿين ٿا، اهي ڳالهيون اُتي اُتي ئي پوريون ٿين. لنڊن جي هائيڊ پارڪ ۾ يهودي، رومن ڪئٿالڪ ۽ پراٽيسٽنٽ ڌرم تي ليڪچر ڏيندڙ ڪڏهن ڪڏهن سخت ڪلامي ڪندا آهن، مگر ڪڏهن به لڙائي يا جهيڙي جي نوبت ڪا نه آئي آهي. هڪ دفعي مان گھٽي وٽان لنگهي رهيو هوس. انوقت هڪ مرد ۽ هڪ عورت شراب پيئل اُن مان نڪتا ۽ ڪنهن ڳالهه تي سندن وچ ۾ جهيڙو ٿي پيو. هزارين آدمي اُن رستي تان پئي آيا ويا، مگر ڪنهن به اُن جهيڙي ۾ دخل نه ڏنو. هڪ هندستاني لاءِ اها تعجب جي ڳالهه هئي جو اُن جڳهه تي ڪا به ڀيڙ نه ٿي، اٽڪل ٻن ٽن منٽن لاءِ مان سڙڪ جي پرين پر بيهي اهو تماشو ڏسندو رهيس. ايتري ۾ اتي هڪ سپاهي آيو ۽ اچي بلڪل بيپرواهي سان عورت کي هڪ طرف ۽ مرد کي ٻي طرف روانو ڪري ڇڏيائين. ڏک جي ڳالهه آهي جو اسانجي ملڪ ۾ اهڙين ننڍين ڳالهين تي ڀيڙ اچي جمع ٿئي ٿي ۽ ڪئين خوفناڪ واقعا ٿين ٿا.

انگلنڊ ۽ خاص ڪري لنڊن جي پوليس بلڪل تعريف جي لائق آهي. هو مصيبت زده آدمين جا سچا مددگار آهن. هڪ دفعي آءٌ بازار مان لنگهي رهيو هوس ۽ مونکي سڙڪ ٽپي پرين پر وڃڻو هو. منهن جي پرسان هڪ لنگڙو حبشي بيٺو هو. اچانڪ چونڪ تي بيٺل سپاهي جي مٿس نظر پيئي. سپاهي پنهنجي هٿ جو اشارو بدلي ڇڏيو. سوين موٽرون هڪدم روڪجي ويون ۽ ڀيڙ ٻئي طرف چالو ٿي ويئي. سپاهي تيزي سان سڙڪ تي آيو ۽ وڏي پريم سان اُن حبشي جو هٿ پنهنجي ڪلهي تي رکائي اُنکي سڙڪ جي ٻي طرف پهچائي وري اچي هڪدم پنهنجي ڪم کي لڳو.

هڪ دفعي منهنجو هڪ دوست هڪ ناچ گهر ۾ ويو. ناچ ختم ٿيڻ تي پنهنجن دوستن کان موڪلائي جڏهن هو اسٽيشن تي پهتو تڏهن ڏٺائين ته سندس پئون بلڪل خالي هو. هن جو گهر اٽڪل پنجن ميلن جي مفاصلي تي هو ۽ اُن وقت رات جو هڪ وڳو هو. گهڻي غور ۽ خوض کانپوءِ هن پوليس جي سپاهي کي ڳالهه ٻڌائي. سپاهي بنا پڇ ڳاڇ جي کيس ڀاڙي جا پئسا ڪڍي ڏنا.

هڪ ٻي ڳالهه جا انگلنڊ ۾ ڏسڻ ۾ اچيتي سا آهي اتون جي ماڻهن ۾ وقت جي پابندي. اتي ۲۴ ڪلاڪن ۾ هڪ هڪ منٽ لاءِ ڪم مقرر آهي. انگلنڊ ۾ ڪهڙن وقتن تي ڇا ڇا ٿئي ٿو سو ڪو به آدمي ٻڌائي سگهي ٿو. وقت جي پابندي جي عادت سبب ماڻهو اجايو وقت ضايع نٿا ڪن. ريلوي ڪمپنين کي چارٽ آهي ته ڪهڙي ڏينهن ۽ ڪهڙي وقت کين زياده سواري جو بندوبست رکڻو آهي، هوٽل وارا سمجهن ٿا ته گراهڪن جي اچڻ جو ڪهڙو وقت آهي ۽ پوليس کي خبر آهي ته بازارين ۽ سڙڪن ۾ ڪهڙي وقت زياده ڀيڙ ٿيندي آهي. هڪ هڪ سال وارن ٻارن جي کاڌي، سمهڻ ۽ راند ڪرڻ جو وقت پڻ مقرر ٿيل آهي. اسانجي ملڪ ۾ ته بزرگ لوڪ به وقت جي پابندي جو ضرور نٿا سمجهن ۽ رات جو ۱۲ بجي ريل گاڏي ڪنهن وڏي

سٽيشن تي پهچي ٿي ته "تازا پڪوڙا" ۽ "گرم پوريون" جا آواز ڪنن تي پوندا.

[انگلنڊ جي آب هوا عمدي ڪا نهي. سال ۾ هڪ اڌ مهنو مس اهڙو ٿئي ٿو جنهن ۾ برسات نه پوندي آهي. ڪڏهن ڪڏهن ڏهن ڏينهن تائين سورج جو درشن نه ٿيندو آهي. ڪوهيڙي سبب حالت اڃا به وڌيڪ خراب ٿي ويندي آهي. اهڙي آب هوا ۾ گهرن جي، ڪپڙن جي، بدن جي ۽ ٻين چيزن جي صفائي رکڻ ۾ ڏاڍي دقت پيش ايندي آهي. انگريز ۽ خاص ڪري سندن عورتون ڏاڍي بهادري سان اهڙي خراب موسم جو مقابلو ڪنديون آهن. آسمان ۾ سورج درشن ڏئي ته هڪدم عورتون ٻارن جا ڪپڙا ڌوئي سڪائڻ شروع ڪن. جنوري ۽ فيبروري جي مهينن ۾ به، جڏهن اتي سخت سردي پوندي آهي، عام عورتون صابڻ جو پاڻي ۽ برش کڻي گهر کان ٻاهر نڪري پونديون آهن ۽ رڳڙي رڳڙي گهر جون مهاڙيون ۽ ايوان صفا ڪنديون آهن. گهر ۾ لڳل ڪڙڪين جي شيشن کي هڪ هڪ ڪري پوري طرح صفا ڪري چمڪايو ويندو آهي ۽ نه فقط ايترو پر سڙڪن، بازارين ۽ پبلڪ پارڪن ۾ ڪٿي به ڪن ڪچرو نظر نه ايندو. ٿوري ٿوري مفاصلي تي گند ڦٽي ڪرڻ جون جايون ٺهيل آهن. ماڻهو انهن هنڌن تي گند ڦٽو ڪرڻ پنهنجو فرض سمجهندا آهن. اهو ئي سبب آهي، جو اسانجي ملڪ جيان اتي جي بازارين ۾ ڪيلي وغيره جي کلن مٿان ترڪي ماڻهو پنهنجا هٿ پير نٿا ڀڃائن.

هندستان ۾ رهندي اسان کي ڪڏهن به ان ڳالهه جو ڌيان ڪونه ايندو آهي ته مناسب ۽ نيڪ ورتاءُ جي باري ۾ به اسان يورپ وارن کان پوئتي پيل آهيون. انگلنڊ ۾ ڪافي ڄاڻ سڃاڻ کان پوءِ ڪير به اوهانکان عمر، آمدني، شادي ۽ ڪٽنب وغيره جي باري ۾ ڪو به سوال ڪونه پڇندو. اهي ذاتي ڳالهيون آهن ۽ انهن جي باري ۾ پڇا ڪرڻ ڪري هو بري ڳالهه سمجهندا آهن. هندستان ۾ ته ڌاريا گڏبا ته به پهريائين مٿيان سوال پڇندا.

جيڪڏهن ڪنهن کي ڏهن ويهن ماڻهن جي پيڙ مان نڪرڻو پوي ته ڪيترا دفعا "معاف ڪر" (Excuse me) چوڻو ۽ ٻڌڻو پوندو.

انگلنڊ ۾ ماءُ پيءُ پنهنجن ٻارن کي سيکاريندا آهن ته ٻين سان ڪهڙي ريت ورتاءُ ڪرڻ کپي. ڪيترن ڏينهن جي تربيت بعد اتان جي ماڻهن سکي ڇڏيو آهي ته سڀني جي بهتري لاءِ اهو ضروري آهي ته پنهنجي آرام جو نه بلڪ ٻين جي آرام جو به خيال رکڻ کپي. اتي رات جو ١١ بجي کان پوءِ ڪو به گراموفون يا پيانو ڪونه وڄائيندو آهي. جيڪڏهن ڪوئي رات جو گهر دير سان ايندو آهي ته چپ چاپ دٻيل پيرن سان هلندو آهي ته جيئن ٻئي جي آرام ۾ خلل نه پوي. اسانجي ملڪ ۾ انهن ڳالهين جو گهٽ خيال رکيو ويندو آهي.

جيڪڏهن صبح جو ڇهين يا ستين بجي گهر کان ٻاهر نڪرندا ته هر گهر جي دروازي تي کير جون بوتلون رکيل ڏسڻ ۾ اينديون.

ڊيري جون موٽرون صبح ٿيڻ سان انهن بوتلن کي مقرر گهرن ۾ پهچائي ايندڙيون آهن. نيون تيار ڪرڻ وقت اهي بوتلون اندر ڪنيون ويندڙيون آهن. هڪ ٻن هفتن تي مان ڏٺو ته رات جي وقت خالي بوتلن سان گڏ هڪ هفتي جي کير جي قيمت به دروازن تي رکي ويندي هئي جا ٺيڪ ڊيري تائين پهچي ويندي هئي. اسانکي شرم سان گڏ اها ڳالهه قبول ڪرڻي پوندي ته اسانجي ملڪ جي وڏن وڏن شهرن ۾ به اها ڳالهه ممڪن نه آهي.

مونکي انگلنڊ جي پنجن ڇهن خاندانن ۾ مهينن جا مهينا رهڻو پيو پر ڪڏهن به ڪمري، پيٽي يا الماڙي کي تالي لڳائڻ جي ضرورت نه پئي، ان هوندي به هڪ پيسي جي چيز گم نه ٿي. مون سان گڏ رهندڙ هندستاني شاگردن به ڪڏهن اهڙي شڪايت نه ڪئي. فقط هڪ دفعي لنڊن جي هڪ هندستاني هوٽل جي سپا ليندڙ مونکي چيو هو: "مونکي اهو ٻڌائيندي ڏک ٿو ٿئي ته منهنجي هاسٽل ۾ ڪڏهن ڪڏهن چوري به ٿيندي آهي. پنهنجي ملڪ جي عزت بچائڻ جي خيال سان مان انهيءَ ڳالهه کي لڪل رکندو آهيان ۽ لڪي پنهنجن ٻارن جي چال چلگت تان انهي داغ مٽائڻ جي حتي المقدور ڪوشش ڪندو آهيان."

انگلنڊ جي هاڻوڪي ترقي جو گهڻو مدار اتان جي ٻارن جي تعليم تي آهي. پنجن سالن کان وٺي ١٤ سالن جي عمر تائين ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين جي تعليم مفت ۽ لازمي آهي. ٻن سالن کان پنجن سالن جي ٻارن لاءِ به سڪول آهن جنکي "نرسري" سڏيو ويندو آهي. انهن سڪولن ۾ ٻارن کي ٺيڪ طرح اٿڻ، ويهڻ، هلڻ، بدن صفا رکڻ، ڪپڙا پهرڻ، کائڻ، ڳائڻ ۽ نچڻ وغيره سيکاريو ويندو آهي. پنجن سالن کان ستن سالن جي عمر وارن ٻارن لاءِ (Infants Schools) آهن جنهن ۾ وندر سان گڏ ڪجهه پڙهڻ، لکڻ ۽ ٿوري ڊرائنگ به سيکاري ويندي آهي. وري ستن سالن کان يارهن ورهين جي عمر وارن ٻارن لاءِ "جونيئر سڪول" آهن ۽ يارهن سالن کان ١٤ سالن جي عمر وارن ٻارن لاءِ "سينيئر سڪول" آهن. انهن کان سواءِ ڪيترائي سيڪنڊري سڪول، ڪاليج ۽ يونيورسٽيون آهن. قوم جي ليڊرن پيدا ڪرڻ لاءِ هڪ خاص قسم جا سڪول آهن، جنکي "پبلڪ سڪول" سڏيو ويندو آهي. هندستان خواهه برٽش سلطنت جي ٻين حصن ۾ جيڪي وڏا وڏا آفيسر رهن ٿا سي انهن سڪولن مان پڙهي نڪتل آهن. دراصل گذريل پنجاهه سالن اندر تعليم ساري ملڪ جي ڪايا ئي پلٽي ڇڏي آهي.

دنيا جي ڪا به قوم ان ڳالهه جو فخر ڪري نٿي سگهي ته انهيءَ سڀئي ڳالهيون چڱيون آهن. انگلنڊ جي رهواسين ۾ به ڪيتريون اهڙيون ڳالهيون آهن جنجي تعريف ڪري نٿي سگهجي، مگر ڪنهنجي برائين تي نظر وجهڻ سان اسانکي ڪوئي به فائدو پهچي نٿو سگهي. اسانجو ڌرم ٿيڻ کپي ته ٻين ملڪن جي چڱين ڳالهين جي کوجنا ڪريون ۽ انهنجي پيروي ڪري پنهنجي ملڪ جي ڏينهن جي ٻيڻي ۽ رات جي چوڻي ترقي ڪريون.

رشيا ۾ مذهب خلاف جهاد

ليک:- ماڌوداس شوالومل

روس ۾ بولشيوڪي حڪومت کي برپا ٿئي اٽڪل ويهه ورهيه اچي گذريا آهن. انهيءَ عرصي اندر انهيءَ ملڪ ۾ جي حيرت انگيز ملڪي خواه ٻنگتي ڦيريون گهيريون اچي چڪيون آهن، تن تي مان هن ليک ۾ بحث ڇيڙڻ واجب نٿو سمجهان.

اها اسان جي ڪم نصيبي آهي جو اسين ٻاهرين دنيا جي ملڪن جي پورين ۽ سچين خبرن کان محروم آهيون. جيڪڏهن اسان جو ديس جاپان يا آمريڪا يا اٽلي جيان سوتنتر هجي ته اج روسي سوشلسٽ حڪومت جي آزمايل، ڪامياب خواه ناڪامياب پورهيتن، مزورن، ڪمين ۽ ڪاسبين جي بهتري ۽ بهبودي لاءِ ورتل اپائن کان پوري طرح واقف هجي.

خبرن پهچائڻ جون ايجنسيون، جن تي سرمايدارن جي ڇانو آهي، پئسن جي شاهوڪارشاهي جي آڱرين جي اشارن تي پيئون نچن ۽ اخبارون جي پئسي وارن ڊائريڪٽرن جي هٿن ۾ آهن سي سڀ ڪن نه سچين حقيقتن کي ڀارت جي بندر تائين پهچائڻ تي نٿيون ڏين ۽ جي ڪا سڌ اتفاقاً سندن اڻ گس چنبي کان ٻچي نڪري ٿي ته اها به ڪنهن ڇڙيل صورت ۾ ڪن جزوي ماڻهن جي هٿ لڳي ٿي ۽ عام جنتا اوندهه ۾ ٿا ڦوڙا هڻندي رهي ٿي. اڃان تائين اسان جي اخبارن ۾ اهڙيون خبرون شايع ٿي رهيون آهن جهڙيون روسي انقلاب جي ابتدائي واري زماني ۾ ڇپبيون هيون جن کي ڪو به بنياد ڪونه هو. ڪجهه وقت ٿيو ته هندوستان جي گهڻين انگريزي خواه ورنيڪيولر اخبارن ۾ هيٺين خبر وڏي شدمد سان ڇپجي ظاهر ٿي:—

”سوونيٽ روس ۾ گذريل سال ٻه لک ڌرمي سنستائون يا ته آگ جي اڳيان نذرانو رکيون ويئون يا ڊهرائي سندن وجود هن صفحه هستي تان مٽايو ويو يا انهن کي ٿيرائي کلبن ۽ سئنيما جي ٿيئٽرن جي صورت ونائي ويئي. روس جي پريزيڊنٽ جوزف سٽئلن هڪ اٺاهه ميڙ اڳيان تقرير ڪندي فرمايو ته سچي ڪميونسٽ يا بولشيوڪ لاءِ خدا جي هستي کان منڪر ٿيڻ لازمي

آهي ۽ هاڻ ڪين گڏجي اهڙي ڪوشش ڪرڻ کپي جنهن ۾ ٻئي سال گهٽ ۾ گهٽ ٽيه لک پڪا پڪا ناستڪ تيار ٿي وڃن."

غضب جو خاوند چا ٿي ته اهڙيون خبرون ڪيتري قدر وزندار، صحي ۽ قابل اعتبار آهن پر انهيءَ ۾ ڪا شڪ ڪانه ته ڪوبه انڪاري نه ٿيندو ته مذهب خلاف اهڙيون خبرون، هندوستان جهڙي مذهبي ملڪ ۾ روس جي حڪومت جي نظام ۽ سامسواد خلاف ڪيترو نه برو اثر پيدا ڪنديون. سوشلسٽ انقلاب جي تواريخ جي ڄاڻن کي معلوم آهي ته انهيءَ ٻئي ٻنگي مذهب ۽ ڌرم جي اوٽ ۾ سامسواد حڪومت کي برباد ڪرڻ ۾ اينتريون ته رنڊڪون ۽ اٽڪون وڌيون ويئون هيون، جو روسي حڪومت جي ڪارپردازن جي دلين ۾ انهيءَ قوم گهاتڪ ڌرم يعني مذهب لاءِ اينتري ته حقارت ڦهليل آهي جو جيڪڏهن سندن وس پڄي ته جيڪر هميشه لاءِ اهڙي مذهب کي قبرستان روانو ڪن ۽ اهڙي ٻئي ٻنگي ڌرم جي پرچارڪن کي پاڻي ڀيڪ لاءِ پريشان ۽ وياڪل بڻائي سندن مڙهه مسافرن ڏانهن روانا ڪن.

سوويٽ روس ۾ مذهب لاءِ اينتري قدر بر خلافي ڪهڙي ڪارڻ آهي ۽ هو هر ممڪن رستي انهيءَ شاهوڪارن جي رکيا ڪندڙ مذهب جي پاڙن پٽڻ لاءِ ڇو تيار آهن؟ ڏٺي ۽ ڌرم بر خلاف جدا جدا قسمن جون سوسائٽيون (Godless Leagues) وجود ۾ ڇو آيون رهيون آهن؟ انهن سڀني سوالن جي تسلي بخش جواب معلوم ڪرڻ لاءِ ضروري آهي ته اسين ابتدا کان وٺي انتها تائين روسي انقلاب جي تواريخ جو اڀياس ڪريون، جيئن اسين سمجهي سگهون ته هن وقت روس ۾ عيسائي چرچ جي ڪهڙي حالت آهي ۽ چرچ هلائيندڙ عيسائي پادرين، روسي رعيت ۽ روسي حڪمرانن جا هڪ ٻئي سان ڪهڙا تعلقات آهن.

انقلاب روس کان اڳ زار شاهي جي زماني ۾ اها عيسائي ديول زار کي 'ايشور جو نائب' (Little God) جي لقب سان سڏيندي هئي ۽ جاهل روسين کي ظالم زار شاهي ۽ ڪٽر پادري شاهي ذهن نشين ڪرائيندي هئي ته بادشاهه خلاف بغاوت ڪرڻ ڏٺي سان غداري ۽ پرماتما سان نافرماني ڪرڻي آهي. زار جي هرقسم جي زوري مڙهيل ظلمي قانون ۽ آرڊيننس کي خاموشي سان بجاوري ڪرڻ جي هدايت ڪئي ويندي هئي ۽ سندس ايجنٽن جي طرفان وقت بوقت مڙهيل ٽئڪسن ۽ ڏنڊن کي ايشور جو امر سمجهي سندس فيض ۽ فضل شڪر ڪري پورڻ روسي رعايا جا مکيه فرض هئا. جيڪڏهن ڪنهن غلطي وچان ڪنهن ماڻهو جي واتان حڪومت جي انتظام بابت ڪنهن

قسم جي شڪايت نڪتي ته اهڙي
انسان کي ڪافر سمجهيو ويندو هو.
اهڙي ڳري گناه لاءِ ڪهڙي به ڳري
سزا هلڪي سمجهي ويندي هئي.

هندوستان وانگر اُن جي ڪم نصيب
ديش جا عام ماڻهو بک ۾ پاهه پيا ٿيندا
هئا، فڪر ۽ فاقي جي زندگي بسر ڪندا
هئا ۽ بيماري جي ولهه ۾ ڪرڙي وانگر
ڪنبندا هئا ۽ ايشور جا عيوضي -
بادشاه، شهزادا، شهزاديون، مٺ پير
امير، واپاري، درباري ۽ وزير،
جاگيردار ۽ زميندار اسان جي غلام
ديس جي سردارن، سيٺين، وزيرن،
اميرن ۽ سٽيين پگهارن وارن يا سٽي
تي پليل ڪامورن وانگر عيش آرام
جي زندگي، عاليشان عمارتن ۾ وتيت
ڪندا هئا. اهي خدا ۽ مذهب جا
ڍونگي پوڄاري غريبن جي واهر ڪرڻ
بدران انهن سرمايدارن جي هٿن جو
هٿيار بڻجي کين وڌيڪ وياڪل ڪندا
هئا ۽ سندن بي علمي ۽ ابوجهائي جو
فائدو وٺي کين ذهن نشين ڪرائيندا
هئا ته اهي خدا ۽ قسمت جون مهربانيون
سمجهڻ گهرجن ۽ سڀ تڪليفون پنهنجي
ڪيل اڳين ڪرتوتن جو ڦل: سمجهي
سهڻ شيلتا جو سبق سکڻ گهرجي. نتيجو
اهو نڪتو جو اهي خدا جا پوڄاري
به خود وڏا جاگيردار ٿي پيا. روسي
زمين جو گهڻو حصو پادرين جي پوري
وانگر پادرين ۽ سرمايدارن جي زير بار
هيٺ هو. جڏهن بادشاهه ڪنهن باغيءَ کي
ڦاسي يا جنم ٽيپ جي سزا ڏيندو هو
ته پادري بادشاه کي دعا ۽ آسيس
ڪندا هئا ۽ انهيءَ موقعي جي خوشيءَ
۾ وڏا نماز ۽ جلسا رٿيا ويندا هئا ۽
گهر گهر ڏياري ملهائي ويندي هئي.
سامپي واد جي جنم داتا **ڪارل مارڪس**
اهڙي مذهب کي ”لوڪشاهيءَ جو
جاني دشمن“ ڪوٺيو آهي. زار جي
مخالفت ڪرڻ واري پارٽي جڏهن
ڏٺو ته فوج ۽ پوليس جيان عيسائي
ديول به عام مظلومن کي دٻائڻ ۽ زوري
غلام ڪرڻ جو هڪ زبردست هٿيار
ثابت ٿي آهي تڏهن انهن به ديول
جي مخالفت ڪرڻ شروع ڪئي.

سيڪنهن ملڪ ۾ سيڪنهن قوم جو
تعليم يافته طبقو هميشه پنهنجي مذهبي
رهنمائن، پادرين ۽ پيشوائن جي
چال چلگت ۽ هلت چلت تي تکي نظر
رکندو آهي ۽ پنهنجي ساده دل ۽ اکه
بوٽي اعتبار ڪندڙ هم وطنين کي
سندن ڪڪرمي ڪارنامن ۽ وحشاني
ڪارروائين کان آگاه ڪندو رهندو
آهي. ساڳيءَ طرح روس ۾ دماغ ۽ قلم
جا مالڪ ۽ انقلاب پسند فصاحت جا
صاحب پنهنجي تصنيفات ۽ گوهر فشاني
سان پادرين برخلاف زهر ڦهلائيندا
رهيا. هڪڙي روس جي مشهور ليکڪ انهن
خود غرض پادرين بابت لکيو آهي،
”هنن خدا جي خدائي کي نيلام
ڪندڙن جي ڪرتوتن کي ته ڏسو ته
بهشت جي دروازي جي ڪنجي

پنهنجي هٿن ۾ رکندي به، نه هو پاڻ اندر گهرن ٿا ۽ نه ٻين کي اندر وڃڻ ڏين ٿا."

روس جي مشهور انقلابي ذهنيت جي نيتا **هرزن** نه پاڻ تمام سخت لفظن ۾ پادرين جي ملامت ڪئي آهي. سندس انهيءَ وشيه تي ليک مطالع ڪرڻ ۽ غور ڪرڻ جي قابل آهن. ودوان هرزن چوي ٿو، "توهين مون کان هميشه وينتا ساڳيا سوال ڪريو ته مان چرچ ۽ مذهب جي مخالفت ڇو ٿو ڪريان ۽ پنهنجو قلم ۽ پنهنجو پنو انهن ڌرم جي گلا ڪندڙ فرقي جي لاڪ لاهڻ لاءِ هڪيو ٽڪيو ڇو ٿو رکان؟ مهرباني ڪري ٻڌو، ڪن سرلا ڪري ۽ اکيون تيز ڪري ٻڌو ۽ پڙهو. جڏهن اسان ملڪ ۾ زار جي ظلمن کان نجات حاصل ڪرڻ لاءِ آزادگي جو تحرڪ شروع ڪيو، تڏهن هي ديش گهاتڪ فرقو ڪڏهن پيرن مرشدن جي پناه هيٺ، ڪڏهن مذهبي ڪتابن جي اوٽ منجهه يا وري ڪنهن وقت ڪنهن جي سالگره يا ورسي ملهائڻ جي بهاني اسان جي اعليٰ ۽ اوچ ڪاريه ۾ رنڊڪون ۽ اٽڪون وجهندو رهندو هو ۽ ساده ۽ جاهل عام ماڻهن جو توج ڌپ ۽ ويساه جي وسيلي پاڻ ڏانهن ڇڪيندو هو. انهن پيرن جي پٿرن جي مقبرن يا عيسائي ديولين جي زيارتن ۾ لڪي پادرين جو وشواس هوندو هو ۽ نه وري سندن 'اڌايشور' زار ۽ سندس چاڙتن جو انهيءَ پٿر جي پوڄا ۾ اعتبار هوندو هو. پر اهو هڪ سولو ۽ وڌيڪ ڪارگر رستو هو جنهن ذريعي ويچارن ڪنگال ڪسانن، پيڙيل پورهيتن کي صدين لاءِ پنيلايو ويندو هو. انهيءَ بي نصيب ڏڪاڻيل ڪلاس کي پنهنجي دکي جيوت تي جيڪڏهن به چار آنسون وهائي پنهنجو بار هلڪو ڪرڻو پوندو هو ته اهو به هنن سنگ دل خدا جي خريدارن جي ديولين ۾. انهيءَ هوندي به انهن خود غرض ۽ پئسي جي پوڄاري پادرين جي ڪنورتا قائم رهندي آئي. عجب آهي ته سندن دماغ جو چراغ ٻجهي ٿي ڪونه ٿو. اي پادريو! خود اوهين به انهيءَ شڪتي جو ڌپ ته ڪريو جنهن جا ڌپ اوهين ابوجهن کي پيا ڏيو، چاڪاڻ جو اوهين بي زبانن، بي اجهن ۽ بکين جي واهر ڪرڻ بدران ملڪيت جي موه ۾ ڦاسي انهن کي وڌيڪ ۽ وڌيڪ ذليل ۽ دکي جيوت بسر ڪرڻ لاءِ جوابدار آهيو. اي خدا جي خدائي جا ٺيڪيدارو! ملڪ جي بهبودي ۽ بهتري جي صدقي، صدقي پنهنجي آقا زار جي مڪتي جي انهن ويچارن مجهولن جي اکين تي جهالت جي پٽي نه ٻڌو نه ته اوهان جو به اهڙو حشر ٿيندو جهڙو ڪ اندي گهوڙي تي چڙهيل سوار جو ٿيو هو جو پاڻ ته ڪڏ ۾ ڪريو پر پٺي ٻڌندڙ سوار کي به پاڻ سان گڏ ٻوڙيائين."

نومبر ١٩١٧ع ۾ جڏهن بولشيوڪ پارٽي رشيا ۾ ممتاز هستي جي مالڪ ٿي تڏهن به ان جي سڀ کان آخرين لحظي تائين زبردست مخالفت ۽ مقابلو ڪرڻ وارا اهيئي منحوس پادري هئا. سوشلزم جي برخلاف جيڪي فتوائون انهن خدا جي نيڪدارن ڏنيون، اهي پڙهڻ جي لائق آهن. آخر جڏهن هي ڪنهن به طريقي سان باز نه آيا تڏهن مجبوراً حڪومت کي سندن جائدادون، ملڪيتون، گهر ۽ جاگيرون ضبط ڪرڻيون پيئون. نه فقط کين ملڪيت کان بي دخل ڪيو ويو پر ٻارن جي تعليم به سندن هٿن مان زوري کسي ويئي. سياست کي مذهب کان صفا الڳ ڪيو ويو. **مارسيس هنڊسن** سچ چيو آهي، ”مذهب کي جنهن قسم جي مخالفت ۽ تباهي آڏيندڙ مقابلو سوويٽ روس ۾ ڪرڻو پيو آهي، اهڙي زبردست، خوفناڪ، معظم ۽ مهاڀاري جنگ اڄ تائين ڪنهن مذهب کي ڪانه ڪرڻي پيئي آهي.“ پڙهندڙن کي پوري تحقيقات کان واقف ڪرڻ لاءِ ضروري آهي ته مذهب خلاف جد وجهد هلائڻ جون سڀ تجويزون ڄاڻايون.

پهرين ڳالهه جا لينن جي پوئلڳن ڪئي سا اها هئي ته هنن پادرين کي ٻچن کي تعليم ڏيڻ کان ۽ بالغن ۾ پرچار ڪرڻ کان روڪيو ۽ انهيءَ حڪم جي عدولي کي سرڪاري ڏوهه ٺهرايو.

بولشيوڪ سرڪار نئون قاعدو عمل ۾ آندو ته ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون جيستائين بالغ نه ٿين، ايستائين سندن ڏيان تي غئبي ڳالهيون جهڙوڪ خدا ۽ روح، سزا ۽ جزا، بهشت ۽ دوزخ، فرشتو ۽ مڪتي وغيره خوفناڪ ۽ بحث طلب لفظ آڻڻ ڏوهه آهي. خدا ۽ سندس هستي به هڪ قسم جي سائنس سمجهي ويندي آهي جنهن تي بحث ڪرڻ جي موڪل پڪي عمر وارن ماڻهن کي ملندي آهي. تمام روسي ٻار اڄ ڪالهه وديالن ۽ سڪولن ۾ جدا جدا قسمن جي سائينس ۽ تعليم ۾ ماهر ٿي رهيا آهن، تنهن ڪري انهيءَ جو نتيجو اهو نڪتو آهي جو ٻالپڻ کان وٺي ٻين ڳالهين ڏانهن لاڙو هئڻ ڪري رشيا وارين جي دلين ۾ مذهبي جهيڙن جهڳڙن لاءِ جاءِ ڪانه بچي آهي.

ٻي تجويز هي ڪئي ته رشيا ۾ هفتي ۾ ڪم جا ڏينهن ڇهن بدران پنج ڪيا ويا آهن جيئن پورهيتن کي اڳي کان وڌيڪ فرصت، آرام ۽ وسرام ملي. اتي آرتوار جو ڏينهن موڪل ڪانه ڪئي ويئي آهي، تنهن ڪري پورهيت ماڻهو پادرين جي ڦندي ۾ ڦاسن ٿي ڪين.

ٽين ڳالهه جا هنن ڪئي آهي سا هيءَ ته هنن ديولين ۾ اچرج جهڙو ڦيرو آندو آهي. پراچين سمي کان وٺي عبادت گاهن ۾ تمام دنيا جي عيش آرام جو ذخيرو موجود هوندو هو. هي بندگي

ڪرڻ جا گهر عام ڪري ڦاسائڻ جا اڏا هوندا هئا جت ستين جا ست ٽوڙيا ويندا هئا، شاهوڪارن ڪي وڏيڪ مالا مال ڪيو ويندو هو ۽ غريبن ڪي پرمن ۽ دلين تي پيلائي ڦريو ويندو هو. انساني ڪاريگري جا تمام بهترين طريقا جي ڪتي موجود هيا ته اهي عبادت گاهن ۾ ئي هئا. جڏهن ساميوادين ڏٺو ته انهن وسيلن سان عام ماڻهن کي اسان کان پري رکيو ويٺو، تڏهن انهن ديولين کي ڊاهڻ بدران سير گاهن، ڪاليجن، سرڪاري آفيسن، سڪولن، يونيورسٽين، پريسن، اسپتالن، لئبررين سئنيمائن ۽ عجائب گهرن جي صورت ونرائي آهي. عام خلق جي دماغي واڌاري جو سڀ سامان ميسر ڪيو ويو آهي.

ڇوٿون ته روسين کي جمڻ واري پلڪ کان وٺي سڪراٽ واري سمي تائين ڄمڻ، شادي، طلاق ويندي موت جهڙن ڌرمي ڪريا ڪرمن تي پادرين جي آسري تي رهڻو ڪونه ٿو پوي ۽ اهو سڀ ڪم سرڪاري طرح رجسٽريشن وغيره طريقن سان ڪيو ويندو آهي.

پادرين، يعني مذهبي گرن جي پاڙ پنهنجي مريدن جي زالن جي دلين ۾ کتل ٿي ٺئي. سڄي دنيا ۾ عورتن جي زندگي لڳاتار محنت، ٻچن جي پرورش، گهرو ڪم ڪرڻ ڪري هميشه نماڻي، نرم ۽ صدق سان پريل ٿي ٺئي سو پنهنجي اداسائي ۽ غمگينين گهٽائڻ لاءِ هو مندرن ۽ پيرن ۽ فقيرن جي آستانن ڏانهن ڊوڙنديون آهن. انهيءَ لاءِ پنجون قدم جو ساميواد سرڪار کنيون، سو اهو جو زالن ۾ زبردست پرچار ڪيو ويو ۽ تعليم ڦهلائي وئي ۽ کين مردن جهڙا شهري حقوق ڏنا ويا چوديواري مان آزاد ڪري آزادگي، تعليم، سوشل زندگي ۽ ڪلب جيوت جو مزو چکايو. هاڻ هو اڳيون ٻڪريون ر ڍون نه آهن پر بي ڊپيون ۽ بهادر آهن. آزاد حياتي گذارڻ ڪري سندن دلين ۾ مردن کان وڌيڪ پادرين ۽ سندن ڍونگي مذهب لاءِ ڪراهت موجود آهي ۽ هو اهڙن ڌرمي جامي ۾ ڍڪيل شيطانن اڳيان سجدو ڪرڻ جي ضرورت محسوس نٿيون ڪن.

ڇهون قدم جو جوزف سٽالن کنيون آهي سو هي ته ماسڪو جي شهر ۾ مذهب جي نالي ۾ ڪيل ڪارنامن ۽ رانگن ۽ پادرين جي اعمالن ڏيکارڻ ۽ سندن لاءِ حقارت پيدا ڪرڻ لاءِ هڪ اعليٰ پيماني تي عجائب گهر کڙو ڪيو ويو آهي جتي ڪروڙين روسي ۽ مسافر هر سال اچي وڃي وڏي ڪراهت سان لعنت ۽ ڦٽڪار جا گل ڦٽا ڪندا آهن.

هندوستان ۾ به پڻ ڪانگريس جي آزادگي لاءِ هلايل پڌ ۾ انهيءَ ڌرمي فرقي ڪافي رنڊڪ وڌي آهي. شل

ايشور کري هندوستان ۾ به اهي ڏينهن جلد اچن جڏهن ڪروڙين ماڻهو، مفت خور سادن، فقيرن، ڀيک پنندڙن، ننڍي عمر جي شادي کي همٿائيندڙن، ودوائن کي گهرن اندر بند رکندڙن، سادو آرتي جي سکيا ڏيندڙن ۽ تيرٿ ياترا جو پورت ٻڌائيندڙن، کان نجات حاصل ڪن. مذهب جو مطلب لوکن دوکانداري ۽ سوداگري سمجهيو آهي. شل ماڻهو اهڙي انساني تمدن ۽ تهذيب تباه ڪندڙ ڪرت کان ڪنارو ڪن. شل ڀارت جي سنياسين، باون، ٺڪاڻيدارن ۽ ملن ۾ سائين اهڙي ساڃهه پيدا ڪري جئين هو ڪچ ڪمائڻ کان توبهه تائب ٿين ۽ صداقت جي پيچري جا پانڌيئڙا ٿي ڀارت جو اُڌار ڪن.

(اڙدو ۽ انگريزي ڪتابن تان ورتل)

ڪافي

عشق جي مڪتب ويهي ڪر درد جو دل ۾ درڪ
ڪوڙيون ڪتابن جون پڙهين هن هن وڏو آهي فرق

(١) اکرن ۾ جيڪي اڙياسي عشق چاڙهي نان چڙهيا
ڪنهن جي مڃن تا ڪينڪي آهن وڏا ساڙي سڙيا
هادي ڏنو جنکي حرف - ويڙهي ڇڏيا تن سڀ ورق

(٢) جيڪي خداء فرمائيو - روڳي تنهن لئي نا رهن
رشوا وٺي روازجي - ڪوڙا مسلا تا ڪهن
تيا طمع جا طالبو - أهي غرض پنهنجي منجهه غرق

(٣) عشق کان آزاد ٿيا - وردو وظائف تا پڙهن
منهن ڀڪي ماڻهن اڳيان - دعوتن تي تا ڊڙن
نقطو پڙهن جي نينهن جو - ڪن تال تسبين جا ترڪ

(٤) درياخان دفتر درد جا - جن ٿي پڙهيا سي مست ٿيا
ڀاڙيا نون سخن پنهنجا سچا - جيڪي هئون الست جا
فاني ٿيا في الله ۾ - سر ڏيون پڙهن ايهو سبق

(درياخان)

اتحاد تورانيت

ليک :- مولائي شيدائي

هاڻ ته جاپان ۽ ترڪي اهي ايشيائي طاقتون آهن جن پنهنجن بازن جي زور سان يورپ کي جهڪائي ايشيا جي عزت ۽ ناموري کي دنيا ۾ بلند ڪري ڏيکاريو آهي. پر ٻنهين قومن ۾ گهڻو فرق آهي. جاپان جيڪي به پنهنجي آزاديءَ لاءِ جنگيون جوٽيون يا هنوقت تائين جيڪي جنگيون ڪري رهيو آهي سي محض پنهنجي قوم جي فائده ۽ ملڪگيري لاءِ. سندس شاطرانه چالبازيون يورپ کان گهٽ ڪين آهن. ١٩٠٤ع ۾ روس ۽ جاپان جي جنگ The Russo-Japanese War وقت جڏهن جاپاني فوجن خشڪي رستي مڪڊن Mukden جي معرڪي ۾ ۽ بحري رستي جاپاني اميرالبحر ٽوگو Togo روسي ٻيڙي کي ناس ڪيو تڏهن ايشيائي قومن اهي سان چاتو ته جاپان سندن ڇوٽڪاري لاءِ ضرور سندن رهنمائي ڪندو.

ان باري ۾ ڊاڪٽر اَني بيسنٽ پنهنجي ڪتاب "انڊيا فري آر بانڊ" ۾ ڏيکاريو آهي ته "موجوده هندوستان جي آزادي جي هلچل کي روس ۽ جاپان جي جنگ مان گهڻي تقويت پهتي آهي." ڊاڪٽرائني بيسنٽ جو مٿيون خيال ٺيڪ آهي. جاپان ثابت ڪري ڏنو آهي ته مشرقي قومون هر حال ۾ مغربين جو مقابلو ڪري سگهن ٿيون. پر هنوقت جاپان جي ڪارروائين ثابت ڪيو آهي ته جاپان مشرقي قومن سان همدردي رکڻ بدران دشمني رکيتي. بخلاف اُنجي ترڪ اُها ايشيائي قوم آهي جنهن پنهنجيءَ آزادي جي جد و جهد سان گڏ مشرق جي ٻين قومن کي آزاد ۽ سجاڳ ڪرڻ لاءِ طرحين طرحين رستا اختيار ڪيا آهن. سندن مٿين قسم جو پروگرام اڃا تائين هلندو ٿو اچي. اسان اڳي ڏيکاري چڪا آهيون ته جڏهن "پان اسلامزم" جي ذريعي ترڪ اسلامي دنيا جي رهندڙن مسلمان قومن کي، هڪڙي مرڪز تي آڻي بيهارڻ ۾ ناڪامياب ٿيا تڏهن "انجمن اتحاد ۽ ترقي" The Committee of Union and Progress جي بيدار مغز ميمبرن وقت جي ضرورت آهر هڪ نئين تحريڪ "پان تورانيت" يا

"يني توران" Yeni Turan نالي شروع ڪئي. ترڪي انجمن اتحاد ۽ ترقي ۾ هونءَ ته گهڻائي ميمبر هوا پر انهن مان ٦ ڄڻا ته قابل تعريف تي گذريا آهن. اُهي نه فقط سياستدان ۽ مالي ڄاڻو هوا پر ايشيا جي بيداريءَ جا حامي به هوا. يورپ جي جگر ۽ قلب تي سندن ڪماليت جو سڪو ڄميل هو. سندن تعريف ڪندي مسز زينب چارلٽن Zeeneb Charlton لنڊن جي مشهور رسالي "دي نائنٽينٿ سينچري" The Nineteenth Century (ڊسمبر ۱۹۱۳ع) ۾ هڪڙو زبردست ليک Six Osmanli Patriots جي عنوان سان شايع ڪيو هو. اُنهن ڇهن مشهور معروف ميمبرن جا نالا هنريت آهن (۱) مارشل محمود شوڪت پاشا (۲) اَنور پاشا (۳) طلعت پاشا (۴) جمال پاشا (۵) نيازي بڪ (٦) جاويد بي. محمود شوڪت پاشا ۽ نيازي بڪ وفات ڪري چڪا هوا باقي بيا زنده هوا. پان تورانيت يا "اتحاد توران" ترڪي انقلاب جو هڪ نئون پهلو هو. مٿين تحرڪ جو بنياد به سلطان عبدالحميد جي زماني ۾ پيو پر ۱۹۱٦ ۾ عمل ۾ آيو ۽ ۱۹۲۲ ۾ سندس خاتمو ٿيو. ترڪ فرانس جي انقلاب پرور سرزمين ۽ فرينچ تعليم کان بيداري جو سبق پرائي چڪا هوا. اڳ ڏيکاري آيا آهيون ته ليان ڪاهون Leon Cahun جي وچ ايشيا جي تاريخ جي مهاڳ An Introduction to the History of Central Asia جنهن ۾ تاتاري ۽ منگول قومن جي فتح ڪندڙ چنگيز خان ۽ امير تيمور گورگان جي عظيم الشان ڪاميابين جو ناول جي پيرائي ۾ ذڪر ڏنل هو تنهن ڪتاب جا جلد ترڪي زبان ۾ ترجما ٿيا تڏهن ترڪن ۾ پنهنجي قديم تاريخ، قوم ۽ نسل تي فخر ڪرڻ جو شوق جاڳيو. عالمگير جنگ وقت جڏهن يورپ جي ٻين قومن ۾ مثلاً سلاف، پولس، لٽن ۽ ٽيوٽان ۾ قوميت جو ٻج پيدا ٿيو ۽ اُهي زبردست طاقتن کان آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ قوميت جي نشي ۾ هٿ پير هڻڻ لڳيون تڏهن ترڪي قوم جنهنکي يورپ جون عيسائي قومون صدين کان حقارت جي نظر سان ڏسنديون هيون اُهي ترڪ هينئر پنهنجن ابن ڏاڏن جي گذريل ڪارنامن کي ياد ڪري قوم کي سجاڳ ڪرڻ لڳا،

عرب جي صدين لاڪر سندن ماتحت هوا تن انگريزن ۽ فرينچن جي دم دلاسن ۽ ناڻي جي لالچ تي ساڻن حجاز، عراق ۽ شام ۾ غداري ڪئي. اهڙي تلخ تجربي حاصل ڪرڻ بعد ترڪن وچ ايشيا (پنهنجي قديم اباڻي وطن) ڏانهن رخ رکيو. ترڪ انقلاب جي هڪڙي پيانڪ ساگر مان لنگهي رهيا هوا. پر آشوب زماني ۾ انقلاب جي واقعاتن کي منهن ڏيڻ سان گڏ ترڪي اديبن، شاعرن ۽ ايڊيٽرن "ترڪ" Turk لفظ جي تعريف ۾ وڏا ليک لکيا ۽ شعر جوڙيا. روس ۾ رهندڙ تاتاري جوان، عبدالحميد خان جي زماني ۾

رشيا مان لڏي اچي ترڪيءَ ۾ گهر ڪري ويٺا هوا، جي صدين کان توراني قومن کي گڏائڻ جي خواب ۾ هوا، تن مٿين تحرڪ کي زور ورتايو. انهن ۾ اوغلي يوسف ۽ احمد آغا ييف جا نالا قابل يادگار آهن. اتحاد توراني جي دعوت اُن زماني جي قوم پرست ذهنيت جي بلڪل موافق هئي، ويتر اديبن ۽ شاعرن متس قلم کنيا، تن تہ هڪڙي قسم جي بجلي پيدا ڪري ڇڏي. جنهن ڪنڊن کان ترڪ اُن جي جهنڊي هيٺان اچي گڏ ٿيڻ لڳا. ترڪي مورخن مان نجيب عاصم جهڙن عالمن، جنکي يورپ جي زبانن تي ڪافي عبور حاصل هو، تن ترڪي جي قديم تاريخ کي اونداهي مان ڪڍي روشني جي سطح تي آڻي بيهاريو. مورخ احمد رفيق تاريخ جي خاص دورن کي قديم ثابتين سان رؤلق ورتائي ۽ ترڪي تمدن جي تاريخ کي علمي اصولن ۾ پيش ڪري هڪ نئين فضا پيدا ڪئي. ترڪي زبان جا اڳ عربي ۽ فارسي رنگ ۾ رڱيل هئي تنهنکي اديبن، شاعرن ۽ مورخن کي چنڊي ڇاڻي خالص ترڪي لباس ۾ آڻي بيهاريو. خوش قسمتي سان ترڪي شاگرد، جي فرانس جي مڪتبن ۾ تعليم وٺي ويا هوا، اُهي فارغ ٿي موٽيا. هنن اچڻ شرط ترڪي ڪتابن تي تنقيدن لکڻ ڪا نسواء ادبي بحث ۽ مباحثي جي بازار کي اهڙو گرم ڪري ڇڏيو جو ترڪي ادبيات جمهور جي زندگي جي هر هڪ پهلو لاءِ آئينو بڻجي ويو. حڪومت ترڪي جنهنجون واڳون انور پاشا ۽ طلعت پاشا جي هٿن ۾ هيون تن هن تحرڪ کي سياسي جامون پهرايو. وزارت داخلہ ۽ وزارت اوقاف تقويت ۽ تبليغ لاءِ خزانن جا در پٽي ڇڏيا. ترڪي جي مشهور اخبارن "اقدام"، "ترجمان حقيقت" ۽ "جون ترڪ" پنهنجا ڪالم ان لاءِ وقف ڪري ڇڏيا. انڪاسواء وڏيون وڏيون انجمنون مثلاً "ترڪ يوروڊ"، "ترڪ اُجاغي" "يعني توران" وغيره مٿين ڪم لاءِ برپا ٿيون. انور پاشا وزير جنگ پوئين انجمن جو صدر مقرر ٿيو. هن انجمن جي ميمبرن جي بلن تي يوري بگهڙ Grey Wolf جي تصوير نڪتل هئي. مٿين انجمن توراني قومن جي جاڳرتا لاءِ پنهنجا ايجنٽ روانا ڪيا. جرمني جا جنگ ۾ ترڪيءَ جو طرفدار هئي تنهن هن تحرڪ کي زور ورتائڻ ۾ ترڪن جي اخلاقي مدد ڪئي. نتيجو هي نڪتو جو استنبول کان وٺي منگوليا تائين رهندڙ وچ ايشيا جون قومون جهڙوڪ تاتاري، ترڪمان، اُذبڪ، تاجڪ ۽ ايراني اچي وڃن تا ۽ جي صدين کان غلامي جي بستري تي غفلت جي ننڊ ۾ ستل هئا، سي آزاديءَ جي ميدان ۾ ٽپي پيا. سر هئري ليوڪ Sir Harry Luke پنهنجي ڪتاب "دي ميڪنگ آف ماڊرن ترڪي" The Making of Modern Turkey ۾ ان بنسبت هڪڙو

خلاصو باب ڏنو آهي. مٿين تحرڪ ڪي زور وٺائڻ لاءِ انور پاشا فوجي قدم به کنيو. نومبر ۱۹۱۴ ۾ ۱،۵۰،۰۰۰ فوجن سان هن قفقاز ڏي ڪاهه ڪئي. ۱۹۱۶ تائين ترڪي فوجون گرانڊ ڊيوڪ نڪولس جي فوجن سان آرمينيا جي برفاني جبلن ۾ مقابلو ڪنديون رهيون. مٿيون بيان مسٽر آرمينيوس Arminius پنهنجي ڪتاب From Serajevo to the Rhine ۾ ڏنو آهي. سندس باب جو عنوان آهي "انور پاشا جو خواب" گرانڊ ڊيوڪ نڪولس جي فوجن کي انور پاشا جيتڻ ۾ ڪامياب ٿي ڪين سگهيو، پر سندس خواب البت سچو نڪتو. پهريون قفقاز جي رهندڙ قومن آذربئجان ۽ جارجيا وارن ۾ بيداري پيدا ٿي، تنهن ڪانپوءِ مٿين حرڪت ايران، بخارا ۽ سمرقند تائين پهچي ويئي. انهي جي قومن رشيا جي خلاف هٿيارن کڻڻ جو پڪو انجام ڏنو. ۱۹۱۷ ۾ پان تورانيت جو نئون دؤر شروع ٿيو. هڪڙي پاسي ترڪن عربن جي غداري ڪري بغداد هارايو، جنهن ڪري جرمني ۽ انور پاشا، برلن-بغداد ريلوي واري اسڪيم ۾ ناڪامياب رهجي ويا. ايراني نار جو رستو انگريزن جي قبضي هيٺ اچي ويو. ٻئي طرف کان رشيا ۾ انقلاب پوڻ ڪري، اتي بولشيوڪ حڪومت قائم ٿي ۽ اٽڪل ۸۰۰ توراني، ترڪي ۽ منگولي قومن جا نمائندا اچي ترڪيءَ ۾ گڏ ٿيا. ترڪي فوجون جي هنوقت باطوم ۽ تبريز تائين پهتيون هيون تن جرمنيءَ سان گڏجي مشرق ڏي وڃڻ لاءِ هڪڙو نئون رستو "هئمبرگ-هرات" Hamberg Herat وارو اختيار ڪيو. مٿين اسڪيم به ڪامياب ٿي ڪين سگهي. باڪو ۽ باطوم جي قيمتي تيل جي کاڻين لاءِ انور پاشا ۽ جرمن فوجي وزارت جو پاڻ ۾ تڪرار جاڳيو، پيو ته جنگ ۾ ترڪي جي شڪست کائڻ ڪري قريب هو ته ترڪن جي ڇهن سون سالن جي عظمت ۽ جلال جو هميشه لاءِ خاتمو ٿي وڃي ها. ڪا عجيب ۽ غيرمعمولي قوت پيدا ٿي ترڪن لاءِ زندگيءَ جو نئون سامان پيدا ڪري! اهڙي نا اُميدي جي غبار ۾ اُميدي جي جهلڪ نظر اچڻ لڳي. انجمن اتحاد ۽ ترقي جا ميمبر، جنهن جي مٿي تي ترڪي جو بوجهو هو، سي ترڪيءَ کي دشمنن جي حوالي ڪري ڀڄي ويا. انور پاشا بخارا ڏانهن ڀڄي ويو، جمال پاشا افغانستان ۾ پناهه ورتي ۽ طلعت پاشا برلن ڏانهن نڪري ويو. هو جلاوطني جي حالت ۾ به ماٺ ڪري ڪين وينا. انگوره جي نئي ڪمالي حڪومت مشرق کي بيدار ڪرڻ لاءِ، بولشيوڪن سان گڏجي، ۱۹۲۰ ۾ قفقاز جي شهر باڪو Baku ۾ اورينٽل ڪانگريس Oriental Congress برپا ڪئي، جنهن ۾ ترڪي ڊيليگيٽن ڪانسواءِ مشرق جي سيني ملڪن نمائندن حصو ورتو. مٿين

ڪانگريس کانپوءِ صدين جي روس ۽
ترڪي جي دشمني منجهي ويئي ۽ نئي
مضبوط دوستي جو آغاز شروع ٿيو.
جارجيا، آذربائيجان ۽ داغستان قفقاز
جي رهندڙ قومن جون رياستون
بولشيوڪن جي سائي هيٺ قائم ٿيون.
قارص Kars جو علائقو موٽي ترڪن
کي مليو. انور پاشا بخارا ۽ فرغانه جي
ترڪن کي فوجي تعليم ڏيئي، هڪڙي
فوج "بسما جلار" Basma jilar نالي
سان تيار ڪري بولشيوڪن سان جنگ
جوٽي پر جنگ ۾ مارجي ويو. اڄ وچ
ايشيا ۾ تاجڪستان، ازبڪستان،
خيوا ۽ بخارا جون رياستون قائم آهن.
اهي سوويت سوشلسٽ يونائيٽيڊ
رشيا جي ماتحت آهن، پر سندن
مستقبل شاندار نظر اچي ٿو. جمال پاشا
جو افغانستان ۾ هوسو اتي جو جوان
بخت امير سابق امان الله خان جي
رهنمائي ڪرڻ لڳو. سندس ڪوشش
سان افغانستان ۾ اصلاح جو دور
شروع ٿيو. اڄ به ترڪ غافل ڪين
آهن. ڪمال اتاترڪ جي سرپرستي
هيٺ عراق عرب، ايران، افغانستان
۽ ترڪيءَ جا دوستانه تعلقات قائم ٿي
چڪا آهن. مٿين دوستي جون حدون
يورپ ۾ ٿريس کان شروع ٿي هندوستان
جي سرحد سان لڳن ٿيون، جنهن ۾
چار ڪروڙ رهاڪو اچي وڃن ٿا. يورپ
وارا مٿين اتحاد کي "فور سائيڊيڊ
پئڪٽ" Four-Sided Pact ڪوٺين ٿا.
جي ايها روبڪار جاري رهي ته ڪو
وقت ايندو جڏهن نوجوان ترڪ
مشرق کي بيدار ۽ آزاد ڪرائڻ ۾
ڪامياب ٿي ويندا. هن بيان مان
پڙهندڙ ايشيا جي ٻن آزاد حڪومتن -
جاپان ۽ ترڪي جي مقصد جي آسانيءَ
سان پيتا ڪري سگهندا.

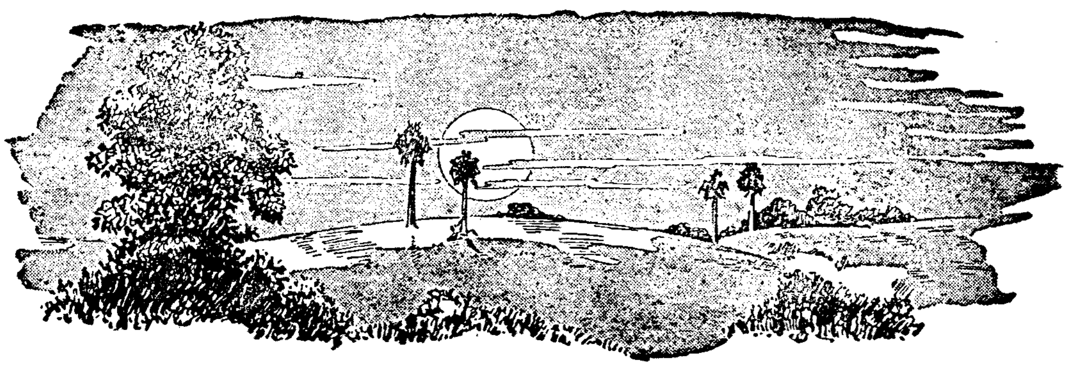

سک ۽ شانتي

ليکڪ:- ارجنداس - بي - تاروا ڻي (فنا).

ڪٿي آهي اُهو حقيقي سک، جنهن جي پائڻ لاءِ دل ۾ زبردست خواهش رهيٿي، ۽ جنهن لاءِ ساري دنيا ڀٽڪي پئي! ڪٿي آهي اُهو شانتي جو مندر؟ جنهن لاءِ مها پرش ۽ ٻين ڪيڏي نه ڪوشش ڪئي آهي ته به اُهو حاصل ٿي نه سگهيو آهي!!!

اُهو سک ۽ شانتي، جنهن جي پائڻ لاءِ هر شخص خواهشمند آهي، تنهن جي حاصلات لاءِ پاڻ کي قتل ڪرڻ لاءِ تيار ٿيو بيٺو آهي. انهيءَ سک ۽ شانتي جي تلاش لاءِ اميرلوڪ غريبن جا ڳلا ڪپين ٿا. ڪي تہ جدوجهد ڪري، ڀنڊوڻ، ڀير ۽ جبل ڀوائين ٿا؛ تہ من انهيءَ ڪوشش مان اميد سڦل ٿئي. ڪوئي ناچ تماشن؛ راڳ رنگن مان سک جي طلب ڪري رهيو آهي، تہ ڪوئي دنيا کان بي مک... ويراڳي... ٻڻجي، ڌيان ۽ سماڌي ۾ اُن جي پوڄا ڪري پراپڪار ۽ سنتوش جي مارگ سان انکي پائڻ جي خواهش رکيٿو. ڪي ڀوانتي شڪل اختيار ڪري ڪمزورن کي قابو ڪري اُنهن جو سک پنهنجي قبضي ۾ لائڻ چاهين ٿا، تہ ڪي بني نوع انسان ٻين تي ديا ڪري پريم مارگ ۾ اُنجي کوجنا ڪن ٿا. ليڪن ڇٽي نٿو سگهجي تہ اُنهن مان ڪير نيڪ رستي هلي رهيو آهي ۽ ڪير غلط رستي تي هلي پنهنجو وقت ۽ عمر برباد ڪري رهيو آهي. وقت وتيمت ڪرڻ لاءِ هنن کي ڪهڙو لائق رستو پڪڙڻ گهرجي ۽ ڪهڙو ڇڏڻ گهرجي. پهرياڻين ڪهڙي رستي جي اُنهن کي پرتال ڪرڻ گهرجي؟ اج ڪلهه اڪثر انسان دولت جي غلامي ڏيکارين ٿا ۽ چوندا تہ ”جهڙي طرح ستيہ يگيہ ۽ ترينا يگيہ ۾ ڌرم ۽ ستيہ جي مهما هئي، اهڙيءَ طرح اج ڪلهه جي لاءِ ڌن ۽ دولت جي مهما آهي.“

ليڪن اٿين پڻ ڏٺو ويو آهي تہ جي شخص اُن ۾ سک سمجهن ٿا ۽ انهيءَ کوجنا ۾ زندگي گذارين ٿا، انهن کي حقيقي سک نٿو ملي. جيتوڻيڪ اُن ۾ سک نہ آهي؛ پر ساري دنيا اُن جي طرف تيزي سان ڇو ڊوڙي رهي آهي؟ شايد ماڻهن کي کوج ۾ ڪائي ڪمي پيش ٿئي ٿي، مگر جن کي ايشور دولتمند بڻايو آهي ۽ عزت ڏني آهي؛ گهر، ٻار ۽ زال ڏني آهي، اُنهن کي بہ شانتي نٿي

رهي. اُهي رضا تي راضي رهڻ کان
پيا ڪيبائين. هميشه لالچ ۾ وڌيڪ
ڦاسندا رهن ٿا. ڪين سنتوش نہ آهي،
هميشه حرص وڌندو رهيندو... جو
ڪڏهن بہ پورو ٿئي نٿو سگهي. ڪي
ڪي تہ اُن گهمنڊ ۾ ايترو چور ٿي ٿا
وڃن جو پنهنجا فرض بہ ڀلجيو وڃن ٿا.
ڪي اُن کي نسورو خواهشن جي
پورت جو وسيلو سمجهن ٿا ۽ چون ٿا
تہ ڪائو...... پيئو ۽ موج ڪريو......
"Eat, drink and be merry for tomorrow thou shalt die." پوءِ شانتي
۽ سک ڪٿي نصيب ٿيندو؟

ڌن دولت ۾ سک آهي، جيڪڏهن
اُن کي مناسب رستي صرف ڪيو
وڃي. ايشور جي ڏنل دولت تي
سنتوش ڪرڻ گهرجي ۽ اُن دولت
مان توفيق انوسار غريبن دکين ۽ يتيمن
جي ڀلائي ڪرڻ گهرجي. اهڙيطرح
آتما کي سچو سک پهچي سگهيٿو.

ليڪن سک حاصل ڪرڻ جو هي ۽
رستو ڪٺي ناقابل نہ هجي تڏهن بہ
ڪٺن اوس آهي. ماڻهو اڪثر ان
ريت هلندي بہ پنهنجي ڀرم ۾ رهن ٿا.
ڏٺو ويو آهي تہ اُن رستي تي هلندڙ مسافرن
مان ١٠٠ تي صرف ١٠ منزل مقصد تي
پهتا آهن، باقي ٩٠ هيڏانهن هوڏانهن
ڀٽڪي تباهہ ٿي وڃن ٿا، انڪري
اهو رستو نيڪ نہ آهي. مان تہ اُن
رستي جي تلاش ۾ آهيان جنهن تي
هلڻ وارا ضرور ٿي پنهنجي مقصد ۾
ڪامياب ٿــي سگهندا. اُهو رستو
ڪهڙو آهي؟ ڇا اهــو رستو غريبن
جي جهوپــڙين وٽان لنگهـي ٿو؟
ليڪن اهو بہ تہ تڪليفن ۽ مصيبتن کان
خالي نہ ٿو معلوم ٿئي. غريبن کي اميرن کان
خوف، پوڇن جي دقت، ڪپڙن جي
کوتاهي ۽ رهڻ جي واسطي پڳل
پونگي. غريبن ۽ ڪنگالن جا ٻچا ماني
گيهي لاءِ پيا ڳيا ٿين، سوديـن ۾
اُگهاڙا بدن ٿر ٿر ڏڪن ۽ ڦتڪن ٿا،
غريب ٻچڙوال اُن حالت تــي روز
آنسون وهائن ٿا. پر، ڀلا اُهو سک
۽ شانتي ڪٿي؟ تڏهن ڀلا ڇا ۽ ڪهڙو
رستو پڪڙڻ گهرجي؟

دولتمند کي اهنڪار آهي، لالچ
آهي، خودغرضي آهـي ۽ چورن
بدمعاشن جو ڊپ اٿس. غريبي ۾ دک
آهي کاڌڻ پيئڻ جو، ۽ گهڻا ٿي آهي
مان مرجات جي، تڏهڻ ڀلا ڪهڙو
رستو اختيار ڪرڻ نيڪ آهي؟

هڪ نوجوان چنتا ساگر ۾ ٻڏندو ترندو
درياهہ جي ڪناري تي ڪلاڪ کن
وينو هو. اچانڪ ويڇڙائي وارن
گهاٽن وڻن مان هڪ جٽادراي ڪيس
ايندو نظر آيو. اُن مها تما جو چهرو
سورج جيان روشن ۽ منور هو. نوجوان
اُٿي ڪري کيس پرڻام ڪيو.

مها تما نوجوان جي پاسي ۾ اچي
وينو. آگيا وٺي نوجوان بہ هڪ طرف
ويهي رهيو. مها تما چوڻ لڳو، "ٻچا!
توکي هتي هر روز ويهندي ڪيترا

کلاک ٿيا آهن؟ تون کھڙي ڳالھ جو ويچار ڪري رهيو آهين، سو مان ڄاڻان ٿو. تون سنسار ۾ جو دک سمجھين ٿو سو اصل دک نه آهي، ۽ جنهن کي تون سک سڏين ٿو سو حقيقت ۾ سک نه آهي. جنم ۽ مرڻ، سڀ کان ڀاري دک آهي، جو انسان کي سھڻو پوي ٿو. ان جي تدارڪ جو، ان جي دور ڪرڻ جو نالـو سک آهي. اُن کي "موکش" چئجي ٿو. موکش پائڻ لاءِ تون سڀ کان پهرياتين پنهنجو پاڻ کي وس ۾ ڪر ۽ ايشور سان پريم ڪرڻ سک. جڏهن تون خود ان جو (پرميشور)، ۽ هو تنهنجو ٿيندو تڏهن ئي توکي سچو سک ۽ شانتي حاصل ٿيندي."

نوجوان- "جا دنيا کان کنارو ڪرڻ، جهنگل جي رهائش اختيار ڪرڻ ۾ سک حاصل ٿي سگهيتو؟"

مهاتما- "منهنجو مطلب سنسار ڇڏي، جهنگل ۾ رهائش اختيار ڪرڻ سان هرگز نه آهي. جيستائين تون پنهنجي اندرين تي پورو قبضو حاصل نه ڪندين تيستائين تنهنجو جهنگل ۾ ويهڻ بيسود آهي. پريوءِ سان سچو پريم تڏهن ٿيندو، جڏهن تون اُنجي هر هڪ چيز سان سچو پريم ڪرڻ سکندين. پراڻي ماتر سان پريم، قوت انوسار همدردي ۽ ايشور جي پيدا ٿيل هر هڪ چيز سان جاڻ ۽ صحيح استعمال، اهو ئي ايشور پراپتيءَ جو رستو طيءِ ڪرڻ آهي. جڏهن هيءَ نيڪ خيال تنهنجي دل ۾ داخل ٿيندا تڏهن تون هنجو پيارو ٿي سگهندين. سنسار کي ڀلي پيار ڪر، پر اُن ۾ غرق نه ٿيءُ. هيءُ سنسار اُن گهڙي (دلي) جيان آهي جنهن ۾ ڪنن ٽائين مصري جي چاشني ڀري رهــي ٿي. اُن ۾ رهندي به، تنهنجي حالت اُن مکڻ واڱر هئڻ گهرجي جا آتم ترپتي جي واسطي بي صبر ٿي گهڙي جي اندر ٻڏي وڃي ٿي، ۽ جان ڏي ٿي. پر تون اُن ماکي جي مک جيان ٿيءُ جا گهڙي جي ڪني تي چست ٻڌجي ويهي رهي ٿي ۽ وشين جو سواد وٺندي به موقعي اچڻ تي پريو جا گن ڳائيندي اُڏامي وڃي ٿي. اڄ فقط ايترو ئي ڪافي آهي. ٻيهر ڪنهن موقعي ملڻ سان اڳتي ٻڌائيندس. حال متين ٻڌايل ڳالهين جو ابياس ڪر."

ايترو چئي مهاتما هڪ طرف وڃي ويندو رهيو. نوجوان جي دل ڪجھ هلڪي ٿي ۽ هو خوش ٿيندو گهر موٽي آيو.

وڏي دل

وزن:- فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

بحر:- رمل مثمن محذوف

ڪر دنيا ۾ دل وڏيري - تون نه رهه، مان ٻي رهان؛
آڻ من ورليءَ ۾ ڦيري - تون نه رهه، مان ٻي رهان.

١- آڻ عزازت ڪان نه آهي شخصيت ۾ جاءِ جي،
دل جي ڪنهن همدرد ياڳي ۾ پلا ٿوري نه ڏي؛
تنهنجي منهنجي ڪر جهڪيري - تون نه رهه، مان ٻي رهان.

٢- گرچ هموطني نه آهين، ديس واسي ٿي گذار،
ديس واسيءَ ڪان وڏو دنيا نواسي ٿي نهار؛
ڏر نظر پختي پڪيري - تون نه رهه، مان ٻي رهان.

٣- تنگ مذهب ۾ نه ماپون، قوميت ۾ جاءِ ڏي؛
پاڻپيءَ، انسانيت، روحانيت ۾ جاءِ ڏي؛
چڙ دنيءَ جي ديد ميري - تون نه رهه، مان ٻي رهان.

٤- پنهنجي شاهي محل مان جي گهٽ ڪنديون ڪا ڪوٺڙي،
بي اُجهي مون جهڙي لاءِ پوندي نهي سڀ جهوپڙي؛
ڪر تمنا گهٽ تڪيري - تون نه رهه، مان ٻي رهان.

٥- تنهنجي دسترخوان تان جيڪي وڃي افراد ٿو،
بالفضوليءَ جي هٿان جيڪي ٿئي برباد ٿو؛
تنهن تي ڪر چوڪس چنگيري - تون نه رهه، مان ٻي رهان.

٦- عشرتي پيالي مان تنهنجي بوند جي هڪڙي بچي،
هوند داڻا آن جا ٿي قوت غربا ۾ اچي؛
ايءَ بچت برڪت پليري تون نه رهه، مان ٻي رهان.

٧- باغ عشرت تنهنجي مان جي پور ڪندين جا بچن،
بي يتيمن پونگن يتن جا هوند تي لوڙها پون؛
سمجهه رک سالم سچيري - تون نه رهه، مان نه رهان.

٨- ملڪ گيريءَ جي هوس؟ هن پيٽ چنتا جي سمي!
خون هارڻ جي اچا؟ **بيوس** سيپتا جي سمي!!
روز روشن ۾ انڌيري!!! تون نه رهه، مان ٻي رهان.

ڪشنداس تيرٿداس ڪتري (بيوس)

News, Notes and Comments

معلوم ٿو ٿئي ته سنڌ سرڪار ويچار ڪري رهي آهي. ته ڪي اهڙا پاو ونجن جنهن ڊاڪٽر وڃي ڳوٺن ۾ اسپتالون کولي ويهن. سرڪار هن سال جي بجيٽ ۾ ويهه هزار روپيه رکيا هئا ته جيڪي ڊاڪٽر ڳوٺن ۾ وڃي ويهن تن کي سرڪار پاران ڪجهه لوازمو ڏجي پر ڏسجي ٿو ته فقط سکر ضلع ۾ هڪ ڊاڪٽر سرڪار جا شرط قبوليا آهن. چوڻ ۾ ٿو اچي ته ان ڪري گهٽا ڊاڪٽر ڪو نه آيا، ڇاڪاڻ ته سرڪار جو شرط هو ته جن ڊاڪٽرن کي سرڪار جو لوازمو ملندو سي ٽيهن روپين کان گهٽ ڪمائي وارن کان في نه وٺندا. سرڪار ان ڪري ويچار ڪري رهي آهي ته شرطن ۾ ڪجهه ڦيرڦار ڪجي.

معلوم ٿو ٿئي ته گڏيل علائقن جي ڪانگريس وزارت پرگڻي جي ٧٨٨ ڳوٺن جي سڌاري لاءِ ٥ لک روپيه منظور ڪيا آهن.

ڪماري جيني سپاهيملاڻي سنڌ اسيمبلي جي ڪانگريس ميمبر سنڌ اسيمبليءَ ۾ هڪ بل پيش ڪيو آهي ته هندو زالن کي ملڪيت ۾ ورثي جو حق ملي.

سر ليج بهادر ساپرو ۽ سر اڪبر حيدري تازو وائسراءِ سان ملاقات ڪئي. راجنيتي مرڪزن ۾ هن ملاقات کي وڏي اهميت ڏني ٿي وڃي.

لارڊ لوٿين هندوسڀا جي اڳوانن کي ملاقات ۾ چيو ته فيڊريشن هندوستان ۾ هڪ سال اندر برپا ٿي ويندي.

لنڊن ۾ هڪ هٽراڏو ماڻهو ناهيو ويو آهي جنهن سڀني ڊاڪٽرن ۽ سائنسدانن کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيو آهي. اهو هٽرادو ماڻهو سگريٽ ڇڪي ٿو، موٽر هلائي ٿو، شراب پيئي ٿو، ٽوپلو ڪڍي ٽرمائيءَ سان سلام ڀري ٿو ۽ گهر جو ڪم ڪار ڪري سگهي ٿو. اهو ماڻهو لنڊن جي سيواءِ هوٽل ۾ رکيل آهي ۽ سندس نالو ريوپرٽ آهي.

ريوپرٽ کي لنڊن ۾ هڪ انگريز مسٽر ڪروزيگر آندو آهي جنهن کي منع ٿيل آهي ته انجي ٺاهيندڙ جو نالو ظاهر نه ڪري.

بينگال جي پرانتڪ راجنيتي ڪانفرنس

جنيندڙ موهن راءِ جي پرڏا نپٽي هيٺ گڏ ٿي جتي ۵۰۰ کن عيوضي حاضر هوا. سباش بوس، ايم. اين. راءِ ۽ اسيمبلي ميمبر حاضر هئا. پريزيڊنٽ پنهنجي تقرير ڏيندي چيو ته افسوس آهي جو بينگال ۾ ڪانگريس ڳوٺن ۾ ايترو ڪم نه ڪري سگهي آهي. انهي جو نتيجو اهو نڪتو آهي جو بينگال ۾ غير ڪانگريس وزارت استاپن ٿي ويئي آهي. انهيءَ ڪري چياءِ ته ديش بندوداس ڳوٺن جي ادار سيا جي مٿي پٺاندر اسان کي پگهاردار ڪم ڪندڙ رکي ڳوٺن ۾ انقلاب ڪڙو ڪرڻ گهرجي. هندن ۽ مسلمانن ۾ چياءِ ته ڪهڙا تفاوت موڙها آهن جو اسين پاڻ ۾ ٽڪري رهيا آهيون.

مسٽر ايم. اين. راءِ اپيل ڪئي ته بينگال ۾ سڀ ڌريون اچي گڏ جي يڪمشت ٿي بيهو.

لارڊ لوٿين ولائت اسهڻ وقت هينئيون سنيهو ڏيئي ويو. هن چيو ته هندوستان ۾ ۸ هفتا مون بلڪل مزي جا گذاريا جنهن لاءِ انهن سڀني جو شڪر گذار آهيان جن مونکي هر طرح جون سهوليتون ڏنيون. هن خاص طرح جيڪي ڏينهن مهاتما گانڌي سان گڏ جي گذاريا سي چيائين ته بلڪل مزي جا گذاريم. ڪچي جهوپڙي جو آزمودو ٻڌائيندي چيائين ته ان کان وڌيڪ ٻي سنهنجي جڳهه ڪانه آهي. ان جهوپڙي کي هميشه ياد ڪندس. چيائين ته مون کي هندوستان جي تجربي بابت ڪو به ڪتاب لکڻو ڪونه آهي ۽ نه ڪو ڇوڏس ڦهلاو رستي ان بابت تقرير ڪندس ڇاڪاڻ ته مان ايترو وقت ملڪ اندر نه رهيو آهيان جو پوري طرح ڪجهه به ڄاڻي سگهان.

ڪنڌڪوٽ مان هڪ اسيمبلي ميمبر مسٽر زين الدين جو موت ٿيو. ان جڳهه لاءِ جا چونڊ ٿيندي تنهن لاءِ سر غلام حسين جي پارٽي هڪ طرف پنهنجو ماڻهو بيهارڻ واري آهي ته خان بهادر الله بخش جي ڌر پنهنجو ماڻهو ٿي بيهاري.

هڪ مولچند نالي سنڌي جادوگر جو ڪوڪا، شيشا ۽ بليڊس وغيره کائي ويندو هو ۽ ايسڊ پي ويندو هو تنهن جو جادو ڪندي موت ٿيو آهي. چيو وڃي ٿو ته هو کيل ڏيکاريندي نلڪ ايسڊ پي ويو ۽ هو يڪدم ڪري پيو ۽ کيس اسپتال ۾ نيو ويو جتي هو مري ويو.

پروفيسر گهنشيام اسيمبلي ۾ هڪ بل موڪليو آهي ته سنڌ اندر اڻ پورين شادين تي روڪ پوي. بل جي فقرن موجب ڇوڪري ۽ ڇوڪري جي عمر جو تفاوت ۲۰ ورهين کان وڌيڪ نه هئڻ کپي يعني ڪا به ڇوڪري ان مڙد سان شادي نٿي ڪري سگهي

جنهن جي عمر ڪا نه ۲۰ ورهين کان مٿي آهي. اهو بند نه صرف ۲۰ ورهين کان ننڍي عمر وارن ڇوڪرين سان لاڳو ٿيندو.

جيڪو ان نموني پڪڙي ڪندو تنهن کي بل جي فقرن موجب ٦ مهينن تائين جيل ۽ ڏنڊ جي سزا ملي سگهندي. جيڪي ان شادي ۾ واهر ڪندا تن کي ٽن مهينن تائين جيل جي سزا ملندي. واهر ڪندڙ زال کي رڳو ڏنڊ جي سزا ملندي.

سنڌ جو گورنر ڇهن مهينن ۾ اچي ٿو ته اپريل ۾ موڪل تي وڃڻ وارو آهي. سندس جاءِ تي ائڪٽنگ گورنر ڪير ٿيندو؛ تنهن بنسبت راجنيتي مرڪزن ۾ چوٻول هلي رهي آهي.

بڌجي پيو ته مسٽر ڊيوس جڊيشل ڪمشنر ۽ مسٽر ڪالنس روينيو ڪمشنر انهي عهدي لاءِ اميدوار آهن.

مدراس ڪائونسل وڏي گهڻائي سان فيڊريشن کي ننديڻ جو ٺهراءُ پاس ڪيو. اهو ٺهراءُ ڊاڪٽر راجن ڪانگريس اڳوان اسيمبلي ۾ پيش ڪيو هو. سر ڪي وي ريڊي ۽ سر محمد عثمان ٺهراءُ جي مخالفت ڪئي. ڊاڪٽر راجن تقرير ڪندي چيو ته اهو اسان جو اعتقاد آهي ته فيڊريشن جو سرشتو ناممڪن ۽ عمل ۾ آڻڻ جهڙو ۽ اڻ پورو آهي.

ساڳئي قسم جو ٺهراءُ ١٩ جنوري تي مدراس جي اسيمبلي اجلاس ۾ پڻ پاس ٿيو هو.

جپان سرڪار ٽيهه ڪروڙ ييئن جي پيل وڌائڻ جي رٿ رٿي آهي. سٽيمائن، ٽانڪن، هنرن ۽ واپار جي فائدي لاءِ ٤٨ سيڪڙو پيلون وڌايون ويون آهن.

بينگال پرانتڪ ڪانفرنس سباش بابو کي اختياري ڏني آهي ته اوهين بلاشڪ ڪانگريس ۾ ٿاهه آڻڻ لاءِ ٺهين پرانتڪ ڪاروباري ڪاميٽي ٺاهيو ۽ ڪلڪته ڪانگريس ميونسپل ائسوسيئيشن نسبت به جيڪا واجبي فيصلو هجي سا فيصلو ڪريو ۽ جي ضرورت ڏسڻ ۾ اچي ته پلي ائسوسيئيشن ڊاٺي وڃي.

بهار جي ڪانگريس وزير اعظم مسٽر سري ڪرشن سنها مظفرپور ۾ تقرير ڪندي چيو ته راجنيتي قيدين جون حياتيون ڪانگريس وزيرن وٽ هڪ پوتر امانت آهن ۽ ڪين آزاد ڪرائڻ لاءِ هر ڪا ممڪن ڪوشش ڪئي پيئي وڃي. ڪانگريس وزيرن کي ماڻهن وٽان ان باري ۾ يادگيري ملڻ جي ضرورت نه آهي، ڇاڪاڻ ته اسان کي هميشه پاڻ کي ماڻهن جو عيوضي سمجهڻ گهرجي.

معلوم ٿو ٿئي ته اختياريءَ وارن فيصلو

ڪيو آهي ته ۲۰ هزار هارين کي هريپور ڪانگريس ۾ ڇڙن آنن جي معمولي في ڏيڻ تي رهايو ويندو. اهو به بندوبست ڪيو پيو وڃي ته هارين کي ڇهه پيسا روز ڏيڻ تي ڪاڌو ڪارايو وڃي. تماشي جي داخلا في ۲ آنا آهي ۽ ڪليل اجلاس ۾ گهٽ ٽڪيٽ هڪ روپيه آهي.

——

مدراس اسيمبلي ۾ ”والدي ماترم“ جي معاملي خراب روپ اختيار ڪيو آهي. ۸ مسلمان ميمبر مسٽر عبدل حميد خان مسلم ليگ پارٽي جي اڳوان پنيان ”وندي ماترم“ ڳائڻ جي سوال تي اعتراض طور اٿي ويا.

جڏهن اسپيڪر مسٽر سميا مورتي ڪرسي تي وينو ۽ پرارٿنا ڪرڻ لاءِ سيٽي کي ڇپايءَ ته مسٽر حميد خان اعتراض ورتو ته ”وندي ماترم“ راڳ نه ڳايو وڃي. پر اسپيڪر سندس ڳالهه نه ٻڌي. تڏهن هو ٻين ميمبرن سان گڏ نڪري ويو.

ان بعد ”وندي ماترم“ جو گيت ڳايو ويو. ان بعد پرڏان پهريون دفعو انگريزي ۾ پريو جي پرارٿنا ڪئي. مسلم ميمبر ان انگريزي پرارٿنا وقت به نه آيا.

هو پوءِ ڪم شروع ٿيڻ وقت آيا.

——

ستن ڪانگريس پرڳڻن وانگر، سنڌ سرڪار به فيصلو ڪيو آهي ته هنداسيمبليءَ تي ڪو به سرڪاري عيوضي نه ٿاڃي.

پنڊت جواهر لعل نهرو ڪانگريس پريزيڊنٽ جي آزاد علائقي ۾ پير پائڻ جي خوشيءَ جي يادگار ۾ آزاد علائقي جي آفريدين پهاڙن تي ساري رات باهيون ٻاريون. ۱۵ جدا جدا جڳهن تي باهيون ٻاريائون. ڪوتال جي اوچي پهاڙن تي به باهه ٻاري هئائون. اهي باهيون اڌ رات تائين پي ٻريون. باهه جي روشنائي ڏهن ميلن ۾ ڏسڻ ۾ پئي آئي.

——

سيٺ گوونداس هند اسيمبليءَ جو ميمبر جو تازو ڏکڻ آفريڪا مان ٿي آيو آهي، تنهن پڌرائيءَ ۾ چيو آهي ته ڏکڻ آفريڪا ۾ هندوستانين سان انسانن جهڙي هلت نه ٿي ڪئي وڃي. هر هڪ قدم تي ڪين بي عزتي ٿيڻ جو خطرو ٿو رهي. پورچوگيز آفريڪا ۾ هندوستانين سان سٺي هلت ڪئي ٿي وڃي، پر ڏکڻ آفريڪا جتي هندوستاني برطانيه سرڪار جي رعيت آهن، اتي ڪين ستايو ٿو وڃي. هاڻوڪي سڀيتا جي زماني ۾ اهڙي خراب هلت ڪئي به ڪا نه ٿيندي هوندي.

——

آل انڊيا ڪانگريس ڪاميٽي کي خبر آئي آهي ته زنزيبار مان هڪ سفارت نڪتي آهي جا هندوستان ۾ گشت ڪندي ۽ لونگن جي پورن بهشڪار لاءِ پرچار ڪندي. اها سفارت ڪانگريس جي موقعي تي پڻ حاضر هوندي.

سنڌيءَ جو بخت بالا!

ڇنڊو جو سنڌ اسيمبليءَ جي ڪارروائي ۾ سرڪاري طرح جاءِ ملي اٿس!!

ڀوءِ ڇو نه حب وطن ڌاريو، سنڌي ۾ ڳالهايو ۽ سنڌي ساهتيه کي همٿايو؟

خريد ڪريو:- مسٽر منوهرداس ڪوڙيمل جا لکيل تازا ڪتاب.

(١) **اخلاقي آواز** نالي عمدو ڪتاب سنڌيءَ جو سينگار جو تازو شايع ٿيو آهي. صفحا ڏيڍ سؤ- ڇهن تصويرن سان، پنو ڇاپو بيحد عجائب اٿس. مغرب ۾ ڇپيل ڪتابن جي سڌ پيو لاهي. ننڍين خواه وڏن لاءِ مفيد. قيمت فقط اٺ آنا.

(٢) **اخلاقي آکاڻيون** ڇپايل ڪوڙومل سنڌي ساهتيه منڊل جو.

(٣) **هند جو سفر** (ست تصويرن سان) (پريس ۾)

(٤) **ڀڳمي نارين جا چرتر** (٩ تصويرن سان) قيمت چار آنا

(٥) **ٽالسٽاءِ جا اوائلي آزمودا ۽ خيال**

قيمت:- لسو پنو پنج آنا — بنا لسي پني ٽي آنا.

ڇپايل سنڌو ساهتيه منڊل جا

(٦) **"سنڌ ۾ ڪيٽي"** قيمت ٽڪو

(٧) **وات جي صحت** قيمت ٻه آنا (تصويري)

ملڻ جو هنڌ:- $\frac{28}{6}$ ڪاسما پالٽين ڪالوني ڪراچي سنڌ.

ڪوڙومل سنڌي ساهتيه منڊل حيدرآباد سنڌ

"سنڌو" آفيس ميان جو ڳوٺ شڪارپور سنڌ

ٻونگريءَ جو بال امرت

چا آهي؟

(١) هيءَ هڪ تمام سٺي ۽ مقوي خوراڪ آهي.

(٢) اها خوراڪ ڪمزور ۽ ضعيف ٻارن کي تندرست ٿي رکي.

(٣) هن دوا ۾ هر ڪنهن قسم جي، هڏن جو ڙڻ جو مدد و آهي.

(٤) هيءَ دوا ٻارن کي کنگهه وغيره مرضن کان پري ڪري ڪين ڏندن نڪرڻ ۾ سهوليت ٿي پيدا ڪري.

ملي سگهندي:-

هر ڪنهن شهر ۾ هر ڪنهن دوا فروش وٽان.

BUILT TO LAST

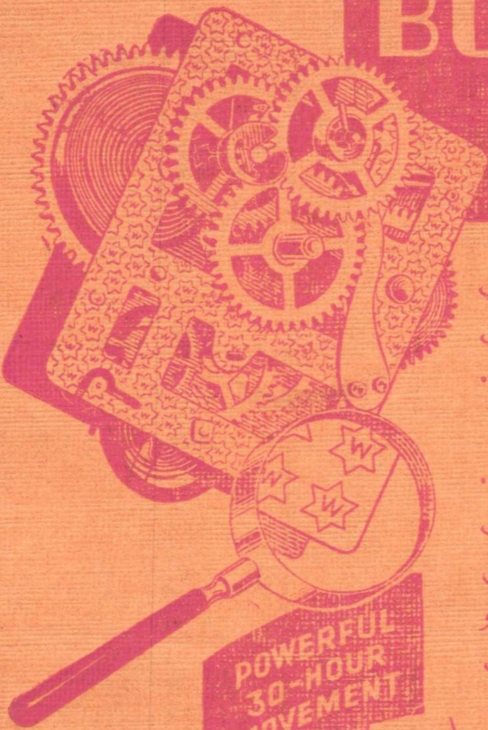

ويسٽ اينڊ جو نئون "انڊ" گهنٽي
سان گهڙيال صفائي سهڻو. هي
خاص هن ملڪ لاءِ ٺاهيو ويو آهي.
مشنري تمام مضبوط آهي.
جهالائو نهٽيءَ ۾ بي عيب.
گهنٽي لاڳيتو هٽي تو ۽ رڪي
رڪي به هٽي تو. "انڊ" گهڙيال
خريد ڪريو جو نه هي سستو
سودو آهي ۽ گارنٽي ٿيل آهي

POWERFUL 30-HOUR MOVEMENT

خبردار- ويسٽ اينڊ واچ ڪمپني
جو نالو سچو ڊائل تي ۽ "ڊبليو"
ستارمارڪ پليٽ تي ڏسو.

WEST END "IND" ALARM

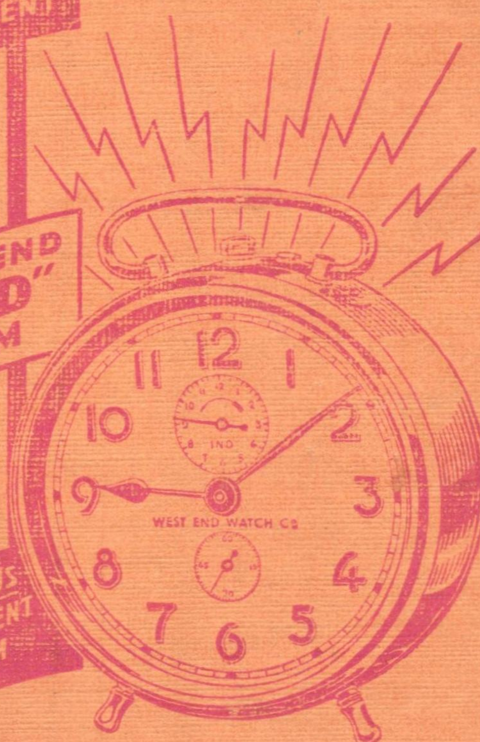

دي "انڊ" گهنٽي سان ارنبڪ
ڊائل ٧ روپيه ريڊيم ڊائل ٨ روپيه
مفت ڪئٽالاگ لاءِ لکو.

ويسٽ اينڊ واچ
۽ ڪو
بمبئي ۽ ڪلڪتا

CONTINUOUS INTERMITTENT ALARM

WEST END WATCH Co
BOMBAY CALCUTTA